

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Кафедра культурології

СУПЕРЕЧНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ МОРАЛІ І ПРАВА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

**Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції
30 травня 2019 року**

Харків
«Право»
2019

Редакційна колегія:

А. П. Гетьман – д. ю. н., професор, заслужений діяч науки та техніки України, академік НАПрН України, проректор з наукової роботи НЮУ ім. Ярослава Мудрого;

В. О. Лозовой – д. філос. н., професор, завідувач кафедри культурології НЮУ ім. Ярослава Мудрого;

Н. В. Маслак – к. ю. н., асистент кафедри кримінального права №1 НЮУ ім. Ярослава Мудрого, приватний нотаріус ХМНО Харківської області;

Ю. А. Меліхова – к. ю. н., доцент кафедри культурології НЮУ ім. Ярослава Мудрого;

О. В. Прудникова – д. філос. н., доцент, доцент кафедри культурології НЮУ ім. Ярослава Мудрого;

Л. М. Сідак – к. філос. н., доцент, доцент кафедри культурології НЮУ ім. Ярослава Мудрого, секретар редколегії;

Т. М. Слінько – к. ю. н., доцент, завідувач кафедри конституційного права України НЮУ ім. Ярослава Мудрого;

О. А. Шумейко – к. філол. н., доцент, доцент кафедри культурології НЮУ ім. Ярослава Мудрого

Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному українському суспільстві : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 30 трав. 2019 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2019. – 200 с.

ISBN 978-966-937-725-8

Збірник містить наукові статті та тези наукових доповідей з питань філософії права, соціальної філософії, етики, правознавства, зокрема кримінального, конституційного, аграрного, екологічного права, кримінології, медицини, а також соціології, педагогіки та актуальних проблем юридичної освіти і морально-правового виховання особистості як складових системи національного виховання в сучасних умовах соціокультурного розвитку.

Для викладачів, докторантів, аспірантів, студентів гуманітарних закладів вищої освіти.

УДК 17+177: 340.12

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2019

© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

ISBN 978-966-937-725-8

ПЕРЕДМОВА

В умовах багатовимірної трансформації українського соціуму великого значення набуває проблема суперечності взаємодії права і моралі в сучасному інформаційному суспільстві.

Дослідження взаємодії моралі і права у суспільному регулюванні завжди мали і мають важливе значення, оскільки без урахування їх багатоаспектного зв'язку система законодавства малоефективна. І хоча взаємодія і взаємовплив між правом і мораллю історично набувають різних форм, змісту і значення, вони зберігають нерозривний внутрішній зв'язок.

Завдання, які виникають на сучасному етапі функціонування соціальної системи України, зокрема реформування правової системи, моральних основ життєдіяльності, повинні вирішуватися на основі самобутніх національних українських традицій з урахуванням здобутків інших культур, насамперед досвіду розбудови правових систем, імплантації до них загальноприйнятих моральних норм тощо. Окреслені питання вимагають всебічного осмислення, яке можливе тільки за умови комплексного міждисциплінарного дискурсу щодо діалектики взаємозв'язку між правом і мораллю. Це уможливило виокремлення і обґрунтування ключових завдань і напрямів державної політики, а на їх основі – розробку концепції взаємодії моралі і права з урахуванням національних традицій з метою подолання суперечностей, максимального узгодження потреб та інтересів особистості, соціальних спільнот та суспільства у цілому.

Сьогодні, безперечно, нагальною є проблема осмислення суспільних основ життєдіяльності, які повинні визначатися національними моральними орієнтирами і сучасними правовими стандартами з урахуванням усталених традицій морального і правового виховання, а також усвідомлення проблем взаємодії моралі і права у сучасному суспільстві, реальних можливостей впливу на суспільство правової системи й моралі з урахуванням зміни ціннісних орієнтирів у сучасному світі.

Голова організаційного комітету конференції,
проректор з наукової роботи НЮУ ім. Ярослава Мудрого,
заслужений діяч науки та техніки України,
академік Національної академії правових наук України,
доктор юридичних наук, професор
А. П. Гетьман

Тематичний напрям 1
**ТРАНСФОРМАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ
І ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ
УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

С. І. Максимов,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії і філософії права
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

ВЗАЄМОДІЯ МОРАЛІ І ПРАВА

Як відомо, мораль (лат. *mores* – звичаї) – це система світоглядних настанов, принципів і норм поведінки, які втілюють уявлення про добро і зло, належне і неналежне, справедливе і несправедливе. Розрізняють індивідуальну і групову мораль. Носієм індивідуальної моралі є особистість, а дотримання її вимог забезпечується сумлінням людини. Носієм групової моралі є певна група людей (професійна корпорація, етнічна група, релігійна конфесія, конкретне суспільство тощо), а дотримання її вимог забезпечується не лише моральною свідомістю індивіда, а й громадською думкою. У певному сенсі можна також говорити про універсальну мораль, яка спирається на загальнолюдські цінності.

Право і мораль мають спільну ціннісну основу і служать одній меті – забезпеченню мирного співіснування людей в суспільстві. Разом з тим, у процесі диференціації мононорм первісного суспільства вони стали самостійними соціальними регуляторами. Розмежування права і моралі можна провести за такими критеріями.

1. *За походженням*: мораль формується стихійно в ході суспільного життя, має неофіційний характер і не є загальнообов'язковою; право ж має офіційний характер і є загальнообов'язковим.

2. *За сферою регулювання*: мораль поширюється на всі сфери життя людини, включаючи міжособистісне спілкування (кохання, дружбу); натомість право повинно регулювати лише ті найважливіші відносини, які мають суспільне значення.

3. *За формою вираження*: мораль знаходить втілення у традиціях, звичаях, ритуалах, релігійних заповідях, фольклорі тощо; право ж ви-

ражається в нормативних актах та інших офіційно визнаних джерелах права. При цьому право існує у вигляді єдиної узгодженої системи норм, натомість систем моралі в суспільстві може бути водночас декілька.

4. *За ступенем деталізації*: на відміну від норм права, мораль не містить точних, деталізованих правил поведінки, а лише загальний напрямок дій (наприклад, «золоте правило моралі»), яке міститься у більшості стародавніх і сучасних етичних систем, вимагає чинити відносно інших людей так, як хочете щоб люди вчиняли відносно вас, не розкриваючи конкретні форми таких вчинків).

5. *За засобами забезпечення виконання*: додержання моралі запезпечується внутрішнім переконанням людини у правильності такої поведінки і громадською думкою, а санкціями за порушення моральних приписів є докори сумління і громадський осуд. Натомість право гарантується владним примусом, і порушення правових норм, крім згаданих вище наслідків, тягне за собою також юридичну відповідальність.

Незважаючи на те, що право і мораль є окремими соціальними регуляторами, вони взаємодоповнюють одне одного у досягненні спільної мети.

Більшість правових норм відображають суспільну мораль (наприклад, християнські заповіді «не вбий» та «не вкрати» мають аналоги як у моралі, так і у праві). З іншого боку, будь-яке правопорушення зазвичай вважається аморальним вчинком, про що свідчить навіть етимологія слова «злочин» в українській мові. Разом з тим, у сучасних суспільствах, які характеризуються співіснуванням багатьох систем моралі (наприклад, християнської моралі та моралі атеїстичної), норми права нерідко вступають у суперечність з вимогами тієї чи іншої ціннісної системи. Подібні конфлікти між правом і мораллю виникають, наприклад, у питаннях, пов'язаних із розпорядженням людиною власним тілом: евтаназія, трансплантація органів, переривання вагітності, проведення клінічних випробувань лікарських засобів на пацієнтах, репродуктивні технології, генна інженерія і т.п. Однак тут радше йдеться не про суперечність між правом і мораллю, а про колізії між різними типами моралі, вирішити які і покликане право як регулятор, що спирається на універсальну мораль, засновану на загальнолюдських цінностях. Останні знаходять найповніше відображення в міжнародному праві прав людини, заснованому передусім на повазі до людської гідності.

Взаємодія права і моралі відбувається також в процесі правозастосування. Так, норми права нерідко містять поняття, з моральним оціню-

ванням яких пов'язані певні юридичні наслідки, як-от «образя особистої гідності», «недобросовісна конкуренція», «низькі мотиви» і т.п. (оціночні поняття). Крім того, моральний чинник є важливим, а іноді й вирішальним, під час притягнення особи до відповідальності за деякі правопорушення, мотив та мета яких становлять їх обов'язкові або додаткові ознаки і впливають на кваліфікацію, а також при вирішенні судом питань про позбавлення батьківських прав, призначення покарання тощо.

У свою чергу вплив права на мораль виявляється в тому, що право виступає умовою реалізації моральної свободи людини в суспільстві та встановлює межі цієї свободи. У зв'язку з цим одним з найскладніших питань є питання про те, які моральні вимоги повинні забезпечуватись нормами права, а які – ні. Інакше кажучи, чи може держава визначати, що слід вважати морально прийнятним? Так, прихильники *юридичного моралізму* (напр., П. Девлін) вважають, що право може бути використано для зміцнення суспільної моралі, коли це стосується інтересів суспільства в цілому, позаяк якщо члени суспільства не будуть розділяти фундаментальні моральні цінності, воно розпадеться. Прикладами такого «морального виховання» громадян є законодавча заборона гомосексуалізму, проституції, порнографії, абортів, які до 1950-х років практично у всьому світі вважались злочинами і тягнули за собою кримінальну відповідальність. При цьому представники юридичного моралізму не заперечують моральну свободу індивіда взагалі, а лише обмежують її у випадку загрози цілісності суспільства. У свою чергу *правовий лібералізм* наполягає на тому, що будь-яка «моральна поліція» знищує самобутність людей як рушій прогресу і таким чином призводить до застою та загибелі, а тому право повинно забезпечувати максимально можливу свободу морального вибору. Так, Дж. С. Мілль стверджує, що обмеження особистої свободи людини можливе лише задля попередження спричинення шкоди іншій людині; власна ж аморальність не може бути достатньою підставою для законодавчого втручання, за винятком тих випадків, коли вона призводить до невиконання обов'язків, наприклад, несплати боргів [1, с. 7–128]. У наш час дебати щодо прийнятності «моральної поліції» тривають, а проблема законодавчого регулювання сфери моралі знаходить у кожному суспільстві різне вирішення.

Хоча фактично право і мораль завжди виявляються тісно пов'язаними, однак питання про те, чи є цей зв'язок необхідним, залишається дискусійним і вирішується в залежності від типу уявлень про природу права (праворозуміння). Так, представники *правового позитивізму* за-

перечують існування необхідного зв'язку між правом і мораллю, тоді як прихильники *теорії природного права* (юснатуралізму, непозитивізму) наполягають на необхідності такого зв'язку. Прикладом першого підходу є «чисте вчення про право» Г. Кельзена – концепція, відповідно до якої право не тільки може, а й повинно бути незалежним від інших нормативних систем (мораль, політика, релігія) [2, 81–83]. Прикладом протилежної точки зору є «формула Радбруха» – підхід Г. Радбруха, згідно з яким закон, що суперечить фундаментальним вимогам справедливості, не може вважатись правом. Приміром, нацистські закони, які навіть не прагнули до справедливості, свідомо заперечуючи формальну рівність як її основу та нехтуючи людською гідністю, відповідно до цього підходу, були не просто поганим правом, а не були правом взагалі [3]. Реакцією на досвід несправедливості у ХХ ст. стало домінування непозитивізму і тези щодо необхідності зв'язку права і моралі. Однак наразі дискусія з цього питання триває, і обидва підходи залишаються актуальними.

Список використаних джерел:

1. Міл Д. С. Про свободу: Есе / пер. з англ. К: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 463 с. Лукашева Е. А. Право. Мораль. Особистість. – М.: «Наука», 1986. – 234 с.
2. Кельзен Г. Чисте правознавство / пер. з нім. О. Мокровольського. К.: Юніверс, 2004. – 496 с.
3. Радбрух Г. Законне неправо та надзаконне право. Проблеми філософії права. Том II. 2004. – С. 83–94.

В. О. Лозовой,
*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри культурології
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

МОРАЛЬ І ПРАВО ЯК РЕГУЛЯТОРИ ДІЯЛЬНОСТІ Й ПОВЕДІНКИ СОЦІАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ

Мораль і право виражають загальнолюдські уявлення про належне і справедливе й виконують важливі соціальні функції, насамперед регу-

лятивну, яка забезпечує регулювання поведінки людей (фізичних та юридичних осіб). Мораль виступає як внутрішній регулятор діяльності та поведінки людини і базується на почуттях обов'язку, совісті, справедливості тощо. Право – зовнішній регулятор, який може застосовувати примус, обмеження, а то й ізоляцію індивіда чи угруповання. Авторитет права легітимізує повноваження на примус. Мораль виникає в період доцивілізаційного розвитку людства, а право – з появою держави в ранніх цивілізаціях. Право є загальнообов'язковим соціальним регулятором, що спрямований на забезпечення прав і свобод громадян, ефективність якого гарантується державою. Воно є головним елементом саморегуляції суспільства. «В усій континентальній Європі, а також як і в Англії, право розглядається як природне доповнення моралі і як одна із основ суспільства» [1].

Мораль і право відрізняються за багатьма параметрами, але у них багато спільного. Вони регулюють поведінку і діяльність людей, виражають загальнолюдські уявлення про належне і справедливе. У моралі і права спільні покликання і мета – забезпечення стійкого розвитку суспільства, впорядкування відносин між людьми на ґрунті загальнолюдських моральних цінностей: свободи, рівності, гуманізму, справедливості. Моральне обґрунтування права та правове забезпечення моральних норм ведуть до їх гармонійності і дієвості. Але норми моралі існують у свідомості людей та реалізуються в їх поведінці на основі внутрішнього переконання, а норми права завжди приймаються спеціально уповноваженими державними органами й мають документальне, формально визначене відображення в законах, указах, постановах тощо. Норми права є деперсоніфікованими, формально однаковими і обов'язковими для всіх, кого вони стосуються й окреслюють свободу зовнішньої поведінки людей, залишаючись у більшості випадків формально нейтральними до їх внутрішніх мотивів.

Мораль як відносно автономний соціальний інститут не лише завжди впливала на соціальний інститут права, але й відчувала на собі зворотній вплив. Правова норма має бути морально виправданою. Правова система не може суперечити пануючій моральній системі. Але між нормами моралі і права можуть виникати конфлікти і суперечності, вирішення яких є важливою стороною процесу вдосконалення законодавства. Основними причинами суперечностей між нормами права

і моралі є недосконалість окремих правових норм або їх відставання від потреб суспільного життя, випереджаючий характер морального розвитку (висування моральністю більш високих вимог до людської поведінки порівняно з правом), різниця в об'єктивних властивостях правових приписів і моральністю тощо. Оскільки норми права завжди складають єдину за своєю сутністю, змістом та соціальним призначенням систему. Стосовно моралі, то в суспільстві можуть існувати декілька систем моральних норм (особливо в умовах глобалізму та мультикультуралізму): етнічні, верстові, релігійні, професійних спільнот, минулих соціальних систем тощо. Мораль є більш гнучкою та динамічною системою соціальних норм, а право внаслідок набуття формального визначення змісту виступає як більш стабільне явище й за певних умов може бути консервативним (правова норма хоч і застаріла, але, якщо законодавець її не скасував, вона повинна виконуватись).

Функціонування права в Україні має свою специфіку. Воно виступало не лише регулятором поведінки людей, а й формою духовності українського суспільства, втілення його корінних інтересів, характерних рис ментальності, ідеалів. Змінюється співвідношення держави і громадянського суспільства на користь останнього. Українське законодавство відмовилось від класового підходу до визначення сутності права та визнало залежність його розвитку від економіки. Низка факторів обумовлюють недосконалість сучасної системи законодавства. Це неврахування міжнародних стандартів, колізійність і розмитість повноважень між органами державної влади та місцевого самоуправління. Зокрема, значний прошарок чиновників, наділених владними повноваженнями та правом вирішувати питання на «власний розсуд», але в «рамках закону». Існують недоліки законодавства, які надають підстави для висновку про низький рівень культури законодавців [2].

Список використаних джерел:

1. Давид Рене. Основные правовые системы современности. – М., 1988. – С. 157.
2. Шишко В. В. Культурологічні аспекти правотворчості: Монографія. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – С. 154–155.

*В. Л. Погрібна,
доктор соціологічних наук,
професор, професор кафедри соціології
та політології Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

ЧИ ВЛАСТИВА ПРАВУ АМОРАЛЬНІСТЬ?

Моральна сфера людського життя дуже складна. І досі дослідники моралі полемізують щодо її визначення, обговорюють причини виникнення і функціонування. В той же час всі вони сходяться в тому, що безпосереднім джерелом моралі є об'єктивна суспільна потреба у врегулюванні різних видів соціальної взаємодії. Будучи продуктом суспільно-історичного розвитку, вона характеризує цілісну систему поглядів на суспільне життя, відображує залежність норм від суспільних інтересів. При цьому відносини моралі і права, як основних регуляторів суспільного життя, досі залишаються предметом активного інтересу фахівців різних наукових напрямів. Центральне місце у жвавих дискусіях, що точаться навколо даних відносин, посідає надзвичайно важливе питання: «Чи можуть певні правові норми бути по суті аморальними, а моральні цінності – неправовими?». Добре розуміючи, що запропонувати відповідь на це питання в межах однієї публікації неможливо, пропонуємо наш погляд на деякі аспекти означеної проблеми.

З ускладненням суспільного життя, зростанням його духовних начал поступово формується моральна система суспільства. Вона реалізується у ставленні до іншого як рівного собі. Саме це закріплюють і норми права.

Пріоритетне місце у моралі займає проблема гармонізації індивідуальних і суспільних інтересів. Призначення моралі полягає у підтриманні та захисті єдності й цілісності суспільства за допомогою базових духовних цінностей. Правові норми також виконують цю функцію. Отже, поки суперечностей немає.

Далі. Сутність моралі неможливо усвідомити поза зв'язку із суспільною практикою, діяльністю, поведінкою людей. Мораль включена у різні види діяльності (професійно-трудова або економічна, соціально-політична, сімейно-побутова, науково-пізнавальна, художньо-естетична

тощо) і реалізується в них. Вона є важливою складовою практичної діяльності і може сприяти або ж, навпаки, перешкоджати досягненню суспільного ідеалу, до якого прагне, як відомо, і право. Знов нібито повна гармонія. Але чи все так спокійно й однозначно у відносинах моралі і права?

Якими б не були моральні відносини за змістом, їх внутрішнім стрижнем є ставлення особистості до суспільства. Адже навіть інтимні стосунки між близькими людьми передбачають орієнтацію на суспільно-корисні цінності – вірність, відданість, на безкорисливе бажання добра один одному. Однак, ставлення особистості до суспільного блага, як вищої цінності, обов'язково потребує не менш фундаментального ставлення суспільства до особистості, як мети свого існування і розвитку. Не людина є засобом усіх суспільних перетворень, а суспільство є продуктом взаємодії людей, умовою саморозвитку і самореалізації людини. Отже, соціальні норми, і в першу чергу, правові, мають цю умову створювати, узгоджуючи моральність і аморальність в усій багатоманітності правовідносин. Але в який спосіб і з яким результатом це відбувається, залишається відкритим питанням.

Категорії добра і зла становлять суть одвічного вибору людини, сенс її існування. Добро є головним критерієм для моралі, з його позицій розглядаються всі моральні категорії, воно об'єднує в собі всі позитивні норми і вимоги, виступає мотиватором діяльності людини. Зло – категорія, протилежна добру, бо виражає сукупність всіх негативних явищ, які підлягають осуду. По суті, моральні вчинки – це вибір між добром і злом, що завжди означає дію вільної волі людини. Він можливий тоді, коли людина розуміє, що є добро і зло, та здійснює оцінку власних вчинків у відповідності до цих понять. Добро і зло тісно взаємопов'язані в житті, вони роблять його суперечливим. З одного боку, людина виступає як індивідуальність з властивим їй прагненням до егоїзму. З іншого, вона має почуття обов'язку та особистої відповідальності за все, що з нею трапляється. Таким чином, добро і зло неможливо визначати в загальнолюдському контексті, вони є продуктом усвідомленого вибору самої людини між моральністю та аморальністю. А як же право, яке, на відміну від моралі, є обов'язковим, нав'язаним суспільством вибором, що обмежує свободу людини? І чи є аморальність проявом неправової, шкідливої для суспільства поведінки з усіма відповідними

негативними наслідками? Відповідаючи на ці питання, дозволимо собі висловити, можливо й спірну, думку. Вважаємо, що аморальність – це просто одна з граней здібності людини виходити за рамки моральних норм, створювати нові рамки. Така здібність не є однозначно гарною або поганою. Людина з ідеальним музичним слухом здатна розрізняти звуки та їх відтінки, які інші не чують, але вона також може використати цей талант і, наприклад, для відкриття сейфів. Тому моральність або аморальність дій людини виявляється в тих наслідках, до яких вони призводять як саму людину, так і суспільство в цілому. Детермінантами цих наслідків є моральні принципи.

Моральні принципи повинні постійно реалізовуватися в поведінці людини для закріплення морального досвіду. Втім моральний досвід може мати різне «забарвлення» і замість моральної закріплювати в поведінкових стратегіях людини поведінку аморальну.

В усі часи в суспільстві засуджувалася аморальна поведінка, яка розглядалася як свідоме порушення людиною моральних принципів, втілене в конкретні дії. Але норми моралі суттєво різняться в різних культурах, а в ієрархії цінностей можуть посідати діаметрально протилежні місця. Прикладом цього є ставлення до подружньої невірності в українському і японському суспільстві. В Україні одружений чоловік, який постійно зраджує власну дружину, викликає моральний осуд, бо його поведінка однозначно вважається аморальною. В Японії же, навпаки, якщо чоловік регулярно приходиться додому в стані алкогольного сп'яніння ще й у компанії гейш, дружина сприймає це не просто абсолютно нормально, а навіть із вдячністю за те, що її чоловіка супроводили до домашньої оселі. До речі, в Японії також, на відміну від України, дуже прихильно ставляться до одностатевих шлюбів, причиною чого вважається культ самураїв, які повинні були відмовлятися від шлюбних відносин, що сприяло розвитку та «моральному унормуванню» такого виду сексуальної поведінки, як гомосексуалізм. Тому для того, щоб розставити крапки над «і», пропонуємо звернутися до розгляду аморальної поведінки в широкому і вузькому значенні.

В широкому значенні під аморальною поведінкою зазвичай розуміються дії образливого та деструктивного характеру, як-то лайка, публічне розпиття алкоголю, перебування у нетверезому стані в громадських місцях, фізичне насильство, умисне шкідництво, проституція, сексуальні відхилення, здійснення злочинів тощо.

У вузькому значенні аморальна поведінка є такою, за якої шкода, що наноситься суспільству, може виражатися опосередковано, оскільки людина не здійснює протиправних дій, а просто переходить межу моралі, демонструючи такі якості, як жадібність, обжерливість, марнославство, вульгарна поведінка, хіть тощо. Тобто «відносини з правом» у такій поведінці є досить поблажливими, на відміну від широкого тлумачення означеної дефініції. Право ніби «затуляє очі» на такі дії, не вважає за доцільне відповідним чином реагувати на них, фактично займаючи нейтральну позицію у протиборстві добра і зла. Отже, відповідь на першу частину питання, поставленого на початку цієї публікації, – «Чи можуть певні правові норми бути по суті аморальними?» – стає майже очевидною, і ця відповідь – «Так».

Зрозуміло, що представлена позиція автора має дискусійний характер. Зважаючи на можливі заперечення, в першу чергу, з боку правознавців, наприкінці цих роздумів хотілося б звернути увагу ще на один момент. Принципове розходження між юриспруденцією й соціально-філософськими науками варто шукати не стільки в об'єктах цих дисциплін, скільки в точках зору й куті бачення. Той же самий об'єкт (право), що юриспруденція вивчає зсередини, представники інших вказаних наук розглядають із зовнішньої сторони, не намагаючись проникнути в його онтологічну глибину. Юрист вже в силу своєї професії перебуває всередині правової системи, свого національного права. Навіть будучи чистим теоретиком, він може з достатньою підставою претендувати на те, щоб впливати на це право, брати участь у розвитку доктрини. Отже, він є авторитетом у праві, хоча й не є його джерелом. Соціолог, філософ, культуролог, навпаки, перебуває поза досліджуваною системою, навіть незважаючи на те, що сам до неї належить, і його спостереження практично не впливають на її функціонування. Це означає, що він здатен запропонувати дійсно незалежний аналіз правової проблематики, бо якщо для представника юридичних наук «право – це бог», то соціолог (а також і філософ, і культуролог) вважає за потрібне керуватися, за влучним визначенням видатного французького юридичного соціолога Жана Карбоньє, «методологічним атеїзмом».

О. П. Дзьобань
*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ДО ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ СФЕРИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

При безперечних успіхах сучасної техніки, що досягла найбільш вражаючих результатів у сфері інформаційних технологій, в середовищі філософської спільноти зростає непідроблена тривога у зв'язку з морально-етичними загрозами людському існуванню, які є наслідком науково-технічного розвитку.

Ключовим поняттям сучасних соціокультурних процесів є поняття інформації. Поки ми розмірковуємо про сутність і властивості інформації, про різні підходи до її визначення, про її функцію ми ще не виходимо на філософський рівень розгляду проблеми. Проблема набуває достовірно філософського характеру лише тоді, коли ми осмислюємо феномен інформації в морально-етичних категоріях. Тут відкривається широка перспектива дослідження.

Річ у тому, що інформація, як ключове поняття сучасних соціокультурних процесів, сама по собі є аксіологічно нейтральним повідомленням про факти, вона має виключно підпорядковану й несамодостатню функцію. Якщо ж у суспільстві кількісний аспект інформативного зростання виходить за певні межі, то кількісний аспект інформації перетворюється на якісний: інформація стає знаряддям влади, засобом маніпуляції свідомістю, просто безглуздою грою і забавою. Крім того, наявність інформації далеко не всіма сприймається як абсолютне благо. Іноді проблема набуває достатньо гострої форми, коли береться під сумнів цінність інформації як такої.

Аналіз становлення інформаційного суспільства взагалі буде неповним, якщо не розглянути питання про те, яким чином система етичних цінностей цього суспільства співвідноситься з традиційними моральними цінностями. Сама криза культури носить багато в чому етичний характер і, отже, необхідно розглядати взаємовідношення цінностей інформаційного суспільства і традиційних пріоритетів моралі.

Розвиток інформаційних технологій, глобальна інформатизація сучасного життя є однією з домінуючих тенденцій сучасності. Іншою, не менш значною тенденцією є наростання кризових процесів у всіх сферах життя, що у філософській і культурологічній літературі одержало назву «кризи культури».

Дві провідні тенденції сучасності – глобальний розвиток інформаційних технологій і поглиблення кризи культури – виявляються глибоко взаємопов'язаними. Дійсно, феномен інформаційного суспільства з'являється в контексті тієї духовної ситуації, яку називають кризою культури. Є всі підстави стверджувати, що ці явища взаємовизначають і взаємодоповнюють одне одного; не можна сказати точно, що є причиною, а що наслідком: розвиток інформаційних технологій породив кризові явища в духовній сфері або зубожіння культуротворчого потенціалу призвело до розвитку духовно збиткового, виключно інформаційного простору життя.

Головним є те, що ці явища взаємопов'язані, вони породжені однією логікою розвитку західної цивілізації, про кризу якої говорили класики філософської думки. Незмінним чинником, постійно присутнім у всіх роздумах на тему кризи, є західноєвропейська техніка, розвиток якої у переважній більшості наукових доробок в контексті даної проблематики виступає сполучною ланкою між розвитком інформатики й наростанням кризи. Сучасні російські дослідники здебільшого налаштовані песимістично і тлумачать технічний прогрес у термінах «етичного вакууму».

Одним з показників кризового стану культури, що увійшла до стадії інформаційного розвитку, є інтенсивна трансформація ціннісних систем, яка породжує значні розбіжності індивідуальних і групових ціннісних пріоритетів. Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому відбулася втрата згоди, що призводить до неможливості знайти загальний стандарт поведінки, загальні ідеї, єдину мову. Це сприяє зростанню різних субкультур, що збільшує ступінь конфліктогенності соціуму. Причому, такий ціннісний плюралізм є не стільки проявом свободи, скільки неможливістю дійти спільних ідей через «розсіюючий» вплив інформації. За своєю суттю інформація є ціннісно й семантично індиферентною, тоді як спільні ідеї – це концентрація сенсу й цінності. Засилля інформації призводить до витіснення ціннісно-сміслових установок; сьогохвилинність і сенсаційність виходять на передній план, усуваючи сам прецедент серйозної рефлексії.

Інформаційне суспільство – це новий тип суспільства, структурований на основі визначального значення інформації в житті сучасної людини. Багато в чому цінності інформаційного суспільства – це цінності ліберального, громадянського суспільства, які за своєю якнайглибшою суттю увійшли в конфлікт з традиційними цінностями. Сам принцип свободи, що проголошується філософією лібералізму, спрямований на розрив з традиційними цінностями культури, на їх модернізацію й реформацію. У той же час, саме інформаційне суспільство має низку ознак, що характеризують виключно його ціннісну основу.

Ціннісним пріоритетом інформаційного суспільства, за яким стоїть послаблення етичної свідомості людини, не здатної на довгі відносини, в основі яких знаходиться етичне почуття обов'язку й відповідальності, є встановлення на зміну довгостроковим короткостроковим відносин. У цьому явно виявляється невідповідність ціннісних установок інформаційного суспільства й традиційної моралі.

Важливим аспектом інформаційного суспільства є його комунікаційна природа. Якби форми організації інформації ми не розглядали, реальний соціально-культурний сенс і практичну реалізацію вони знаходять в системі комунікаційних відносин. Але саме тут і проходить основна суперечність між цінностями інформаційного суспільства і традиційними цінностями.

Комунікативні практики є визначальними для системи відносин, що склалася в постіндустріальному суспільстві. Це така соціальна організація, в якій велика частина людської активності спрямовується не на взаємодію людини з перетвореною нею природою, а на людські взаємини.

Традиційна мораль володіє, перш за все, рисами абсолютності й безумовності. За логікою моралі, людина повинна дотримуватись її норм навіть всупереч власній вигоді, тиску обставин. Вона вимагає від людини певного самозречення, самовідданості.

Отже, резюмуючи, зазначимо, що основні духовно-етичні кризові процеси, що відбуваються в сучасній інформаційній цивілізації, пов'язані якраз з гіпертрофованим технічним розвитком людства, і далеко не в останню чергу з неконтрольним і хаотичним зростанням інформації в сучасному суспільстві. Можна стверджувати, що сучасна моральна ситуація склалася внаслідок дистанції, яка дедалі збільшується, між науково-технічним прогресом і етичним станом суспільства.

Сучасність кидає виклик не тільки традиційним моральним інститутам культури, вона кидає виклик самій раціональності, раціоналістичному світогляду, який переживає зараз важкі часи.

Зубожіння духовного буття на тлі гігантського зростання інформації, про яке говорять і пишуть в засобах масової інформації, свідчить про те, що інформаційне суспільство не є безпроблемною й позитивною реальністю, про яку говорять його апологети, а розкриває новий рівень моральної безвиході і суперечностей, яких не знали попередні епохи.

Зазначене зубожіння розкриває наявність проблем, які доречно позначити в термінах традиційної етичної теорії як моральні дилеми. У певному значенні можна сказати, що духовні трансформації інформаційного суспільства пов'язані з певними формами кризи культури.

***О. В. Прудникова,**
доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ НА ВІТЧИЗНЯНУ ІНФОРМАЦІЙНУ КУЛЬТУРУ

Глобалізаційні процеси мають всеохоплюючий характер й змінюють уявлення людини про напрямки розвитку існуючої цивілізації, характер існування сучасних держав та культур. Україна намагаючись інтегруватися у світові та європейські структури все більшою мірою стає залежною від зовнішніх впливів в економічному, політичному, культурному вимірах.

Аналізуючи вплив глобалізаційних процесів на становлення інформаційної культури в сучасній Україні, насамперед, варто визначити детермінанти розвитку інформаційного простору в сучасному світі. Стрімкий розвиток та розповсюдження нових інформаційних і телекомунікаційних технологій визначаються сучасними дослідниками як глобальна інформаційна революція. Вона здійснює все більший вплив на політику, економіку, управління, фінанси, науку, культуру й інші сфери життєді-

ьяльності суспільства – як у межах національних кордонів, так і в масштабах світу.

Розвиток інформаційної культури України неможна розглядати у відриві від загальнонаціональної інформаційної політики, європейських та світових тенденцій у сфері інформаційних комунікацій. На підставі аналізу регіональних концепцій, моделей міжнародного співробітництва в галузі інформації і комунікації відповідно до загальноєвропейської інформаційної політики можна зазначити, що мета регіональної інформаційної політики, згідно з документами міжнародних організацій, полягає у консолідації національних ресурсів, координації діючих та майбутніх об'єктів інфраструктури, ліквідації диспропорції в інформаційних потоках, забезпеченні національної суверенності, культурної самобутності, інтеграції у міжнародний інформаційний простір, у міжнародний розподіл праці. Досягнення означеної мети має незаперечну актуальність в аспекті становлення інформаційної культури в сучасній Україні, оскільки в процесі суспільно-політичних та економічних трансформацій в нашій державі кардинально змінилося ставлення до створення, розповсюдження та збереження інформації, значно збільшилися самі інформаційні потоки.

Країни, які відстають від економічно розвинених держав Заходу і не мають певного рівня інформаційної інфраструктури, виявляються не в змозі не тільки економічно, але й ідеологічно конкурувати з лідерами світового розвитку. Більше того, вони не тільки не можуть транслювати цінності своєї культури в світовому масштабі, але й відчувають реальні ускладнення утримати в їх межах суб'єктів власної культури, чутливих до інформаційних впливів ззовні. Унаслідок цього у світі, який глобалізується, неминучу перевагу отримують культурні стандарти, цінності і життєві сенси, прийняті в економічно розвинених країнах. Західні країни – лідери в економічній та політичній сферах – далеко не завжди є лідерами в духовному й моральному сенсах. У цьому полягає один із ризиків глобалізації.

Успішність прогресу інформаційної культури в українському соціумі не в останню чергу залежить, від урахування впливу на неї загальносвітових глобалізаційних процесів. Активізація крос-культурних контактів на сучасному етапі зумовлює масштабні зміни як у соціальному, так і в особистісному вимірі культури. Глобальний інформаційний світ (глобальна культура, світова культура) ґрунтується на розвиткові багато-

національних ринків, корпорацій, надскладних систем комунікацій, сучасних медіа-технологій. Ця організаційно-технологічна основа глобального світу, з одного боку, сприяє єднанню людей, народів, з другого ж боку, – нівелює їхні етнічні, політичні, культурні особливості. Тому, визначаючи зміст перетворень, що відбуваються в сучасній інформаційній культурі України, необхідно брати до уваги їх амбівалентний характер, аналізуючи як позитивні, так і негативні аспекти глобалізаційних процесів.

Позитивний вплив глобалізації на інформаційну культуру України визначається, насамперед, входженням України у світовий культурно-інформаційний простір. Усі цивілізовані держави розглядають побудову інформаційного простору як основу свого соціально-економічного, політичного, культурного розвитку і здійснюють цілеспрямовану державну інформаційну політику.

Дослідники висловлюють припущення, що домінуючі культурні завдання постіндустріальної/інформаційної епохи насамперед будуть пов'язані із задоволенням культурно-психологічних потреб людини і пошуком альтернатив історичним типам соціальної диференціації – передусім етнічної, національної (у громадянському сенсі), соціально-статусної, конфесійної. З огляду на це, входження України у світовий культурно-інформаційний простір визначає принципову можливість поступального розвитку вітчизняного суспільства в усіх сферах. В іншому випадку наша держава неминуче опиниться на узбіччі того магістрального шляху, яким в умовах глобалізації рухається сучасне людство.

Підкреслимо, що входження України у світовий культурно-інформаційний простір має сприяти розповсюдженню в інформаційній культурі українського соціуму загальнолюдських та західноєвропейських цінностей. Пошук загальнолюдських цінностей набуває особливої актуальності в умовах глобалізації, оскільки вона, гранично ущільнюючи контакти між країнами і регіонами, передбачає гармонійне співіснування народів.

Для максимальної відповідності загальнолюдським моральним ідеалам цінності інформаційної культури України повинні бути узгоджені з такими інтегративно-гуманітарними принципами: особистісне прийняття («це стосується особисто мене. Тому я не можу бути байдужим»); співпричетність («я – людина, тому я не можу лишатись байдужим»);

жим до досягнень людства»); глобальне сприйняття («ще потрібно знати всім, а тому й мені»); орієнтація на консенсус («я визнаю за іншим право мати свою точку зору»); особиста відповідальність («я – відповідальний за наслідки своєї діяльності перед іншими людьми й перед природою»).

Названі принципи, що мають неперехідне значення як загальнолюдські цінності, набувають особливої ваги в сучасну епоху. З урахуванням ментальності українського суспільства, у нього є шанс швидкого адаптування до глобалізаційних змін і швидкого переходу до демократизації. Незаперечною є та роль, яку відіграє в цьому інформаційно-культурна складова: адже європейський геополітичний вибір, проголошений Україною, передбачає і розбудову відповідного типу інформаційної культури. Її становлення залежить як від втілення вказаних вище загальнолюдських цінностей, так і від визначення ціннісних орієнтирів, притаманних сучасному західному світу, які водночас корелюють з основами вітчизняної культурної традиції. До них, зокрема, можуть бути віднесені прагнення до свободи у різних її вимірах (від національної до особистої), розуміння права як втілення соціальної справедливості та простору індивідуальної свободи.

Варто зазначити, що обрії перспектив тих чи інших культур в умовах глобалізаційних процесів можуть не лише розширюватися, але й звужуватися. Тому складники інтеграційної домінанти процесу глобалізації – інтенсивний розвиток інформаційно-комунікативних технологій, розширення міждержавних і міжцивілізаційних взаємодій, системна інтернаціоналізація фінансово-економічної сфери – не тільки не стимулюють тенденції диференціації та диверсифікації, а й загострюють їх. Процеси культурної взаємодії у сучасному світі апіорі не можуть бути передбачуваними та спрогнозованими. Водночас непродуктивними є й дослідження глобальних процесів сучасності без урахування прагнень людства до досягнення цивілізаційного синтезу за умови збереження різноманітності народів та культур. На цьому шляху становлення інформаційної культури постає важливим засобом якнайшвидшої адаптації України до глобальних змін, механізмом пошуку адекватних відповідей на виклики сьогодення.

Саме тому міжкультурний обмін та міжкультурний діалог можуть бути визначені як джерела розвитку інформаційної культури України. Адже в широкому значенні вся інформаційна культура постає сукупніс-

тю принципів і механізмів, що забезпечують позитивну взаємодію етнічних та національних культур, їх поєднання у загальному досвіді людства.

Отже, концептуалізуючи уявлення про природу інформаційної культури в контексті глобалізації, зауважимо, що вплив глобалізаційних процесів на становлення інформаційної культури в українському соціумі на сучасному етапі має двійстий характер. З одного боку, він сприяє входженню України до світового інформаційно-культурного простору, закріпленню демократичних стандартів у вітчизняному соціумі, поширенню в інформаційній культурі українського соціуму загальнолюдських та західноєвропейських цінностей, успішному здійсненню діалогу культур. З другого боку, глобалізаційні зміни помітно ускладнюють духовну ситуацію у вітчизняному суспільстві, сприяючи розповсюдженню моральних «антицінностей», нав'язуючи однобічне (вестернізоване) розуміння перспектив розвитку людства, утруднюючи національно-культурну ідентифікацію.

*Г. Д. Панков,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри культурології
Харьковской государственной академии культуры*

ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА СУД В НОВОЗАВЕТНОЙ ЭТИКЕ

Поставленная проблема указывает на контекст естественного права человека судить других людей и социум нравственным судом. Этика регулирует это право через мораль и ставит его под власть морали. Власть морали выражает власть определенной традиции, использующей мораль как инструмент власти. Традиция с ее властными структурами обеспокоена порядком в самой традиции. Посредством института права традиция противостоит хаосу и контролирует порядок, но, чтобы право не оказалось произволом, необходим контроль над ним со стороны морали. Сама мораль упорядочивается посредством этики, которую уместно назвать волей традиции, предъявляемой к морали как средству организации и регулирования порядка. В настоящей публикации речь пойдет

о новозаветной этике как идеологическом фундаменте порядка в христианской традиции.

Этические императивы Нового Завета позиционируются установлениями Сына Божьего Иисуса Христа, транслирующего в своих поучениях волю Отца Небесного, безусловность которой должна безусловно приниматься каждым человеком : Бог всегда и во всем прав. В данном случае христианская традиция придает новозаветным императивам высший сакральный смысл, посредством которого конституируется порядок в единстве права и морали. Этот порядок возводится на ступень Божественного порядка, легитимирующего порядок в обществе: каждый человек обязан реализовать в своей повседневной жизни Божественный порядок через выполнение заповедей, данных людям в Божественном откровении Ветхого и Нового Завета. Реализация такого порядка определяется священным долгом христианина, идентифицирующего себя с традицией Христа и его последователей.

Наиболее яркий способ решения вопроса о человеческом праве судить обнаруживается в Нагорной проповеди Христа: «Не судите, да не судимы будете; Ибо каким судом судите, таким будете судимы; и какой мерой мерите, такой и вам будут мерить» [1, Мф. 7:1-2]. В Новом Завете человеку возбраняется судить другого человека «по плоти» (судом «по наружности»), противопоставляя ему праведный суд [1, Ин. 7:24, 8:15]. Комментаторами подчеркивается мысль, согласно которой Христос не запретил человеку судить, но учил его как судить. основополагающим критерием справедливого суда выдвигается ориентирование человека на божественные ценности, но не на мирские, то есть мерить отношение одного человека к другому человеку духовно-божественною мерою, данной в библейских заповедях.

«И что ты смотришь на сучек брата в глазе брата твоего, а бревно в твоём глазу не чувствуешь? Или, как скажешь брату твоему: «дай, я выну сучек из глаза твоего»; а вот, в твоём глазу бревно? Лицемер! Вынь прежде бревно из твоего глаза, и тогда увидишь, как вынуть сучек из глаза брата твоего» [1, Мф. 7:3-5]. В приведенном фрагменте утверждение права судить ближнего обуславливается культурой реализации названного права. Судить Другого следует рассматривать одним из аспектов межличностных отношений, когда критический на него взгляд обращается в критику самого себя. Глядя в глаза Другому, я замечаю в них порок и, прежде, чем осуждать его, я обращаюсь с вопрошанием к себе самому: нет ли у меня нечто подобного? Пробуждение самокритики по-

буждает самость к самоанализу, и если в его процессе обнаруживается нечто, оскверняющее чистоту личности, то совершается нравственный самосуд. Он выносит нравственный приговор в отношении самости и определит для нее меру исправления. Таким образом, значение человеческого суда наделяется аксиологической шкалой, конституирующей субъекта в качестве нравственной личности. Реализация права суда, в первую очередь, обращается в адрес самого себя, а затем уже на другого человека.

Выражение в Евангелии от Матфея «каким судом судите, таким будете судимы; и какой мерой мерите, такой и вам будут мерить» [1, Мф. 7:2] содержит предупреждение о человеке не как о судящем другого человека, но как о подсудном со стороны Божественного суда. В Новом Завете главным образом ведется разговор именно о Божественном суде, а не о человеческом или гражданском суде. Библия особенно подчеркивает ответственность человека перед Божиим судом и предупреждает о соблюдении меры человеческого суда в соотнесенности с мерой, которая в будущем будет применена Богом к человеку за ту меру, с какой человек станет судить другого человека. Недостойное применительно христианской морали осуждение одним человеком другого человека влечет за собой заслуженное его осуждение со стороны Бога.

Значение Божественного суда следует рассматривать идеологическим механизмом установления и поддержания социокультурного порядка. Этот порядок основывается на осознании иерархии между Божественной и человеческой волей, что требует от человека добро-вольного вверения воле Бога собственной воли. В одном из посланий апостола Петра подчеркивается мысль, согласно которой «страждущие по воле Божией да предадут Ему, как верному Создателю, души свои, делая добро» [1, 1 Пет. 4:19].

Приведенная мысль наводит на следующие размышления. Во-первых, выражение «страждущие по воле Божией» придает сильный эмоциональный заряд библейскому императиву следовать воле Бога, который выглядит не только внешним законодательным требованием придерживаться установленного порядка, но также сильным внутренним побуждением, жаждущего Божественной воли с готовностью ее принять руководящим фактором в собственной жизни. Во-вторых, осуществление добра как существенного нравственного требования, предъявляемого к человеку, рассматривается с точки зрения духовного стремления исполнять волю Бога («да предадут Ему, как верному Создателю, души свои,

дела доброго»). В книге «Оправдание добра» Вл. Соловьев определил добродетель как «внутреннее расположение нашей воли к добру самому по себе», относя ее к духовным благам [3, с. 455]. Однако апостол Петр напоминает христианам о Божественном суде, на котором будут осуждены нечестивцы и грешники, непокоряющиеся Евангелию Божьему [1, 1 Пет. 4:17-18]. Этот суд выглядит внешней эсхатологической санкцией, которая коррелируется с духовным измерением нравственного выбора человека.

В «Критике чистого разума» И. Кант обратил внимание на два существенные значения эсхатологии – в аспектах обетования и угрозы [2, с. 475]. Обетование ориентирует сознание человека к эсхатологическому благу как награде за добродетели, а угроза – к обречению на адские муки. Речь идет о Божественном суде как о санкционирующем механизме культуры. Он рассматривается высшим арбитром одобрения / осуждения нравственных поступков человека и его реализации естественного права и свободы судить других людей. Поэтому идею Божественного суда уместно рассматривать в виде высшей сакральной оценки, посредством которой христианская традиция стремится обеспечить нравственный порядок в сознании людей и обществе. Такая оценка дается с высоты идеала, взирая на который христианин оценивает самого себя.

Теперь соотнесем с указанным выше контекстом слова Иисуса Христа: «И что ты смотришь на сучек брата в глазу брата твоего, а бревна в твоём глазу не чувствуешь?» [1, Мф. 7:3]. Это изречение представляет собой обличительный акт как специфическую оценочную позицию. Посредством обличающей оценки суд Бога над грешником уже осуществляется при жизни человека, а не только после его кончины. Это означает, что идея Божественного суда не сводится исключительно к эсхатологическому дискурсу, но также наделяется этическим значением. Через картину обличения Иисусом грешников традиция не только дает критическую оценку порочным поступкам, но и побуждает грешника критически оценить самого себя, формируя в его сознании критическую самооценку, необходимую для духовной трансформации человека.

Таким образом, в христианской традиции нравственная ответственность представляется в теологическом дискурсе, в котором главная роль отводится Божественному суду с эсхатологическими санкциями. Новозаветная этика обращается к духовному миру человека, требуя от него выполнения христианского долга в духе и истине. Однако, если учесть

манифестацию Иисуса Христа «Я есмь и путь, и истина, и жизнь» [1, Ин. 14:6], становится понятным христологический контекст этики Нового Завета: обращение к духовному миру личности равносильно обращению к Христу. Основываясь на теоцентрической парадигме, Вл. Соловьев определил два универсальные требования христианской этики: 1) «иметь в себе Бога», 2) «относиться ко всему по-Божески» [3, с. 62]. Поэтому авторитет нравственного суда обуславливается авторитетом теологического суда. Последний выполняет регулирующую функцию, требуя корректировки нравственных ценностей и нравственного поведения людей в интересах онто-теологии, обращение которой в сферу этики образует этико-теологический дискурс. Этот дискурс является существенным инструментом христианской традиции в обосновании прав и свобод человека в соответствии с теистически ориентированным долгом.

Список использованных источников:

1. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. – Христианское издательство, 1992. – 925+292 с.
2. Кант И. Критика чистого разума / По ред. Ц. Г. Арзаканяна и М. И. Иткина. – Москва: Мысль, 1994. – 591 с.
3. Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия: в 2 т. / Сост. и общ. ред. А. Ф. Лосева и А. В. Гулыги. – Т. 1. – Москва: Мысль, 1988. – С. 47–580.

УДК 821. 161. 2 – 1 Вакарчук. 09

С. К. Криворучко,
доктор філологічних наук, доцент, професор
кафедри світової літератури, координатор
з науки факультету славістики Харківського
національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

МОРАЛЬ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Зміни геополітики (розпад СРСР на початку 90-х рр. ХХ ст.) певною мірою вплинули на формування саме у 1990-х рр. нової літературознавчої та лінгвістичної концепції, яка закріпилася у теорії як постколоні-

альна критика. У роботах Г. Співака «У інших світах» 1987 р. [7], Г. Бгабга «Нація і нарація» 1993 р. [5], Е. Саїда «Культура й імперіалізм» 1993 р. [6] формуються засади, відповідно яким слід «підірвати», переосмислити константи, що виникли в результаті ліберального гуманізму. Не можливо інтерпретувати різні національні літератури за єдиним стандартом, потрібно враховувати географічні, національні, культурні, соціальні відмінності. У привілейованову стані знаходяться європоцентричні ідеали (парадигма «західної» цивілізації), концептуальність яких на ідейному рівні втілюється у літературних творах, яким надається універсальне значення. Інші національні мови та літератури відкидаються на другорядний план. Постколоніальні стратегії намагаються спростувати універсальність «західних» мов / літератур / культур, для того щоб виокремити гідне місце «невласному голосу» своєї традиції.

Окреме місце у «постколоніальних стратегіях» відводиться мові. Колонізовані народи (письменники) відчувають себе «учнями» колонізаторів на мовному рівні. Коли ми говоримо про сучасні реалії, слід звернути увагу не лише на відкриту агресію, а й на експансію (мирне вторгнення, включення в економіку). Як відчуває себе українець на власній території?! (Викладач французької мови, або просто носій української: українцю «соромно» не знати англійської / французької / німецької, коли він зустрічає іноземця у рідному місті! На своїй території він відчуває себе «відсталим» учнем по відношенню до учителя. Зовсім інша ситуація відбувається, коли українець зустрічається з в'єтнамцем / китайцем – тут немає почуття сорому, а є зверхнє ставлення, навіть коли ця «зустріч» трапляється на території В'єтнаму або Китаю. Отже «зверхність» формується за географічним принципом: із Заходу на Схід. Україна західніша ніж Китай, однак східніша ніж Британія). Українця хвилює, що у нього погана французька / англійська фонетика. П. Баррі підкреслює, що шанобливе ставлення до мови значить, що «...цей мовний інвентар належить комусь іншому, тому його не можна представляти без дозволу» [1, с. 232]. У середовищі інтелектуалів іноді простежується крайнє неприйняття: письменник відмовляється використовувати мову колонізатора, оскільки вважає це зрадою по відношенню до свого народу, інтерпретує її як зіпсовану, а її використання розуміє як причетність до колоніальних структур. Таким чином, вагомим вектором «постколоніальних стратегій» є аналіз мови: і розмовної і художньої

з точки зору постколоніальної перспективи, де об'єктом критики постає безпосередньо мова.

Ф. Фанон у книзі «Гнані і голодні» 1961 р. [8] порушує проблему культурного протесту «чорного» афро-французького пласту в дискурсі Французької африканської імперії. На думку дослідника, «колонізований» народ мусить відшукати свою ідентичність, для цього йому слід відродити власне історичне минуле та, пишаючись, знайти гідне місце у сучасному культурному світі. Європейська колонізаторська політика (російська, китайська,) з XVII ст. знижувала цінність культурних здобутків, мов, літератур, історії залежних націй; інтерпретувала розвиток їхньої цивілізації як «до-цивілізованої».

Дітей «білих» і «чорних» (у випадку нашої країни – «росіян» і «українців» / «вірменів» / «білорусів» / «кирнізів») виховували в ідеології, що прогрес, культура та історія починається з приходом європейців (у випадку Російської імперії – росіян, однак тут росіянами перекичується факти щодо історії Київської Русі). Після мети – воскресіння власного минулого – потрібно знищити колоніальну ідеологію (яка властива не лише колонізаторам, а й колонізованим, оскільки тут спрацьовує «стокгольмський синдром» – жертва зникає до палача та вважає, що не зможе без нього прожити: деякі українці й сьогодні вважають, що без росіян не впораються). Саме колоніальна ідеологія сформувала такий підхід та викривила історичні факти.

У книзі Е. Саїда «Орієнталізм» 1978 р. [6] спростовується «міф» про європоцентричний універсалізм, де заперечується «вищість» «європейського» та нижчість «неєвропейського».

Концепція «орієнталізму» ґрунтується на погляді на Схід як на «Іншого» / нижчого по відношенню до Заходу. Постколоніальні стратегії спростовують правомірність «орієнталістських» ідей. Постколоніальні письменники (С. де Бовуар, С. Рушді, Г. Гарсія Маркес, Ю. Андрухович, С. Вакарчук) намагаються зобразити доколоніальну ситуацію своєї чи підкореної нації, щоб розкрити новітні реалії як зіпсування культури й гідності народу, який отримав статус колоніального. Цей художній прийом спростовує «іншість» / другорядність / вторинність колонізованого, відновлює почуття гідності на рівні колективного безсвідомого та спростовує «неєвропейське» / «українське» як аморальне «іншого» чи екзотичне «несерйозне».

С. де Бовуар – французька-аристократка – стає на позиції інтересів підкорених арабів та викриває жорстокість своїх співвітчизників у творі «Сила обставин», щоб встановити справедливість: «... я усвідомила глибину їхнього расизму... вони били їх, перекидали тележки торговців на землю..., підпалювали, гвалтували, вбивали... мова велася не про випадковості, ... а про систему» [2, с. 267]; «... я бачила себе очима жінок, двадцять разів згвалтованих, чоловіків із перебитими кістками, збожеволілих дітей...» [2, с. 269]; «... катування електрикою, опіки, саджання на бутилку, підвішування, придушення. Питки переривалися психологічним впливом... «За що, за що, за що?» – це нескінченно повторувальний крик п'ятнадцятирічного алжирського хлопчика, на очах якого питали всю його родину, звучав у мене у вухах, розриваючи серце» [2, с. 417].

Така транскультурна самоідентифікація, завдяки якій індивід відчуває себе і як колоніст і як колонізований, формує подвійну ідентичність, що є «третім» постколоніальним вектором. Подвійна чи змішана ідентичність впливає на виникнення нових в історії літератури художніх феноменів, починаючи з 2 пол. ХХ ст., де простежується запозичення та адаптація «європейських» традицій по відношенню до «африканських», «індійських» творів, саме тут і формується феномен «транскультурності». «Транскультурність» ґрунтується на інтересі художньої творчості до літературознавчих методик аналізу – постструктаралізму та деконструкції. У категорії «інший» простежується перегуки постколоніальної та феміністичної критики: «жінка» і «негри» є меншинними (не за кількістю, а тому, що вони мусять грати за чужими правилами). Із цієї точки зору «постколоніальні стратегії» спрямовуються на критику «білих» / колонізаторських / маскулінних образів колоніальних країн та викривають їхню обмеженість, зверхнє ставлення, упередженість.

Окрім спростовування «міфу» про обраність та вищість колонізатора «постколоніальні стратегії» розкривають історію, культуру та мову колонізованої країни, її образ у літературних творах, її статус державності для того, щоб зрозуміти «себе», з'ясувати власну гібридність, полівалентність, відмінність, різноманітність. Це дозволяє визначити ідентичність певної нації відповідно мові, культурі та літературі. Саме тут, окрім спільних точок перетину з фемінізмом, деконструктивізмом

і структуралізмом, простежується перегук із концепцією ліберального гуманізму.

У результаті зазначених рис сформувалася парадигма постколоніальної критики:

– «іншість», маргінальність, транскультурність, плюралізм впливають на трансформацію мови, культури та літератури, виступають енергійним поштовхом;

– акцент ставиться на культурних «відмінностях» в мові та літературі;

– «культурна полівалентність» та гібридність є домінантою уваги;

– спростування «міфу» про вищість «західної» цивілізації по відношенню до інших традицій, дослідження на цих засадах образів різних культур в літературі;

– констатація замовчування проблем колонізації на різних рівнях.

Доречно підійти з точки зору «постколоніальних стратегій» до осмислення політичної лірики українського сучасного поета Святослава Вакарчука. У віршах «Веселі, брате, часи настали» 2006 р. із збірки (альбому) «Міра» 2007 р. на поетикальному рівні розкривається настрій розчарування після наслідків «Помаранчевої революції» 2004 р. в Україні.

Список використаних джерел:

1. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія. Київ : Смолоскип, 2008. – С. 232.
2. Бовуар С. де Сила обставительств: Мемуари. Москва : ИД Флюид, 2008. – С. 267.
3. Вакарчук С. Веселі, брате, часи настали... Режим доступу: <http://www.pisni.org.ua/songs/643050.html>
4. Вакарчук С. Для тебе. Режим доступу: <http://www.karaoke.ru/artists/ocean-elzi/text/dlya-tebe/>
5. Bhabha Homi K. Nation and Narration. Routledge, 1990. – 352 p.
6. Said Edward. Culture and Imperialism. Vintage, 1994. – 271 p.
7. Spivak Gayatri Chakravorty, In Other Words: Essays in Cultural Politics. Routledge, 1987. – 357 p.
8. Fanon Frantz. The Wretched of the Earth. Penguin, 1961. – 195 p.

*Л. М. Сідак,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ПРО НЕБЕЗПЕКИ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ АНОМІЇ ДЛЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Соціально-політичні, фінансові, промислові кризи суспільства завжди збільшували інтерес науковців до проблем порушення соціальної стабільності і пов'язаної з нею проблеми девіантної поведінки. Напередодні першої світової війни, масштабних соціально-політичних зрушень ХХ століття для осмислення цих феноменів Е. Дюркгейм розробив теорію аномії. Цим терміном він назвав такий стан суспільства, який характеризується відсутністю чіткої регуляції поведінки людей (а точніше, суб'єктів соціальних відносин) і супроводжується різними формами девіації, відцентровими тенденціями тощо. Тому іншим проявом аномії прийнято розглядати девіантну поведінку особистості внаслідок соціальної дезорієнтації та дезадаптації.

При чому основною причиною цих явищ визнається порушення нормативних систем регуляції поведінки, зокрема неефективність правових норм і моральна криза, інакше кажучи, втрата державою і суспільством контролю над поведінкою суб'єктів соціальних відносин. Таким чином, держава та її правова система, з одного боку, і мораль, з іншого, є факторами, які забезпечують єдність і стабільність суспільства, в основі яких, цілком очевидно, є узгодженість правових та інших соціальних норм. Відтак, конфлікт між правовими та моральними нормами є причиною аномії і загрозою єдності та стабільності соціальної спільноти.

Відстороненість або неспроможність держави до вирішення як соціокультурних, так і духовних проблем призводить до втрати членами суспільства відчуття спільності. Тоді вони, а також цілі соціокультурні та етнічні групи, перестають відчувати приналежність до певного суспільства, що створює пряму загрозу єдності суспільства та існування держави. Це відбувається за умови, коли прийняті соціальні норми не відповідають новим духовним та культурним реаліям, а також у період

економічних потрясінь, коли держава не має ресурсів для впливу на моральний стан суспільства [3, с.40].

Також небезпечною формою виникнення соціальної аномії є та, що спричиняється моральною кризою. Вона нерідко починалася з невідповідності офіційно задекларованих ціннісних орієнтирів, мети соціальної активності та її форм реальним діям владних еліт, коли байдужість останніх до проблем, долі членів суспільства та неефективність управління державою і суспільством стають досить очевидними. Як наслідок, виникає недовіра до правових норм як уособлення офіційно задекларованих елітою норм моральних, а також втрачається відчуття спільності і знецінювання єдності суспільства, держави, територій в очах більшості суспільства. Тоді й виникають відцентрові тенденції, які реально загрожують існуванню держави та єдності суспільства. Прикладом такого стану може бути розпад СРСР, а також сучасна моральна та соціально-політична криза в Україні.

Подібний факт підкреслює значення еліт для розвитку держави та суспільства [4, с. 95]. У нашій державі моральна і ціннісна орієнтація еліт проявляється у законотворчості, яка нерідко обслуговує інтереси окремих груп економічної та політичної еліти, а довіра чи недовіра електорату використовується як інструмент для зміни правових норм, що регулюють конституційно-правові та економічні відносини. У свою чергу це впливає як на ефективність державного управління в цілому, так і соціальну та культурну сферу, зокрема. Соціальний досвід індивіда розкриває невідповідність правових новел його інтересам, інтересам окремих соціальних груп та моральним нормам. І підміна ефективного вирішення економічних, соціальних проблем, проблем культурного та духовного життя лозунгами і пропагандою лише підсилює правову аномію і загрозу цілісності суспільства.

Р. Мертон, розвиваючи теорію аномії, вказував, що причиною девіантної поведінки є неможливість багатьох індивідів досягти схвалюваних суспільством цілей, діючи у правовому та моральному полі. Таким чином, девіація і виникнення суспільної кризи значною мірою залежать від ціннісних орієнтирів та інституціональних засобів, які використовує особистість як член суспільства. Неналежні ціннісні орієнтири обов'язково будуть так чи інакше підштовхувати до порушення правових норм. Отже, неузгодженість правових норм і моральних орієнтирів є причиною аномії, девіантної поведінки та відцентрових тенденцій су-

пільства. У свою чергу, якщо суспільство вже виявилось розколотим, що ми споглядаємо в українському суспільстві на сучасному історичному етапі, це означає, що принаймні його частина не може реалізувати свої ціннісні установки та цілі і не вважає збереження єдності суспільства позитивною цінністю.

Тому однією з основних ідей, якими Е. Дюркгейм обґрунтовував свою теорію, була ідея соціальної солідарності. При чому вчений розрізняв дві форми солідарності, які він назвав механічною та органічною. Механічна солідарність обумовлюється схожістю індивідів: схожістю інтересів, ціннісних установок, культури, спільною діяльністю тощо, вона виникає в колективах, наприклад, солідарність фанатів футбольного клубу або поп-зірки [2, с. 316]. Іншим прикладом механічної солідарності є натовп. Очевидно, що механічна солідарність руйнується, коли зникають умови тотожності. Тому солідарність, яка ґрунтується на усвідомленні членами однієї спільноти своєї спільності, схожості, ідентичності, буде під загрозою, якщо стають очевидними фактори, які підкреслюють несхожість. Наприклад, поділ на «північних» і «південних», або на «схід» і «захід», поділ за мовною ознакою, розвиток політичних орієнтацій, які неможливо узгодити тощо.

Органічна солідарність народжується завдяки диференціації і нею пояснюється. Прикладом може бути сім'я, адже вона консолідується завдяки несхожості суб'єктів. Інший приклад диференціації, яка породжує консолідацію, який розглядав Дюркгейм, – це розподіл праці [2, с.342]. Наведені приклади дають підстави дійти висновку, що органічним консолідуючим фактором є потреба в іншому. Тоді втрата потреби в іншому і є причиною руйнації органічної солідарності. Дійсно, сім'я розпадається (деконсолідується) не тому, що зникає диференціація, а тому, що зникає потреба в іншому. А якщо внаслідок економічної кризи руйнується система розподілу праці, тобто зникає потреба або можливість користуватися розподілом праці, під загрозою опиняється соціальна солідарність.

Соціальні норми, зокрема і право, і мораль, і звичаї, фактично регулюють взаємини диференційованих суб'єктів, тобто покликані насамперед підтримувати органічну консолідацію. А якщо внаслідок моральної аномії еліти правові норми все більше конфліктують з ціннісними установками, моральними нормами тощо, то зникають потреба і мотив їх дотримуватися. Але у сучасному суспільстві мораль, звичаї самі по собі,

без права не спроможні врегулювати поведінку диференційованих суб'єктів соціуму. Дисгармонія права і моралі руйнує соціальні зв'язки. Внаслідок розладу системи соціальних зв'язків зникає потреба суб'єктів одне в одному. Наприклад, зникає потреба (точніше, відчуття, розуміння потреби) у державі як одному із суб'єктів соціальних відносин. І тоді ані звичай, ані моральні норми, ані право самі по собі, діючи не в узгодженій системі не можуть дати належної мотивації на консолідацію суспільства в одній державі. Отже, виникає загроза деконсолідації суспільства.

Р. Мертон, розробляючи концепцію соціальної аномії, показав, що джерелом девіантної поведінки може бути невідповідність між офіційно схвалюваною метою соціальної активності і дозволеними (законними, схвалюваними) способами її досягнення. Для США це суперечність між американською мрією (багатством) та неможливістю її здійснення законним шляхом переважним загалом. Але в Україні склалася ситуація, коли сама мета, яка офіційно визнається і проголошується на законодавчому рівні, не сприймається певними соціальними та етнічними групами, які через це не лише не прагнуть до неї, але й виказують готовність протидіяти її досягненню як законними, так і протизаконними методами. За таких умов відсутні фактори як механічної, так й органічної консолідації суспільства. Очевидно, що така ситуація може бути джерелом аномії, при чому у більш небезпечній формі, аніж описана Р. Мертоном. У зв'язку з цим слід прислухатися до думки Р. Дарендорфа про те, що хоча заворушення, смута, невизначеність самі по собі явища негативні, але найбільша їх небезпека полягає у тому, що стан аномії не може тривати довго. «Це запрошення узурпаторам, які бажають нав'язати суспільству хибне відчуття порядку... Небезпека аномії – тиранія, у якому б вигляді вона не постала» [1, с. 242].

Отже, небезпеки, якими загрожує сучасна ситуація в Україні, спричинена соціальною аномією, є досить реальними, серед них – загроза єдності суспільства і держави та загроза виникнення диктатури. Водночас слід пам'ятати, що аномія може мати як злоякісну природу, так і бути джерелом створення нових доброякісних форм. Відповідь на питання про те, наскільки реальною є загроза диктатури, відцентрових тенденцій для України і які кроки можуть перетворити кризу на джерело життєздатних форм її історичного поступу, потребує додаткових досліджень. Але проблема полягає в тому, чи є час для таких досліджень? Швидше

за все, що його небагато, і ситуація вимагає рішучих дій, адже занадто багато помилок вже допущено, занадто сильними є негативні фактори і тенденції. У зв'язку з цим зростає відповідальність правників як при здійсненні правотворчої діяльності, так і у процесі вирішення завдань щодо своєчасного розпізнавання небезпек та оцінки ситуації.

Список використаних джерел:

1. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы. Режим доступа: http://sbiblio.com/biblio/archive/darendorf_sov/00.aspx
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / [пер. с фр. и послес. А. Б. Гофмана]. – М.: Наука, 1990. – С. 575.
3. Кавецкий С. Т. Концепция аномии Э. Дюркгейма и современные социальные трансформации // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Харків, 2015. – Вип. 35. – С. 38-42.
4. Сідак Л. М. Аскетизм як соціокультурний принцип формування національної еліти // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія: Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ «ХП», 2003. – № 2. – 128 с. – С. 87–98.

*М. П. Колесников,
кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры философии
Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого*

К ПРОБЛЕМЕ СООТНОШЕНИЯ МОРАЛИ И ПРАВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Проблема взаимодействия права, власти и морали является одной из актуальнейших тем философии, этики и теории государства и права. Данная тема находится в центре внимания исследователей самого разного плана и раскрывается в каждый исторический период по-разному, в той или иной перспективе и культурном контексте. Речь идет о том,

что все социальные явления, в том числе власть, право, мораль и политика, которые нас окружают, не только имеют многофункциональные структуры, а и находятся в определенной социо-культурной взаимосвязи, комбинация которой влияет на место и роль каждого индивида в социальной системе. Именно поэтому, научные исследователи начинают изучать не только сами явления, в частности правовые, которые ее окружают, а и связи как между ними, непосредственно и другими социальными явлениями и прежде всего с деятельностью человека в том или ином контексте культуры.

Включение морали в право, носит необходимый, но проблематичный характер, так как, помогая решать многие проблемы, вместе с тем одновременно создает проблемы, которых можно было бы избежать в случае следования позитивистскому тезису их разделения. По мнению Роберта Алекси, проблемами, помочь в решении которых может включение морали в право, являются, во-первых, проблема базисных ценностей, которые лежат в основе права и обосновывают его, во-вторых, проблема реализации требования правильности в создании и применении права, и в-третьих, проблема границ права. [4, С. 202]

Второй проблемой, которую можно решить посредством включения морали, является реализация требования объективности и правильности в институциональной структуре права. Примером служит юридическое рассуждение в трудных делах. При включении морали в понятие права моральные основания могут и должны участвовать в принятии правовых решений, когда авторитетные основания уже исчерпаны. Теория юридического рассуждения пытается учитывать это, рассматривая юридическое рассуждение как особый случай общего практического рассуждения.

Третьей проблемой, которая может быть решена более удовлетворительным образом посредством включения морали в право, является определение границ права. Если крайнюю несправедливость не считать правом – по крайней мере, с точки зрения участника правовой системы, – то, как возможно это обосновать без обращения к моральным основаниям? Ведь моральный авторитет больше нас, и в тоже время это часть нас самих. [4, С. 203]

Все это, впрочем, представляет только одну сторону. С другой стороны, как уже было упомянуто, включение морали в право создает определенные проблемы. Одна из главных причин формирования авто-

ритетной и институционализированной структуры права – общая неопределенность морального рассуждения. Моральные споры имеют тенденцию становиться бесконечными. В социальной жизни согласие и понимание не всегда может быть достигнуто в дискурсе. Исходя из практической необходимости его нужно заменить авторитетным решением. Моральный субъект подчиняется не внешне навязанной силе, а авторитету, пользующемуся уважением.

Следует отметить, что современные общества являются в высшей степени нормативными. Вся жизнь людей с рождения до смерти опутана всякого рода искусственно изобретенными нормами поведения. [2, С. 240–241]

Известно, что нормы поведения социальных субъектов разделяются на запреты, разрешения, обязанности и права. Логическую основу их всех образуют запреты. Людям запрещено совершать некоторые действия (поступки) – это означает, что если они совершат эти действия, то будут как-то наказаны за это, или другие люди будут препятствовать им в этом. Поступки не являются запрещенными, если за совершение их люди не наказываются. Незапрещенные поступки относятся к категории разрешенных. Обязательными поступками являются такие, которые запрещено не совершать. Хотя система норм поведения имеет тенденцию к полному охвату поведения членов общества, практически это не достигается никогда. Остаются ненормированные поступки. В обществе происходят изменения, в результате которых люди начинают совершать поступки, еще неохваченные нормами. Люди нарушают установленные нормы. Многие нормы таковы, что допускают диапазон, в рамках которого возможен выбор, допускают различные истолкования и исключения. В свое время Г. Кельзен утверждал, что «всякое государство есть правовое государство». Исследователи считают, что тут имеет место скорее терминологическая неясность. Верно, что никакое большое объединение людей не может жить без определенных правил (норм) поведения граждан и что всякое государство принуждает граждан к соблюдению этих правил. Но характер самих этих правил, способ их установления, действия государства в рамках этих правил отношении государства к ним, различны в различных типах обществ. А с этой точки зрения позиция, согласно которой не всякое государство является правовым, а лишь такое, власть которого ограничена правом и осуществляется в рамках права, ближе к истине. Все это представляет только одну сторону про-

блемы. С другой стороны, всякая власть заботиться о самосохранении и упрочнении своего положения, о своих интересах как людей определенной категории, существующих и имеющих жизненные блага за счет исполнения функций власти. Это вполне естественно. Для удержания власти и ее воспроизводства нужно приводить общество к тому виду, что воспроизводила бы данная власть. Но тут есть одно отличие властителей от подвластных: власть по самой своей роли в обществе обязана заботиться о подвластных. Тут действует объективный социальный закон: власть заботится о подвластных настолько, насколько это нужно для ее самосохранения и удовлетворения ее потребностей. Власть стремится использовать свое положение в своих интересах максимально, а заботы о подвластных свести к минимуму. Конкретные величины на этот счет колеблются в определенных границах, выход за которые угрожает не только подвластным, но и самой власти. Поскольку потребности и желания индивидов разнообразны, способов их удовлетворения и отказа также весьма много. Поэтому существует немало различных гибких «инструментов» и «уровней» власти. Среди них важными являются насилие, богатства и знания. [6, С. 574–575]

Власть – это всепроникающий аспект общественной жизни и она не ограничивается сферой формальной политики или открытого конфликта, ее также следует мыслить как продуктивную по своим эффектам, не как репрессивную, поскольку власть формирует действия индивидов и использует их телесные силы в своих целях она достигает самих фибр индивидов, затрагивает их тела и внедряется в сами их действия и установки. В их дискурсе, в процессы обучения и в повседневную жизнь. [3, С. 130–131] Эта идея – что власть одновременно репрессивна и продуктивна – затем постоянно постулируется и развивается во многих статьях и работах Фуко. Беда в том, что в течение всей своей жизни Фуко не перестал облекать эту идею в нищезанскую риторику, согласно которой власть исключает как свободу, так и истину. [3, С. 133] Исследователи отмечают, что в своих поздних работах Фуко подчеркивал, что «отношения власти никогда не бывают непрерывными, но всегда порождают новые формы культуры и субъективности, новые возможности для трансформации», и что он понял: там, где власть, там и сопротивление. Однако трансформации господствующих форм и институтов могут также происходить и в согласии с доминирующими нормами. [3, С. 145]

В заключение отметим следующее.

Особую пикантность исторической ситуации придает тот факт, что мы живем в современном обществе – «обществе спектакля» (притворным, и лживым, воспевающим лицедейство и обман), вся общественная жизнь представляет собой «нагромождение спектаклей» и всякая репрезентация становится симуляцией. Симуляции пронизывают все сферы социальной деятельности. На социальной сцене современности чаще всего показывают именно «плохие» спектакли», описанные в трудах И. Гофмана, Ги Дебора и Ж. Бодриара, в которых «правит бал» неподлинность, лицемерие, социальная фальшь. [1, С. 60–62] Хотя сами субъекты (социальные актеры) истории, увлекшись со страстью социальной драматургией своих поступков, крайне редко способны осознать иллюзорность и фантомность социальных спектаклей.

Список использованных источников:

1. Батаева Е. В. «Общество спектакля» и «спектакль общества»: Современные концепции социальной театрализации / Вісник ім. В. Н. Каразіна. – №952. Серія: філософські перипетії. 2011. – С. 58–63;
2. Зиновьев А. А. Фактор понимания / А. А. Зиновьев. – Алгоритм, Эксмо, 2006. – 528 с.;
3. Льюкс С. Власть: Радикальный взгляд / (текст) пер с англ. А. И. Кырлежева; Гос. ун-т Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. – 240 с.;
4. Максимов С. И. Філософія права: сучасні інтерпретації / Вибр. праці, аналіт. огляди, переклади (2003-2010) / С. І. Максимов. – Х.: Право, 2010. – 336 с.;
5. Sommer D. С. Мораль XXI века / Издат-во Кодекс, 2018. – 478 с.;
6. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: 000 «Издат-во АСТ», 2002. – 669 с.

*Ю. А. Меліхова,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри культурології Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

МОРАЛЬ І ПРАВО: ЗОНА СПІЛЬНОГО ПЕРЕБУВАННЯ

*«Вони не розлучні ні в прогресі своєму, ні в занепаді»
В. Соловйов*

Взаємозумовленість права і моралі невинно приваблює представників філософсько-правової думки своєю складністю, багатогранною і змістовною невичерпністю, захоплює можливістю віднайти часом неочевидні причинно-наслідкові зв'язки, які відкриють нові рівні-горизонти формування і сприйняття сучасної морально-правової реальності. Передусім, це вдається тому, хто, шукаючи відповіді на запитання: «Чи є взагалі «ексклюзивна» територія у моралі і права? І як бути, якщо в цій зоні спільного перебування їх вимоги мають суперечливий характер?», хоча б наблизитися до розуміння комплексу проблем, сконцентрованих навколо ефективності і перспектив взаємозв'язку моралі і права в епоху постмодерну.

Розвиток сучасної української філософсько-правової думки дедалі більше спонукає до усвідомлення безпідставності тверджень стосовно існування нездоланної перешкоди між правом та мораллю, оскільки домінує тип праворозуміння, який ґрунтується на синтезі теорії природного права та юридичного позитивізму [2; с. 38].

У права і моралі спільні витoki і призначення. Спершу з'являється мораль як специфічний спосіб регуляції, якому притаманна особлива надпрагматичність: «повинно, тому що повинно». Право ж формується у процесі добору цінностей і створення системної ієрархії у вигляді конкретного правопорядку, призначення якого у підтриманні соціального миру як «логіка цінностей» і «альтернатива сили». Право теж сила, але вже принципово інша, опосередкована процесуальними нормами конструкцій раціонального дискурсу, подібно до того, як, наприклад, вогонь у печі обмежується її конструкцією, що унеможливорює виникнення пожежі. Так, воля до самоутвердження, творчості є конструктив-

ною тільки тоді, коли вона «об-межується», «оформлюється» волею до порядку. Своєрідність права якраз у тому, що воно «приборкує свободу заради свободи, виключаючи сваволу і всездозволеність» [1; с. 171].

Людина завжди була не досконалою. Вона неодноразово намагалася «переробляти» світ через заперечення крайнощів: колективістсько-комуністичних систем чи ліберально-індивідуалістичних. Та більшість спроб виявилися невдалими і людський моральний потенціал поступово «слабшав» пропорційно до того як збільшувалася кількість спокус. Коли заборона мала відносний характер, людині неважко було її відкинути за допомогою зручного твердження: «Якщо неможна, але дуже хочеться, то можна». Це частково виправдало виникнення системи абсолютних моральних зразків і правових цінностей, які за будь-яких соціально-історичних умов не підлягають девальвації, адже, якщо заборона абсолютна, то змінюється і логіка розсуду: «Якщо неможна, але дуже хочеться, то все одно неможна». Отже, право і мораль стали нормативними системами соціальної доцільності. Це актуально і до нині, адже, щоб не йти слизьким шляхом пошуку відповідей на сакраментальні питання на які ніколи і нікому не відповісти, треба нарешті спертися на міцні основи соціальної необхідності. На цьому шляху неможлива широта альтернатив, адже плюралізм моралі призводить до плюралізму в праворозумінні, який деколи може сприйматися як всездозволеність, що загрожує саморозпадом. Утім, апологетам теорії абсолюту завжди дошкулятимуть питаннями: «звідки?», «навіщо?», «чому?» За С. Кіркегором, на ці питання не треба шукати відповідей, а, наслідуючи М. Хайдеггера, прийняти його за істину, яку не вибирають, а в якій живуть. Відтак, усі «звідки?» і «чому?» – зі світу об'єктивації, де діють процеси, пізнання яких здійснюється за допомогою доказовості, що не застосовується до абсолюту. Абсолют не пояснюють. «Пояснює» він методом ретельного відбору з багатоманітного матеріалу після випробування часом того, що необхідно зберегти. Неабияка консервативність у збереженні випробуваного є безумовною основою традиції, що «здійснює у розвитку культури ту ж функцію, яку геном виконує у змінених видів» [4; с. 3–5]. Таким чином, право і мораль встановлюють стандарти співіснування і життєдіяльності у суспільстві. Це дало підстави Д. Ллойдю стверджувати, що «правові системи існують для підтримки моральних принципів у суспільстві, а моральний обов'язок коритися закону відіграє важливу роль у встановленні його (закону) авторитету і забезпеченні дотримання без

застосування примусу» [3; с. 64-65]. Цей процес взаємопроникнення, сприяє прогресу як моральних, так і правових відносин: право поглиблює укорінення моралі у суспільстві, а мораль підносить авторитет права як соціального регулятора суспільних відносин. Об'єктивна зумовленість взаємодії права і моралі визначається тим, що право втілює і реалізує моральні вимоги суспільства: справедливість, гуманізм тощо, а мораль засуджує злочин, бо протиправна поведінка є аморальною. Та в реальності все значно складніше. Наявність певної конфліктної ситуації не свідчить про те, що право і мораль випрацюють спільний варіант її розв'язання. Наприклад, право може засуджувати різні форми аморальної поведінки, а може утримуватися від переслідування цілої низки аморальних явищ (крім того, існують правові норми, які не потребують морального наповнення і обґрунтування). Певна індиферентність права стосовно моралі можлива, адже існують такі сфери людської діяльності, де законодавець свідомо утримується від підтримки моральних норм, оскільки механізм правосуддя позбавлений гнучкості для вирішення конкретних проблем. До цього ж втручання у цю сферу може призвести до ще більшого соціального зла, ніж його запобігання за допомогою чинних законів. Таким чином, право частково визнає право людини на аморальні вчинки, якщо лише вона не виходить за межі визначеної законом свободи. Однак право не повинно схилити людини до аморальності [1; с. 383], оскільки саме воно прокреслює нормативну межу, своєрідну демаркаційну лінію, яка відокремлює свободу від сваволі, належне від неприпустимого, конструктивне від деструктивного. Мораль встановлює мірило для оцінки, а право їх розмежовує. Зневага до моралі – руйнація мірила. Тому правові норми повинні спрямовувати активність людини в русло гармонізації суспільного співіснування і блокувати ту активність, яка несе в собі деструктивний заряд. Особливо важливою є енергія права, коли моральні норми виявляються «знекровленими» і людина готова переступити небезпечну межу. Ця здатність права криється у його превентивній ролі. Таким чином, зникає будь-який дуалізм між сприйняттям права і моралі, оскільки в зоні їх спільного перебування простежується формування «ексклюзивної» аксіосфери, яка виявляється у ефективності збереження основних засад суспільного життя.

Згідно з концепцією Т. Парсона, система права, як система соціальної дії, повинна виконувати функцію «утримання зразка». Сутність її

у збереженні від руйнації найважливіших нормативно-ціннісних принципів належного, ідеали, якого формує мораль. Здатність права виконувати це завдання є умовою його дієздатності [1; с. 120] Так, право обмежує свободу людини, але ці обмеження не тотальні. Воно залишає певний простір (зону) для свободи вибору особистості між добром і злом, але тільки до певної межі. Саме відчуття межі (як почуття міри) унеможливають виникнення беззаконня і вседозволеності, що призводять до суспільного занепаду.

Людині властива схильність до втрати почуття міри, а тому вона часом переступає через все на своєму життєвому шляху, «навіть, якщо це сам воскреслий Христос!» [1; с. 411], тим більше, коли межі між нормою і аномалією виявляються вельми умовними в умовах постмодернізму. Однак, слід зазначити, що немає системи, яка б існувала поза сталими зразками і способами мислення. Однією із таких інваріативних аксіологічно-гносеологічних опор стала норма як точка-центр, від якої будується система координат соціальних норм. Ця «номадологія» існує тільки в зоні ціннісних гуманітарних полів моралі і права із різним ступенем «напруги», але з однаковим устремлінням досягти мети і віднайти сенс. Саме тому право і мораль не можуть існувати відокремлено в зоні спільного перебування. Це впливає із єдності самого суспільного життя. Звідси зв'язок правових і моральних ідеалів. Чим міцніший цей зв'язок, тим більше перспектив розвитку суспільства. І, навпаки, відмінність між моральними і правовими оцінками часто призводила до соціальних потрясінь, коли ідея державності втрачала моральний зміст і право «звільнялося» від функції захисту моральних цінностей та ідеалів. Крім того, у ієрархії самих правових цінностей починали панувати індивідуалістичні настанови: раціоналізм, свобода від моральних принципів тощо. І це видавалося за новітній суспільний ідеал.

Отже, морально-правова зона – це аксіосфера культури, під впливом якої в суспільстві, формується характерна стійка сукупність світоглядних настанов, яка визначає ментально структуроване бачення світу.

Список використаних джерел:

1. Бачинин В. А. Философия права и преступления – Х.: Фолио, 1999. – 607.
2. Джолос С. В. Взаємодія і співвідношення права і моралі: лобістський погляд [Електронний дискурс] // Науковий вісник херсонського державного університету. – 2013. – Вип. 5. – Т. 1. – С. 37–41. Режим доступу: http://www.1j.kherson.ua/pravo05/part_1/09.pdf. – Назва з екрана).

3. Ллойд Д. Идея права / Д. Ллойд ; пер. с англ.. М. А. Юмашева, Ю. М. Юмашева. – М. : ЮГОНА, 2002. – 416 с.
4. Лоренц. 8 смертных грехов цивилизованного человечества // Обратная сторона зеркала. – М.: Республика, 1998. – 60 с.
5. Соловйов В. Право и нравственность / Очерки из прикладной этики. – Спб. : Юридическая библиотека, 1998. – 177 с.

O. A. Stasevska,
PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Culturology,
Yaroslav the Wise National Law University

O. V. Umanets,
PhD (Art Criticism), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Culturology,
Yaroslav the Wise National Law University

INTERDEPENDENCE OF MORALITY AND LAW: THE PHILOSOPHICAL ASPECT

Permanently important in the history of philosophical and ethical thought, the scientific and practical problem of the interdependence of morality and law, which is always actualized during the period of significant social transformations, becomes especially acute due to the specifics of the realities of modern life of the Ukrainian society.

The interdependence of morality and law was at the center of the scientific attention of philosophers of all time, as evidenced by the works of Socrates, J. Locke, C.-A. Helvetius, P. Golbach, J.-J. Rousseau, I. Kant, G. Hegel, J. Fichte, J. Bentam, I. Ilyin, M. Berdyaev, L. Petrazhitsky, P. Novgorodtsev, V. Solovyov, B. Kistyakovskiy (they expressed the idea of defining the law as a «minimum of morality») etc. [1; 2]. In traditional philosophical and ethical thought, law was conceived as part of ethics, in the philosophy of the moral of Modern times there was a distinction between them as independent and specific regulators of human behavior, which is especially evident in the teachings of I. Kant. Western European scientific tradition of the XVIII – XIX centuries formed an understanding of the law to self-restraint of state power in favor of a citizen (G. Hegel, J. Locke, J.-J. Rousseau etc.).

Ukrainian philosophical thought proceeds from the understanding of law on the basis of the prospect of spiritual perfection of the individual, from a

peculiar panmoralism – the primacy of morality over the law. The statement of their interconnection does not mean ignoring the specifics of each of these phenomena, determined by their orientation towards various aspects of the behavior and consciousness of people.

Modern Ukrainian society is in a position of revaluation of values, changes in social norms, dynamic social transformations of all spheres of society's life. However, sometimes the lack of an adequate understanding of morality as the driving force of positive, democratic change complicates the formation of a humanistic and anthropocentric legal doctrine, a new legal thinking [3, p. 275]. Under the conditions of the transformation of Ukrainian society, understanding of the interaction, mutual influence and interdependence of morality and law is actualized by the need for the approval of certain moral values and the choice of ways to achieve socially useful order. Socially oriented Modern philosophical and ethical thought, aimed at comprehending the essence and specificity of the ambiguous existence of man and society, has the purpose and contributes to prediction of the moral life of society as a whole. The need for such prediction is due to the fact that specific historical changes imply the need for rethinking the perceptions of mutual influence and the interdependence of morality and law, their role as the leading social regulators, as means of streamlining social relations.

The dynamics and direction of economic, political and spiritual transformations in Ukraine in the XXI century require a theoretical analysis of the mechanisms of the interdependence of moral and legal regulation. The level of legality and the state of the rule of law in the state, the degree of legal awareness and the moral culture of society, as well as the effectiveness of positive, democratic changes depend on the interaction of morality and law – phenomenon that complement each other.

The authors emphasize only the positive influence of these phenomena on each other, although the term «interdependence» also implies their confrontation and conflict. In our opinion, phenomenological, ontological, functional (specified in the regulatory and regulatory dominant), categorically-conceptual unity of morality and law, the coincidence of a large part of their norms allows to consider morality as the basis for the functioning of law, and the law of at least morality in society, which acts as an absolute demand in the relevant epoch and necessitates their guarantee by the authority and power of the state. At one time V. S. Soloviev expressed the opinion that the law is the first, lower degree of moral order, designed to withstand evil [4].

The cohesiveness, close contact of the norms of law and the «universal», «all-pervasive» morality are due to the fact that they operate in a single «space» of social ties, penetrate into all spheres of public life, are not limited to a substantially separate sphere of social relations, have interrelated spheres of action. The affinity of these social regulators, as well as some common value of the legal and moral norms, complicates the exclusively clear and definitive separation of them in the philosophical and ethical sense. Important moments of the delineation is that the problem field of morality connected with understanding the behavior of individuals «from the inside», in close connection with their spiritual principles, the problem field of law – with the understanding «externally» with the support of coercive mechanisms. Consequently, the law can not allow actions that do not comply with moral norms and regulations; the law may prohibit immoral acts in case of violation of the rights of others; law can not order to determine the necessary moral actions.

The defining line of distinction between morality and law must take into account the specific historical conditions for the functioning of these social regulators. The greater rigidity of legal sanctions than moral ones is not a universal difference that existed in all eras and in all societies; moreover, moral prohibitions often became laws, and legal norms became moral norms.

The interdependence of morality and law is also manifested in the fact that law in general is completely subject to moral evaluations (positive or negative). The nature of law as a phenomenon arising and functioning in the process of social interaction of people in real social relations determines its moral content, since there are practically no social connections that cannot be assessed from the moral point of view and which do not fall into the area of moral regulation. In any legal system there are organizational rules devoid of moral meaning. However, the introduction of any legal norms and rules is aimed at streamlining, ensuring clarity and certainty of social relations, which at the same time is the immanent and permanent goal of morality. Therefore, the entire legal reality can be understood through the prism of good, evil, conscience, honor and dignity in their historically changing interpretation.

References:

1. Кистяковский Б. А. Государство правовое и социалистическое / Б. А. Кистяковский // Вопросы философии. – 1990. – № 6. – С. 141–159.

2. Соловьев Э. Ю. Кант И.: взаимодействие морали и права / Э. Ю. Соловьев. – Москва: Наука, 1992. – 216с.
3. Стасевська О. А. Уманець О. В. Моральні виміри функціонування громадянського суспільства / О. А. Стасевська, О. В. Уманець // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – Збірник наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції 16 листопада 2016 року «Духовно-моральні основи та відповідальність особистості у долі людської цивілізації». – Вип. 47 (51), Т. 1. – Харків НТУ «ХП», 2017. – С. 274 – 284.
4. Соловьев В. С. Право и нравственность. – Минск: Харвест; Москва: АСТ, 2001. – 192 с.

УДК 340.111.5

004.8

17.023.33

О. Е. Радутний,
кандидат юридичних наук доцент, доцент
кафедри кримінального права №1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ідентифікатор ORCID
orcid.org/0000-0002-6521-3977
Researcher ID: E-6683-2015

МОРАЛЬ І ПРАВО ЕРИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ЦИФРОВОЇ ЛЮДИНИ

Людина не є єдиною розумною істотою як у всесвіті, так і у своєму найближчому оточенні. Так, відповідно до Кембриджської декларації про свідомість (The Cambridge Declaration on Consciousness) від 07.02.2012 р., люди не є унікальними у наділленні неврологічними механізмами, які генерують свідомість, а разом з нею і свідому поведінку. Наявність інтелекту та особистості не тільки у людини, а у іншої істоти, вже визнана на рівні окремої держави: в Індії статус «особистості, яка не відноситься до людського роду» нормативно закріплений за дельфінами; одночасно заборонено заходи з їх участю у дельфінаріях, акваріумах, океанаріумах тощо; у відповідному рішенні зазначено, що дель-

фіни є високоінтелектуальними ссавцями з високо розвинутою соціальною організацією, їм властиві людиноподібне самоусвідомлення та зануреність у складну систему комунікацій, у зв'язку з чим вони повинні мати свої власні особливі юридичні права.

Але сучасна мораль, спираючись на нещодавню і неповну перемогу антропоцентричної ідеології та відповідну їй правосвідомість, надає беззаперечну перевагу тільки людині. На рівні міжнародних та національних правових актів людина визнається найвищою цінністю. Дійсно, після перемоги *Homo sapiens* над своїми найближчими конкурентами (серед яких були *Homo habilis* – людина уміла, *Homo rudolfensis* – людина рудольфська, *Homo ergaster* – людина працююча, *Homo erectus* – людина прямоходяча, *Homo floresiensis* – людина флореська, *Homo antecessor* – людина-попередник, *Homo heidelbergensis* – людина гейдельбергська, *Homo neanderthalensis* – людина неандертальська, *Homo rhodesiensis* – людина родезійська, *Homo cepranensis*, *Homo georgicus* та можливі інші) людина запанувала над світом відносно надовго. Але у самому найближчому майбутньому *Homo sapiens* може програти іншим потужним факторам – штучному інтелекту вищого ступеню розвитку та цифровій людині.

Штучний інтелект залежно від ступеню розвитку умовно поділяють на *слабкий* або вузький (Weak Artificial Intelligence, Artificial Narrow Intelligence), *загальний* або сильний (Artificial General Intelligence, Strong Artificial Intelligence) та штучний *супер* інтелект (Artificial Superintelligence). Останній є більш розумним та потужним, ніж інтелект людини, практично в кожній області, включаючи наукову творчість, узагальнену мудрість і соціальні навички, за ним визнається наявність свідомості та здатність до суб'єктивних переживань.

Але незручність полягає у тому, що до цього часу ще не виявлено будь-якого загального інтелекту людини. Тест Айзенка (IQ-тест), шкала Біне-Сімона та інші методи вимірювання містять значну кількість істотних помилок та некоректних формулювань. Мозок людини являє собою значну кількість вузькоспеціалізованих інтелектів, які з більшим або меншим успіхом забезпечують існування, виживання та співжиття у соціумі. Сьогодні звичайним явищем є наявність розрізнених вузьких штучний інтелектів, які невдовзі з'єднаються у супер мережу, в тому числі завдяки Всеосяжному Інтернету (Internet of Things, IoT, або Internet of Everything, IoE). Сумна іронія може полягати у тому, що ми можемо

не помітити розвиток сингулярності: спочатку нам допомагав дружній і підконтрольний слабкий штучний інтелект та враз мозок кожної людини став поєднаним з глобальним супер штучним інтелектом в загальній неокортексній хмарі.

Зухвалість твердження «людина – найвища ланка еволюції і іншої бути не може» спирається на подібне йому «тільки людина має душу» (хоча з виявленням та аналізом останньої теж виникають проблеми). Але правда полягає у тому, що технологічний світ і не намагається відтворити будь-чию душу, втім відтворити інтелект є завданням цілком досяжним.

За штучним інтелектом визнають наступні важливі властивості (когнітивні функції) людини: 1) розпізнавання будь-яких об'єктів та їх класифікація, сприйняття всіх без виключення сигналів оточуючого світу (в тому числі тих, які не сприймає людина) та інформації у будь-якому вигляді; 2) пам'ять без прогалин (в той час як мозок людини не зберігає цілісні спогади, кожного разу пригадування відтворюється наново); 3) об'єктивна, неупереджена оцінка ситуації; 4) генерування нових знань; 5) здатність самостійно формувати мету свого функціонування, динамічно змінювати її зміст внаслідок зміни внутрішніх та(або) зовнішніх обставин; 6) повна обізнаність у принципах своєї побудови і роботи, самонавчання, саморозвиток, самовдосконалення (перша версія відшукує помилки всередині себе, виправляє їх, утворює вдосконалену версію самої себе і так переписує саму себе до нескінченності), тобто здатність вийти за межі своєї початкової програми; 7) прискорена швидкість прийняття рішення (секунди та мілісекунди); 8) самостійність прийняття рішень і самостійне їх виконання, автономність від людини тощо.

Сьогодні правові системи крокують до визнання штучного інтелекту суб'єктом правовідносин. Згадана можливість знайшла своє відображення у відповідній Резолюції Європейського парламенту від 16.02.2017 р. (European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)) та у поданому на розгляд Конгресу США законопроекті «Fundamentally Understanding The Usability and Realistic Evolution of Artificial Intelligence Act of 2017» (or the «Future of Artificial Intelligence Act of 2017» (Акт про майбутнє штучного інтелекту).

Заради власного збереження людство повинне схаменутися, відмовитися від антропоцентризму на користь поширення своїх моральних принципів на інші істоти, закріпити нове бачення моралі у відповідних нормах права. Інакше неможливо сподіватися на прояви гуманізму та людяності з боку вищих істот, якими стануть штучний суперінтелект та цифрова людина.

Цифровою людиною (*Homo numeralis*, або *Homo digitalis*, або *Homo horologium*) є підстави іменувати людину, яка вдосконалена за будь-яким з наступних напрямків: 1) біоінженерія (втручання в організм людини на клітковому та атомарному рівнях; гібридні нанороботи на основі синтетичних білків; імплантація реконструйованих ДНК; отримання зі стовбурових клітин жирової тканини клітин печінки; вирощування органів на замовлення або їх 3D-друк тощо); 2) створення живих істот, які поєднують органіку з неорганікою, або утворення кібернетичного організму (*cybernetic organism*, скор. *cyborg*) – біологічного організму, який містить у собі механічні та(або) електронні компоненти (напр., кохлеарні імпланти для відновлення слуху та виведення його на новий рівень; нейроінтерфейс *iBrain* для контролю дрібної моторики, який тестував на собі Стівен Хокінг; заміна ампутованих кінцівок людини технологічними протезами, напр., штучною рукою *i-LIMB Pulse* або здатним до самонавантаження колінним протезом з штучним інтелектом *RheoKnee* компанії *Ossur*; протез *Retina Implant* сітківки ока у вигляді мікрочіпу; штучне серце *Total Artificial Heart* тощо); 3) створення неорганічної форми життя (копіювання або повне перенесення без залишків на первинному носії свідомості, інтелекту та особистості людини на цифровий або інший носій; сканування мозку людини та відновлення його електронної копії – такий варіант досліджує невролог з Йельського університету (*Yale University*) Стівен Новела (*Steven Novella*)).

У зв'язку з цим перед правом і мораллю постають наступні питання: 1) наскільки в оновленій людині залишається людського і наскільки переважає в ній частка штучних імплантатів під керуванням штучного інтелекту, які покращують фізичні можливості (сила, витривалість, гнучкість, швидкість тощо), пам'ять, зір, слух, розумові здібності тощо; 2) чи є суб'єктом правовідносин колишня фізична особа, свідомість, інтелект та особистість якої перенесено на цифровий носій? 3) чи може бути визнана суб'єктом злочину фізична особа, свідомість, інтелект та

особистість якої перенесено на цифровий носій? 4) до яких правових деліктів слід віднести пошкодження, несанкціоноване внесення змін або знищення особистості на електронному носіїві? 5) як за своїми правовими режимами співвідносяться штучний інтелект та колишня фізична особа, свідомість, інтелект та особистість якої перенесено на цифровий носій?

Крім того, не виключається можливість появи нового вищого класу людей або нової касты, адже не всім і далеко не відразу стануть доступні результати революційних досягнень в галузі біоінженерії, напіворганічної та неорганічної форм життя. Чи буде цифрова людина так само, як і звичайна, ідентифікувати та поділяти у кібернетичному та(або) іншому просторі сучасні цінності, або сповідувати те, що сьогодні сприймається як антицінність? Адже зміна потреб та звичного укладу життя (напр., занадто тривале довголіття або безсмертя) здатна спровокувати зміну ціннісних орієнтирів.

Людина, яка користується соціальними мережами, залишає після себе значний обсяг інформації, до 1,5 Гб/добу. Пропонується після її смерті завантажити в алгоритм штучного інтелекту всю накопичену інформацію, додати до неї спогади близьких і, як результат, дозволити спілкуватися з відсутньою особою. Шведська ІТ-компанія у співробітництві з мережею похоронних бюро «Фенікс» повідомила про появу продукту, який дозволить спілкуватися з подібними цифровими копіями. Компанія Elgois розробила мобільний додаток WithMe для спілкування з 3D-аватаром іншої людини незалежного від того, чи є живою вона або ні. Але така копія може бути створена і за життя, з відома або без відома самої особи. Якими є правові наслідки вчинення зазначеною копією будь-яких інформаційних дій, поки що не є зрозумілим. Крім того, мораль та релігія, скоріш за все, ще не готові до повернення померлих.

З іншого боку, релігію теж очікують значні зміни. Штучний інтелект може узагальнити існуючі концепції та сподівання, запропонувати себе у вигляді нового божества, з яким можливо як спілкуватися напряду, так і домовлятися.

Таким чином, мораль і право мають зазнати суттєвих змін на упередження, адже не слід очікувати відмову від науково-технічного прогресу або на його завідомо неефективну заборону, напередодні появи нових потужних факторів, якими є штучний супер інтелект та цифрова людина.

О. С. Пономарьов,
*кандидат технічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»;*

М. К. Чеботарьов,
*кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри педагогіки і психології управління
соціальними системами Національного технічного
університету «Харківський політехнічний інститут»;*

К. І. Терещенко,
*заступник начальника юридичного відділу
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

МОРАЛЬ І ПРАВО В СИСТЕМІ КУЛЬТУРИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛІДЕРА

Ті кардинальні зміни, що відбуваються сьогодні в характері суспільного життя, призводять до істотного збільшення частки малого і середнього бізнесу в загальній структурі національної економіки. Ця ситуація зумовлює існування величезної кількості фірм та організацій з відносно невеликим числом людей, що помітно посилює потребу суспільства у справжніх лідерах, як формальних, так і неформальних, які не обіймають якихось керівних посад. І ті, й інші, хоча й різною мірою і в різних формах, здійснюють управлінську діяльність. Перші для цього використовують свої владні повноваження, тоді як другі впливають на прихильників і послідовників своєю харизмою й особистісним авторитетом.

Однак незалежно від посадового стану визначальною рисою лідера має бути чітке усвідомлення ним його особистої відповідальності за результати та можливі наслідки своїх дій і рішень, свого впливу на людей та на їхню спільну діяльність. Ця відповідальність є невід'ємним складником більш широкого та ємного поняття, яким виступає культура управлінської діяльності лідера. Для феномену цієї культури та для відповідальності лідера характерною є складна структура, домінуючими аспектами якої виступають моральнісний і правовий.

У тому разі, коли певна людина є неформальним лідером колективу, він звичайно виступає виразником інтересів і прагнень працівників. В такому разі відповідальність лідера полягає у його виваженій позиції при відстоюванні цих інтересів і прагнень. Вона означає добре розуміння реальних можливостей організації чи фірми та їхнього керівництва. Через це він не повинен обіцяти людям того, що вкрай важко чи взагалі неможливо виконати. Водночас йому не слід висувати нереальні вимоги до керівництва заради демонстрації своєї рішучості й вимогливості та зміцнення свого авторитету.

Практично у будь-якому колективі існують певні відмінності інтересів і прагнень різних людей, суперечності між індивідуальними і спільними цілями. Все це, разом з відмінністю суто психологічних рис і якостей, може ставити перед лідером складні завдання. Його ж уміння досягати злагоди, знаходити взаємно прийнятні компроміси і вдалі, часто неочікувані управлінські рішення постають чітким показником не тільки його розвиненої відповідальності, але й особистої зрілості як авторитетної людини і справжнього лідера колективу. З думками, рішеннями і пропозиціями лідера погоджуються його прихильники і послідовники, з ними рахуються навіть його опоненти.

Системний підхід до аналізу поведінки лідера і особливостей культури його управлінської діяльності дає змогу виокремити його чітку орієнтацію на спільні цінності і професіоналізм людей, на створення й неухильне дотримання сприятливого психологічного клімату в колективі. Його знання індивідуальної і соціальної психології допомагає успішно вирішувати навіть складні виробничі завдання, забезпечувати емоційно позитивне психологічне самопочуття людей, створює обстановку товариськості і готовності прийти на допомогу тому, хто її потребує. Сьогодні все більш поширеними стають командні методи роботи, для яких характерним є особливий стиль взаємовідносин, або командний дух.

Однією з особливостей командного духу, яка знаходить відображення в управлінській діяльності лідера й позначається на культурі цієї діяльності, стає суперечність моралі і права. Ця суперечність цілком природно виступає одним з наслідків складної природи людини як істоти біологічної і соціальної і одним з характерних проявів суперечливості людського буття і складної взаємодії індивідуального і соціального в людині, її діяльності й поведінці.

Дійсно, у зв'язку з широким розмаїттям іманентних людській діяльності й поведінці екзистенціалів часто виникають колізії, що потребують використання спеціальних регулятивних механізмів, необхідних для можливості узгодження цілей, прагнень та інтересів різних учасників спільної діяльності.

Основними з цих механізмів, що були напрацьовані в процесі тривалого існування і розвитку людської цивілізації, саме й виступають мораль і право. Крім того, до них можна віднести також культуру, цінності, звичаї і традиції. Хоча культура як більш загальний феномен охоплює у своїй структурі всі інші механізми. Необхідно підкреслити також, що здійснення регулятивних функцій вказаних механізмів не відбувається само по собі, автоматично. Навіть те, що соціум прагне закріпити їхні норми й вимоги в суспільній свідомості, ще не є і не може бути гарантією обов'язкового їх дотримання кожним членом соціуму.

Ось чому виключно важливу роль у прищепленні цих норм і вимог та в неухильному їх дотриманні відіграють справжні лідери відповідних соціальних угруповань. Їхня власна висока моральність, професійно управлінська і правова культура і особистісний авторитет постають надійною передумовою належного засвоєння й неухильного дотримання правових і моральних норм принаймні переважною більшістю їхніх прихильників і послідовників.

Але внаслідок складності індивідуального і суспільного життя перед людьми можуть виникати обставини, які являють собою так звані ситуації морального вибору. Для них характерною особливістю і виступає суперечність моралі і права, оскільки будь-який вибір з можливих альтернатив здатний призводити до порушення певних норм. При цьому людина звичайно шукає ті чи інші виправдання свого вибору, посиляючись на обставини тощо. Натомість вона має виходити з системи моральнісних цінностей і своєї совісті. Адже саме моральні цінності, як цілком справедливо вважають І. Ф. Надольний та його співавтори, «суттєвим чином активізують процеси моральної регуляції суспільних відносин, культурно-моральнісного розвитку людини, прогресу суспільства у цілому» [2, с. 543].

Безумовно, норми права, як, до речі, і санкції за їх порушення носять імперативний характер. Однак норми моралі є не менш важливими, хоча за їх порушення не передбачено певної відповідальності, хіба що по-

рушника може очікувати суспільний осуд. І виправдання свідомих чи несвідомих порушень, навіть зумовлених, здавалося б, об'єктивними обставинами, мають вважатися недоречними, оскільки людина часто виходить не з міркувань моралі чи своїх сил і можливостей, а скоріше з бажання полегшити своє буття, зняти з себе відповідальність. Не випадково Ж.-П. Сартр підкреслював, що «людина – це не що інше, як те, чим вона сама себе робить. Таким є перший принцип екзистенціалізму» [1, с. 15].

Філософ тут чітко сформулював надзвичайно важливе положення про особисту відповідальність людини за те, якою вона є, про її відповідальність за своє самонавчання і самовиховання, за свій саморозвиток. А саме ці процеси визначальною мірою формують систему життєвих цінностей людини і рівень розвитку її культури, її духовний світ і моральні принципи та переконання, її правову свідомість і відповідальність. Однак суспільна природа людини чітко детермінує необхідність забезпечення відповідності її розглянутих якостей тим стандартам, які прийняті й визнані у даному суспільстві. Тому вкрай важливою у належному їх розвитку є роль освіти і лідера як суб'єкта дійового впливу.

Вкрай цікаво також, що з наведеною думкою Ж.-П. Сартра певною мірою кореспондує теза В. Франкла що «людина – це менш за все продукт спадковості й оточення, людина в решті решт сама вирішує за себе» [3, с. 109]. Звернемо увагу на некатегоричність твердження. Те, що «людина – менш за все продукт спадковості та оточення», зовсім не виключає того, що певною мірою спадковість та оточення здійснюють вплив на людину, на її формування і розвиток. І життєва практика переконливо підтверджує це.

Однак суперечність між індивідуальним і соціальним чітко проявляється у добре знайомому кожному педагогові феномену резистентності, тобто опору особистості учня чи студента тим педагогічним впливам, які не відповідають його уродженим особливостям його цілям, прагненням та інтересам. Ось чому далеко не випадково істотного поширення в педагогічній науці й освітній практиці набула концепція особистісно орієнтованої педагогіки.

Разом з тим, призначенням освіти як спеціалізованого соціального інституту є підготовка підростаючих поколінь до успішного життя й діяльності в умовах конкретного суспільства. Саме тому основним її

інструментарієм виступає цілеспрямований педагогічний вплив, в якому знаходять своє концентроване вираження вимоги й очікування соціуму стосовно змісту, характеру і якості навчання, виховання та особистісно-го розвитку учнів і студентів. Чільне місце серед цих вимог і очікувань посідає формування їхньої правової і моральної свідомості.

Сформувати ж її й надійно прищепити учням і студентам здатні тільки справжні педагоги. Трансформувати відповідні знання моральних і правових норм у чітку лінію діяльності й поведінки людей та у характер взаємовідносин мають авторитетні лідери. Їхнім же інструментарієм виступають особистісний приклад моральної поведінки, раціональне використання принципів і положень дисциплінарної практики, чітке поєднання моральних і матеріальних засобів заохочення і покарання, забезпечення неухильного дотримання командного духу взаємоповаги, товариськості та взаємодопомоги.

Характерна особливість лідера, його управлінської діяльності й культури полягає у прагненні постійно сприяти професійному і особистісному розвитку своїх підлеглих. Цей розвиток передбачає підвищення рівня їхньої моральної свідомості, загальної, професійної та правової культури, збагачення їхнього духовного світу. Зусилля лідера, спрямовані на успішне вирішення цих завдань, сприяють розвитку відповідальності його підлеглих, всіх його прихильників та послідовників. Як результат, у цих людей формується здатність самостійно аналізувати складні проблемні ситуації і знаходити ефективні шляхи і способи їх подолання в рамках моральних і правових норм, долати їх суперечності.

Список використаних джерел:

1. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Нарис феноменології / Жан-Поль Сартр. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 854 с.
2. Філософія: Навч. посібник / І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко, І. В. Бойченко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. – К.: Вікар, 1999. – 624 с.
3. Франкл В. Человек в поисках смысла / Виктор Франкл. – М. Прогресс, 1990. – 386 с.

*В. И. Мищенко,
старший преподаватель кафедры философии
Национального технического университета
«Харьковский политехнический университет»*

ДУХОВНОСТЬ В СИСТЕМЕ ПРАВА

На протяжении тысячелетий человечество создаёт систему права. На протяжении веков право является объектом исследования, но интерес к праву не ослабевает. Право, по существу, является способом организации мыслящей материи, ответом на вопрос: как жить достойно, как жить цивилизованно, как жить осмысленно. Именно осмысление права даёт нам ответ на как вопрос: «Почему право и мораль существуют в неких параллельных мирах?», так и на другой, не менее важный вопрос: «Есть ли идеалы, способные их объединить?». Мы связываем эти идеалы, которые в значительной степени определяют образ человеческого будущего, с развитием духовности, занимающую особое место в системе «мораль – право».

Продолжая гуманистическую традицию И. Канта, видевшего в качестве основного элемента формирования морального права активную мыслящую и ответственную личность, современные исследователи указывают на основные вопросы, которые он должен решать, созидая правовое поле: «Каковы возможности и должествование (обязанности) человека? Чем он должен руководствоваться в своей деятельности?» [5, С. 51]. Выделенные аспекты в созидательной деятельности человека дают возможность осуществления сравнительного анализа права и морали. И право, и мораль выполняют важнейшие функции регуляции характера бытия человека в мире, к которым мы отнесём табуирование, предписание и приоритетность. I. Табуирование. Прежде всего, и мораль, и право, являются осознанием должного, тех реальных условий безопасного существования и устойчивого развития. Право, к примеру, защищает жизнь человека, а мораль – наиболее слабые и незащищённые слои населения. В этом отношении, и мораль и право выполняют роль «табу» – категорических предписаний, запретов на определённые виды деятельности. II. Предписание. С другой стороны, и мораль и право есть показателем меры возможной активности, степени реализации личной

свободы, диапазона индивидуальных притязаний и амбиций. III. Приоритетность. Включая в себя представления о желательном в функционировании общества, и мораль и право являются выражением коллективной мечты, способом достижения будущего, приближения к идеалу, гармонии в человеческом существовании.

Близость функций вызывает вопрос: «В чём же необходимость фактического дубляжа, почему и право, и мораль существуют в своих параллельных мирах?». Для ответа на этот вопрос представим существование раздельное. Могло бы современное общество существовать вне системы права? На данном этапе исторического развития – нет. Право сегодня выступает не только в функции коллективного разума, сознания (а именно с этими функциями мы связываем исторические перспективы права), но и как выражение коллективной воли, как способ проявления силы, что связано с определённым, недостаточно высоким уровнем духовного развития общества и человека. Поэтому правы те исследователи, которые предостерегают нас от «правового нигилизма» [3, С. 191].

Вместе с тем, существует опасность и иного рода, которую А. И. Демидов определил в качестве формы «правового идеализма» – преувеличенно восторженного отношения к правовым ценностям, приводящего к «правовому радикализму» [1]. Следует учесть, что право, хоть и претендует на выражение воли народа, в силу того, что оно есть формой управления правящей элиты, не способно реализовать на практике систему полного народовластия, о котором в своё время говорил Дени Дидро, провозглашая именно народ его источником. (Характерным моментом в этом отношении для современного законодательства в Украине является неспособность принять законы о незаконном обогащении, депутатской неприкосновенности, открытых списков голосования и др.). Мораль, в своей основе есть выражение общечеловеческих ценностей, есть форма критики нарушения единой законности, единого закона для всех, противоречий между различными актами, сферами правовой регуляции. Мораль выступает в форме протеста как против бездействия общих правовых принципов и норм, так и против правового нигилизма, девальвации роли закона, своеобразного юридического коллапса. Мораль инициирует формирование правовой оценки, общественное мнение, резонансно усиливаемое СМИ, формирует определённые политические настроения, предопределяет характер протекания политических и правовых конфликтов.

Мораль в большей степени апеллирует не только к рациональной, но и эмоциональной сфере, включая в себя чувство справедливости, чувство личного достоинства. И в этом и сила морали, поскольку она воздействует не только на разум, но и на сердце человека, но здесь таится и её слабость. Если законотворчество есть удел специалистов, действующих на основе логики науки права, то мораль, в большей степени есть результат стихийного творчества, эмоционального уровня анализа, в большей степени подверженного манипулятивному воздействию заинтересованных сторон. Мораль оказалась более восприимчивой и к экономическому кризису, резкому снижению уровня жизни людей, стимулируя с одной стороны право сильных мира сего на вседозволенность, а с другой – фактически утрачивая «зоны сакраментального», представления о святом, возвышенном, о чести, божественном, о детстве и материнстве. В обществе, где искусственно поддерживалась ненависть и агрессивность, мораль оказалась отброшенной на годы и десятилетия. Право же, утратив, живительные связи с моральной силой духа людей, оказалось попраным и деформированным.

Когда в сердцах людей оживает надежда на устранение политического произвола и бесправия, мы являемся свидетелями Ренессанса морали. Вера в достижение справедливого и цивилизованного мироустройства стимулирует развитие идей о счастье, реализующиеся в концепции гуманного и социального государства, правового государства и гражданского общества. Понимая ту роль, которую играет мораль для функционирования системы права, мы должны видеть и учитывать ту основу, на основе которой формируется система морали. Такой основой является духовность общества и личности.

Иногда мораль и духовность считают чуть ли не тождественными понятиями, регулирующими поведение человека в обществе. Это не совсем так. Мораль может рассматриваться в качестве фактора укрепления духовности, но прежде всего, следует понимать, что именно духовность, как способ бытия человека в мире возвышенного, предопределяет моральность поведения в мире повседневности. Интересны в этом отношении рассуждения православного философа А. И. Осипова, который отмечал, что мы оцениваем нравственность по реальным поступкам, но не всегда понимаем мотивации этих поступков. «Никто не знает, что во мне и что руководит мною... Ведь внешне я могу быть просто святым

человеком, внутри же – исполненным гордыни, исполнен тщеславия, презрения к людям» [4].

Духовность непосредственно связана и с системой права. Духовная, интеллигентная мыслящая личность противостоит как правовому произволу фашизации государству, бездумному правовому радикализму, так и правому нигилизму, проявляет сознательное и ответственное отношение. И. Кант указывал на тот факт, что нормы позитивного законодательства в той мере являются правом, в какой они соответствуют разуму, дающему человеку законы свободы. Позитивное, гуманистическое, жизнеутверждающее критическое мышление – атрибут духовной личности, без которой невозможно построение гармонично развитого цивилизационного государства, духовной основой которого является правовая система. Но мышление – элемент сознания, духовного мира и духовности личности. Известный религиозный философ И. А Ильин, говоря о сущности правосознания, отмечал: «Невозможно устроить мир материи, не устроив мир души, ибо душа есть необходимое творческое орудие мироустройства. Душа, покорная хаосу, бессильна создать космос во внешнем мире» [2, с. 17]. Поскольку духовность есть человеческое в человеке, уместно вспомнить слова Томаса Гоббса о том, что гражданское общество — это союз индивидуальностей, коллектив, в котором все его члены обретают высшие человеческие качества. Вне таких человеческих качеств, как душевность и сердечность, мы не можем преодолеть биологическую наследуемую агрессивность и построить гуманное правовое общество.

Если мораль, и право, являются осознанием реальных условий безопасного существования и устойчивого развития, то духовность есть такой способ мировосприятия, который связан не только с осознанием ценности жизни, но и активного противодействия тому, что ставит цивилизацию перед реальной угрозой прекращения своего существования, есть форма пассионарности. Так, например, Тамара Амелина считает, что духовность – это путь личного подвига, личного противостояния лжи миру и лжи внутри себя самого, переживание за тех людей, которые находятся в беде.

Таким образом, духовность, представляя собой систему «тонкой настройки разума» на основе открытости миру возвышенного, рождает чувство святости, формирует лучшие человеческие качества, даёт осно-

вания для формирования созидательного мышления, как условия формирования гуманистической правовой системы, отвечающей интересам и целям человека.

Список использованных источников:

1. Демидов А. И. Политический радикализм как источник правового нигилизма / А. И. Демидов // Государство и право. – 1992. – № 4. – С. 74–76.
2. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин / Подготовка текста и вступительная статья И. Н. Смирнова. — М. : «Рарогъ», 1993. – 235 с
3. Кошелев М. И. От правового нигилизма к правовому государству : иллюзии и реальность / М. И. Кошелев // Роль органов юстиции в правовом государстве : Материалы науч.- практ. конф. – М. : РПА, 2002. – С. 191–193.
4. Осипов А. И. Нравственность и духовность. Фрагмент лекции «Искажения христианства» // <https://azbyka.ru/nravstvennost-i-duhovnost>
5. Селиванов А. И. Метафизика в культурологическом измерении / А. И. Селиванов // Вопросы философии. – 2006. – № 3. – С. 49–63.

*Л. М. Сідак,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого;
К. В. Цицищук,
студентка 1-го курсу Інституту прокуратури
та кримінальної юстиції Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

МОРАЛЬНО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА – ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИСТА

Сьогодні, у період бурхливого розвитку новітніх технологій, глибокої кризи цільових установок, мотивів і життєвих сенсів діяльності суспільства, усе частіше можна спостерігати знецінення людини як особистості, важливої і чи не найголовнішої ланки світу. У боротьбі за «місце під сонцем» ми забуваємо, що окрім матеріальних благ більш важливими є духовні, і саме їх людина повинна прагнути. Ця проблема

існує упродовж усього існування людства, але вирішити її поки що, на жаль, не вдалось, тому ця тема залишається актуальною і сьогодні.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя та здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, а утвердження й забезпечення прав та свобод – головний обов'язок держави [1]. Говорячи про «захисників людських прав», першими згадуються, звичайно, правники. Адже саме вони, освічені знавці національного й міжнародного законодавств, стоять на сторожі наших особистої та суспільної безпек. Незалежно від спрямування діяльності – чи то адвокат, суддя, прокурор, поліцейський або будь-який інший представник юридичної діяльності – усі вони повинні бути прикладом високоморальних особистостей, непорушних, непідкупних, незрадливих високим ідеалам і принципам справедливості, гуманізму, законності тощо. Але, на жаль, через вплив численних факторів, як суб'єктивних, так і об'єктивних, образ правника сьогодні дещо спотворений, деформований, тому вкрай важливим є удосконалення морально-правової культури правника.

Над проблемою духовного розвитку особистості ефективно працюють видатні мислителі різних часів. Відправною точкою в подоланні міфічної, племінної свідомості й формуванні людини культурної або моральної став еллінський період європейської історії, який представили Сократ, Арістотель та Платон. Відомими їх наступниками через багато століть стали Г. Сковорода, Г. Гегель, І. Кант та інші. Питанню моральності в юридичній діяльності присвятили свої праці А. Коні, О. Кобликов, О. Петришин, І. Бенедик, А. Мороховська, О. Скакун, С. Сливка та інші. Незважаючи на значні наукові здобутки з цієї теми, проблема морально-правової культури залишається актуальною.

Загалом термін «мораль» (*moralitas*) походить від давньолатинського *mos* – правило, закон – та означає сукупність характеристик, звичок, що формують склад душі [2, с. 19]. І. Огієнко, наприклад, звертав увагу на демократичний зміст української культури і «мораль» розумів як єдність моральних свідомості, діяльності та відносин [3].

Видатний педагог В. Сухомлинський наголошував на нероздільності таких суспільних явищ як культура та мораль і переконував, що високий рівень моральної культури особистості уможливорює досягнення щастя. У своїй праці «Як виховати справжню людину» освітянин писав: «Твоя моральна культура визначається тим, наскільки глибоко ти усві-

домлюєш для всіх людей потреби, наскільки свідомо орієнтуєшся на них у своїй особистій діяльності. Те, що добре людям, повинно стати твоєю моральною схильністю, твоєю потребою, прагненням, бажанням. Тільки за цієї умови ти станеш справді вільною, а отже, і щасливою людиною» [4, с. 266]. Отож розвиток і вдосконалення моральної культури має важливе значення для будь-якої людини, незалежно від віку, статі, сфери діяльності тощо.

Існує філософська наука, яка вивчає мораль як форму суспільної свідомості – етика. Через це поняття «мораль» та «етика» досить часто використовують як синонімічні. Дослідження ж етики правників – предмет юридичної деонтології – науки про належну професійну поведінку, фундаментальними складовими якої є етична, естетична, релігійна, політична, економічна, комунікаційна, фізична, правова культури. Такий поділ є досить умовним, адже в цілому усі згадані види культур тісно взаємопов’язані. Крім того, методологічну основу вивчення професійної етики юристів складають етика, філософія права, культурологія права.

Чи не найважливішою для юриста є правова культура, історія якої сягає утворення держав та поглиблення суспільних. Правова культура – формалізовані загальнообов’язкові норми людської життєдіяльності, що закріплюються й охороняються державою. Ю. Битяк та І. Яковюк визначають правову культуру як «систему позитивних проявів правової дійсності, що концентрує досягнення юридичної науки і практики. Вона виступає внутрішньою духовною стороною правової системи і пронизує правосвідомість, право, правовідносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовчу та інші види правової діяльності» [5, с. 4].

Безперечно, у кожного з нас є особисті морально-правові якості та принципи, проте для покращення суспільних відносин і мінімізації відносно безпідставних конфліктів формуються певні стандарти. Особливо популярними та важливими є професійні моральні стандарти – професійна етика, яка, насамперед, повинна ґрунтуватися на загальнолюдських моральних цінностях, а також відповідати особливим завданнями професії, підтверджувати її значення для суспільства та суб’єкта-носія моралі, зокрема.

На основі ціннісних орієнтацій формуються ідеали, які визначають спрямованість і характер духовно-практичної діяльності людини [6, с. 6]. Оскільки правники займаються вирішенням суперечок, що стали

наслідком уже порушених чийхось інтересів, впевнено можна сказати, що ці люди повинні бути максимально високоморальними. Звичайно, діяльність представників різних підгруп юридичних професій має свою специфіку, але дотримання принципів гуманізму, справедливості, законності, об'єктивності та безсторонності – обов'язок кожного правника.

Видатний німецький філософ Г. Радбрухт наголошував: «Хороший юрист перестав би бути хорошим юристом, якби він кожна мить своєї діяльності не усвідомлював би необхідність задаватися питанням про користь обраної ним професії... Юристи ставлять перед собою найбільш складне завдання: вірити в своє життєве призначення і одночасно в глибині душі постійно сумніватися в собі» [7, с. 125].

Як і будь-які інші люди, юристи можуть піддаватися внутрішньому або зовнішньому впливу, тому фактори формування професійної свідомості юристів за критерієм їх функціональності доцільно розподілити на суб'єктивні, або спеціальні, та об'єктивні, або загальні. Якщо перші виникають безпосередньо з набуттям досвіду правником, його персональних вмінь, навичок та переконань, то інші – через «нав'язування» принципів та установок суспільством. Такий вплив проявляється, насамперед, у формуванні правової свідомості та правомірної поведінки правника – взаємозумовлених професійних якостей. Правова свідомість визначається величиною розуміння представником професії усієї важливості дотримання законодавства, суспільних правових норм, підтримання миру, спокою, безпеки на території держави. Невпевненість правника в потребі діяльності за уже зазначеними принципами знижує рівень його правової свідомості, формує хибну правову позицію у конкретній юридичній справі і врешті-решт може призвести до неправомірної професійної поведінки.

Отже, моральна культура юриста – це система моральних принципів і норм, які сформувалися як результат почуттів, знань, переконань, що виражають у моральній поведінці юриста гармонію внутрішніх переконань і зовнішніх проявів [8]. У безперечно складних умовах побудови правової держави професія юриста покликана втілювати, реалізувати на практиці добро, справедливість, законність та інші загальнолюдські цінності. Тому важливим завданням майбутніх правників є пошук і набуття професійних моральних якостей, а вже практикуючих юристів – їх збереження та удосконалення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/254k/96-вр>
2. Гусейнов А. А. Золотое правило нравственности. М.: Молодая гвардия, 1979, 271 с.
3. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ : Фірма «Довіра», 1992. 141 с.
4. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину / Вибрані твори : в 5 т. Т. 2. Київ : Рад. шк., 1976. 416 с.
5. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія / за ред. проф. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. Х.: Право, 2007. 248 с.
6. Радбрухт Г. Философия права: Пер. с нем. М., 2004. 240 с.

Тематичний напрям 2
**СУПЕРЕЧНОСТІ МОРАЛЬНОЇ І ПРАВОВОЇ
ПРАКТИКИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ**

*Н. Н. Чурсин,
доктор педагогических наук, доцент,
доцент кафедры информационной деятельности
и медиа-коммуникаций Одесского национального
политехнического университета*

**К ВОПРОСУ О ПРОТИВОРЕЧИВОСТИ
МОРАЛЬНОЙ И ПРАВОВОЙ ПРАКТИКИ**

Причину противоречивости, а иногда и противостояния моральной и правовой практик в настоящее время можно усмотреть в глобальном противоречии между миром человека и миром техники. Логика развития человечества во многом объясняется логикой его взаимоотношений с созданным им самим искусственным материальным миром: она отвечает коммуникативной модели, описывающей «информационное взаимодействие человека с собственным творением как мега-сообщение, в процессе которого человек постепенно передает ему свои знания и интеллект» [1]. С другой стороны, очевидная экономическая эффективность технического прогресса может служить доказательством эффективности и управляющего им регулятора – алгоритма. Собственно, появление института права стало отражением погружения человека в технологический мир: в конце концов, право есть просто последовательная формализация этики (А. Круглов). Формальность права, однако, при его практическом применении очень часто вынуждена считаться с неформальными факторами, отсюда прокуроры и адвокаты, своим вмешательством «размывающие» его жесткую, алгоритмическую по сути, природу. Но дальнейшее развитие права ведет ко все более глубокой формализации все более тонких и разнообразных общественных отношений, оно быстро разрастается, как бы стараясь избавить общество от всякой необходимости включать человеческую интерпретацию (этому же служит и прецедентное право).

Информатизация общества с ее несметным количеством новых – виртуальных – объектов неизменно усложнила их опосредованием

социальные отношения. К виртуальным объектам добавились и вполне материальные (интернет вещей). И теперь уже социум выглядит конгломератом живых, искусственных и виртуальных объектов, где право призвано как-то выявлять и отстаивать логику человеческих отношений. В то время как остальные составляющие (в том числе виртуальные предприятия, организации, учреждения и «правовые» образования) подчинены логике алгоритмов.

Чрезвычайно существенно то, что в человеческих отношениях объективность регулирующих воздействий достигается обобщением и фиксированием социальной практики. В мире технологий объективность существует как эффективность и массовость управляющих алгоритмов.

И в сложившихся условиях возникает много побуждающих мотивов (от субъективной заинтересованности и лени до недостатка времени изучения проблемы) перенесения принципов алгоритмического управления на регулирование общественных отношений. Вызванная к жизни человеком логика алгоритмов (как способ описания лишь некоторой, небольшой части жизнедеятельности человечества) превращается в повсеместную алгоритмизацию человеческой логики.

При этом в инфосфере работа алгоритмов малодоступна прямому наблюдению и изучению, что избавляет ее от человеческой оценки и критики. Особенно это заметно в сфере научной и образовательной деятельности.

Так, если ранее диссертационная работа должна была быть представлена в библиотеку университета, где она была проведена, то теперь требуется размещать указанные работы на сайте этих университетов. Цель, вероятно, состоит в том, чтобы повысить ответственность специализированных ученых советов перед широкой научной общественностью, а отсюда, возможно, уровень научных работ. Она может состоять в облегчении условий для сравнения уровней научных работ заинтересованными советами, другими организациями и лицами, а также в повышении ответственности авторов квалификационных работ.

Следует признать, что возможные цели электронного представления результатов диссертационных работ в полной мере, скорее всего, достигнуты не будут. И требуются специальные исследования для определения степени достижения этих целей на основании уже накопленного опыта.

С другой стороны, как указывается в [2], существует противоречие между статусом диссертации как непубликуемого источника информации, и ее электронным представлением в сети, предворяющим защиту. Диссертация – непубликуемый источник: дабы не мог неспециалист или прохожий судить об авторе на основании только ее текста. Ибо есть еще процедура защиты, научная дискуссия, и только тогда – коллективное мнение специализированного совета. Об авторе, более чем о работе.

Добавим к этому, что основные результаты диссертационной работы должны быть опубликованы. Для докторских исследований – это монография. Монография и диссертация – это формально различные источники научной информации, фиксирующие несовпадение социальной роли их авторов (точнее, социальных ролей автора). Задача монографии – сообщить о неких научных результатах (автор – исследователь), задача диссертации – заявить о претензиях автора на вхождение в формальную группу носителей определенных знаний, научный коллектив, работающий в той или иной предметной области (автор – соискатель ученой степени).

И радикальность новой практики состоит в том, что исчезла разница между научной публикацией, адресованной научному сообществу, и диссертацией, «челобитной» совету. Спутаны, нивелированы социальные роли автора, что уже теоретически порождает множество коллизий.

Самая заметная, вероятно, состоит в том, что опубликованная монография по результатам диссертационного исследования – это результат интеллектуальных усилий автора, и он вправе рассчитывать на некоторую компенсацию затрат на ее издание в результате реализации. Но наличие электронной публикации диссертации (как правило, вмещающей в себе и монографию) компрометирует выпущенный в свет тираж. Очевидна возможность нанесения исследователям материального ущерба в новых условиях их деятельности. Не нарушаются ли тем самым права авторов? [2].

В последнее время, далее, стал заметным предметом обсуждения вопрос о плагиате в образовательной сфере. Обвинения в плагиате часто выдвигаются в качестве оснований для обоснования незаконности получения дипломов и ученых степеней, иногда в политическом или конъюнктурном контексте. Общественное внимание к явлению плагиата вызвало к жизни административные меры и технологические методы

противодействия плагиату. Так, обязательной стала проверка на наличие плагиата для диссертационных работ. Однако «антиплагиатное» движение двинулось и в систему образования. Теперь должны проходить соответствующую проверку и квалификационные работы магистров и бакалавров, с использованием в этом специального программного обеспечения [3].

Обратим внимание на одинаковый подход к диссертациям и студенческим квалификационным работам. Между тем, отношение к знаниям в этих видах деятельности существенно отличается. Диссертация, как научный документ, предполагает наличие нового результата, являющегося личным вкладом автора в науку, приращением научного знания в определенной предметной области. Образовательная деятельность, напротив, вся осуществляется в пределах наличного, принятого и одобренного научным сообществом знания. Насколько целесообразна при этом формальная проверка учебных текстов на плагиат? Должно ли вообще понятие плагиата в образовании быть аналогичным этому понятию в науке?

Понятно, почему алгоритм автоматизированного выявления плагиата не доводится до авторов – неважно, это соискатели научной степени или выпускники вузов. Его прозрачность немедленно вызовет появление алгоритма его обхода, преодоления. Несомненно, что какие-то рекомендации по обходу алгоритма автоматизированного выявления плагиата создаются уже теперь. И мы можем получить некое состязание алгоритмов, отнюдь не способное решить комплексную проблему плагиата в науке, проблему прежде всего социальную и этическую.

Очень важным является и педагогический аспект введения программного анализа учебных работ на наличие плагиата. По сути, обязательность автоматизированной проверки утверждает «презумпцию намеренности» использования студентами недобросовестного заимствования. Плохо, что при этом студента приучают к существованию двух несовпадающих сторон оценки его работы, и формальная сторона ставится на место предваряющей, следовательно, основной [3].

В рассмотренных примерах легко просматривается тенденция вытеснения моральных регуляторов социальных отношений алгоритмическими. За последними, конечно, стоят подзаконные акты и различного уровня организационно-административные решения. Но более того –

информационные технологии, и в итоге регулирование общественных отношений все более приобретает алгоритмический характер.

Отношения людей опосредованы техникой. Знания – тоже. И создается все более полная картина «думающего», «знающего» или скромнее – интеллектуального посредника. За которым уже и другого человека не очень видно. Последний поэтому кажется и не очень присутствующим в реальности. [4, с. 269]. Поэтому правовые регуляторы общественных отношений все более тяготеют к технологиям и алгоритмам, и все менее оглядываются на мораль и этику. В этом, по крайней мере, видится одна из причин нарастающих противоречий между правом и моралью.

Список использованных источников:

1. Чурсин Н. Н. Информация и знания в эволюции человечества (к основам социальной информатики). – Наука 21 века: консолидация науки в условиях системных социально-культурных трансформаций: коллективная монография [науч. ред. С. А. Заветный, В. А. Ильганаева]. – Х.: «Міськдрук», 2017. – С.224-258, 259-287 (англ. яз).
2. Силютин І. Н., Чурсин Н. Н. К вопросу о плагиате в образовательной сфере. – Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції науковців, юристів-практиків, молодих вчених, аспірантів, студентів (19-20 квітня 2018 р., м. Северодонецьк). – Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С.93-97.
3. Чурсин Н. Н., Силютин І. Н. Об институциональной политике университетов в отношении результатов исследовательской деятельности. – Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції науковців, юристів-практиків, молодих вчених, аспірантів, студентів (19-20 квітня 2018 р., м. Северодонецьк). – Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С.4-9.
4. Чурсин Н. Н. Понятие тезауруса в информационной картине мира: монография. – Луганск: Изд-во «Ноулидж», 2010. – 305 с.

*Н. А. Савінова,
доктор юридичних наук, старший науковий
співробітник, декан факультету морського
права та менеджменту Національного
університету «Одеська морська академія»*

КРИЗА ЦІННОСТЕЙ В ПАРАДИГМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Криза кримінального права, котра визначається протягом десятків років, про яку писали А. Е. Жалінський [1], Я. І. Гілінський [2, 3], про котру наразі в Україні говорять В. О. Туляков [4, 5] та В. О. Навроцький [6, 7] та представники їхніх шкіл (до котрих дозволяю себе, певним чином, віднести і я), розвивалася не як революційний процес. Сьогодні, повною мірою можна стверджувати, що криза кримінального права взагалі не була самостійною кризою, адже девіації (як форми розвитку індивідів за Я. І. Гілінським), сформувалися під тиском виникнення нових спочатку еталонів, а з часом – реалізованих конструктів відносин відкритого суспільства.

Говорячи про необхідний і очікуваний «злам» парадигм кримінального права, напевно ми дещо лукавимо перед власним розумінням еволюційних соціальних процесів. *Нинішній розвиток кримінального права є послідовним процесом зміни його ідеологічних та конструктивних парадигм під тиском розвитку соціальних відносин, притаманних глобальному відкритому суспільству.* А ось останнє – в повному обсязі є, звичайно, результатом чергової технологічної революції кінця ХХ – початку ХХІ сторіч.

Отже, в кримінальному праві нема ані революцій, ані зламів. Є застрягання, ефект Плато – називати «застой» можна як завгодно. І вихід з нього, який не містить нового або докорінно креативного рішення, наряд чи буде успішним.

Тому, напевно, не варто говорити про системну кризу кримінального права – це просто нелогічно. Кримінальне право було, є і буде світським засобом сепарації добра від зла. Проте, відношення його «творців» та «застосувачів» до цінностей, котре воно повинне забезпечувати, в умовах відкритого суспільства вимагає коригування.

По суті, всі принципи кримінального права ціннісноорієнтовані. Більш того, маже всі вони антропоцентричні та захищають первинні потреби людини – спрямовані на забезпечення безпеки, справедливості, гуманізму, верховенства права, рівності перед законом і судом і т. д. І ці всі цінності належать до цінностей абсолютних – тих, о визнаються як безумовно значущі для переважної більшості.

Існування конструктів кримінального права, ко трі не відповідають задекларованим принципам, орієнтованим на абсолютні цінності, під впливом суспільних очікувань, коригуються. Наприклад, на реалізацію принципу гуманізму, зокрема, в частині олюднення покарань, такий процес демонструється скасуванням смертної кари та антропоорієнтованою видозміною інших видів покарань. Це ж, до речі, у розвиненому суспільстві, стосується і належного фахового і гуманного поводження і з засудженими, і з жертвами злочинів (В. О. Туляков, 2000 [Див.: 8]), котре сьогодні, а з часом все більше і більше буде перебувати під ретельним контролем інститутів громадянського суспільства.

Але ж, повернемося до кризи цінностей, на котру спирається до сьогодні кримінальне право. Якщо взяти за основу систему абсолютних цінностей, на захист котрих спрямоване сучасне кримінальне право, як не дивно, першою з них визначається безпека, а вже після неї всі інші цінності: справедливість, гуманізм, верховенство права і т. д. Безпека як цінність, яка задовольняє первинний рівень потреб звичайно, на перший погляд, є найважливішою, якщо кримінальне право спрямоване на *«забезпечення суспільних відносин від...»*. Цінністю, безсумнівно, є безпека, і захищаємо ми суспільні відносини від загроз саме цій цінності. Хоча ця теза стосується переважно, давнішого теоретичного спору *«Що ж захищає кримінальне право?»*, а по суті, суспільні відносини, котрі виникають не з приводу цінностей, або самі по собі, не є цінними насправді, і суспільна значущість їх низька.

Виходячи з вказаного вище, цінності впливають на кримінальне право як: 1) засіб тиску очікувань соціуму та вимог міжнародних стандартів. Розуміння їх необхідне для деконструкції. Буквально це – ті цінності, котрими має керуватися кримінальне право відтворення парадигми і гіпотези норм (умовно назвемо їх цінностями першого порядку); 2) предмет спрямування кримінально-правового регулювання. І це – ті суспільні відносини, котрі самі по собі є цінностями та ті цінності, з приводу котрих соціальні відносини виникають (цінності другого порядку).

Звичайно, що такі цінності не можуть бути тотожними. І ось тут і виникає найголовніше питання подальшого векторного розвитку кримінального права у відкритому суспільстві. Цінності першого порядку завжди будуть оціночними, визначення їх належатимуть переважно філософії лишатимуться абстрактним: справедливість, верховенство права, людяність (гуманізм) і т. д. Такі цінності феноменальні, і, відтоді, універсальні.

На відміну від них, цінності другого порядку потребують спостереження і динамічного відтворення в диспозиціях кримінально-правових норм. Такі цінності характеризують рівень розвитку суспільства і відображують очікування суспільства від законотворця та правозастосувача. При цьому, такі цінності можуть бути як абсолютними, так і відносними для того чи іншого суспільства. Так, життя, воля, статевая недоторканість, як абсолютні цінності, на рівні опису в диспозиції, напевно, виглядають дещо відмінно від, наприклад, цілісність баз даних чи порушення правил здійснення евтаназії. Два останні передбачають захист таких цінностей як цілісність інформація та права на смерть, і є цінностями, але відносними.

На сьогодні ми приділяємо замало уваги оцінці саме цінностей при формуванні кримінально-правових конструктів. І, як наслідок, ми отримуємо те, що неналежна увага цінностям першого порядку нівелюються, наприклад, рішеннями ЄСПЛ, а другого порядку, у разі недооцінки очікувань суспільства, або не задовольняють потреб людей, або налаштовують суспільство проти кримінального права.

Відкрите суспільство обумовлює те, ставлення суспільства до цінностей і першого, і другого рівня, набуває також якостей глобального. І хоча критерії передбачення цінностей першого рівня в гіпотезах національних шкіл кримінального права майже тотожне, його застосування і тлумачення хибує, навіть на рівні використання в конструктах норм, запозичених з часів «закритого» суспільства. Це стосується і «боротьби з...» і «протидії...», і «відвернення...», а не «убезпечення» та «справедливості». Стосовно ж відображення цінностей другого порядку, то тут, взагалі якраз про безпосередню «дубинку» знову і йдеться. Або це робиться свідомо: «... проти авторитету...» (ніби він а ргіогі має бути!), «непокора...» (?!), або внаслідок помилок, у тому числі некоректних перекладів, на кшталт формулювань «незаконного збагачення» чи «пере-

кладу» Стамбульського протоколу на мову закону про кримінальну відповідальність.

Вірогідно що посягання на певну чесноту або благо у формулювання кримінально-правової норми, якщо це можливо, дає значно більше переваг суспільству, котре розуміє що саме захищається, адже саме це цінне. Такий же підхід дає і суду значно ефективніші можливості оцінювати реальність посягання на цінність. Такий підхід вимагатиме і зв'язки з практикою судів, і наддержавних судових інстанцій, і соціальним значенням вчиненого діяння. Навряд чи в умовах відкритого суспільства можна і надалі нехтувати необхідністю таких роздумів суддів. Деталізація ж самого виду посягання без акценту на цінність, що зазнає, безумовно, дуже зручна для правоохоронця, який в змісті норми вже буквально «читає інструкцію» що шукаємо, і нехтує розумінням цінності, котра зазнала шкоди. Звідси, до речі, і нехтування правами потерпілого, розуміння наявності страждань та втрат якого наразі і залежить від неусвідомлення правозастосувачем порушених цінностей.

Резюмуючи свою доповідь, хочу звернути увагу на те, що в нашій державі, як і в світі в цілому, на рівні соціологічних досліджень постійно здійснюються проекти, спрямовані на відслідковування динаміки ставлення до цінностей в соціумі. І хоча, для вітчизняної (з часів СРСР) кримінально-правової політики, опорною точкою ставали кримінологічні дослідження та політична воля, для ефективної сучасної деконструкції КК це марно. Саме соціологічні опитування (у даному випадку – спрямовані на визначення ставлення до цінностей) для формулювання диспозицій норм кримінального права наразі мають ставати монітором соціальних очікувань. Напевно слід сказати, що такий підхід, на моє переконання, жодним чином не впливає на вагу криміналізації, хоча, безумовно оптимізує її тиском здорового глузду, і, напевно, мінімізує кількісне навантаження на Особливу частину КК. Вірогідно, це – одна з пропозицій, які доцільно враховувати при очікуваній деконструкції КК України.

Список використаних джерел:

1. Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ.-2-е изд. – М.: Проспект, 2013.
2. Гилинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004

3. Гишинский, Я. И. Глобализация, девиантность, социальный контроль: сборник статей – СПб.: Изд-во ДЕАН, 2009.
4. Туляков В. О. Кримінальне право сучасності: криза доктрини чи криза юрисдикцій? // Право України. – 2010. – №9 – С.40-45/
5. Туляков В. О. Сингулярність у кримінальному праві // Юридичний вісник України. – 2016. – №45 (1113). – С. 7.
6. Навроцький В. О. Кримінальне право і кримінальне законодавство // Право України. – 2011. – №9. – С. 20-24.
7. Навроцький В. О. Кримінальне право України в епоху глобалізації // Геополітика України: історія і сучасність.–2010 – №22 – С. 140-152.
8. Туляков В. А. Виктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) : монографія / В. А. Туляков. – Одеса : Юрид. л-ра, 2000.

Ю. А. Меліхова,
*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
культурології Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого;*
В. В. Матвієнко,
*студентка 1-го курсу Інституту прокуратури
та кримінальної юстиції Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ВПЛИВ МОРАЛІ НА ЗАКОНОТВОРЧІСТЬ

Загальносоціальними передумовами ефективності права як регулятора суспільних відносин є його відповідність моральним нормам, рівню культури і громадським думкам.

Актуальність даного дослідження полягає у тому, що відносини в суспільстві регулюються різними соціальними нормами і значна роль серед них належить праву і моралі. Право регулює важливі сфери суспільного життя, а сфера регуляції моралі значно ширша, проявляється у правових нормах або конкурує з ними. Для того, щоб зрозуміти безпосередній вплив моральних норм на процес законотворчості, треба простежити, як впливають мораль і право на відносини між людьми, як окремо, так і у взаємозв'язку.

Взаємозв'язок права і моралі яскраво виявляється у процесі правотворчості. Деякі вчені вважали, що від того, в якій мірі норми права

виражають потреби й інтереси народу, наскільки ефективний їх вплив на поведінку людей, залежить багато в чому вирішення завдань, що по-стали перед суспільством.

Зазвичай, державні організації, які створюють правові норми, діють двома способами: або розробляють і створюють нові, або санкціонують вже існуючі норми, що регулюють найважливіші суспільні відносини. У процесі правотворчості законодавці намагаються досягти суспільного компромісу, але це не завжди вдається, бо неможливо врахувати потреби кожного індивіда окремо. Інколи комусь треба дати більше суспільних благ, а чиїсь інтереси дещо обмежити.

Вчені виділяють два способи вираження моральних принципів у нормативно-правових актах. По-перше, це закріплення вже сформованих у суспільстві правил поведінки, за такої дії у нормах, що створюються, відображається мораль суспільства або в цілому, або тих соціальних верств і груп, які брали участь у процесі законотворчості. По-друге, це творче створення нових норм, тобто відображення моралі суб'єктів правотворчості і тих класів і груп, чий інтереси ці суб'єкти представляють. Право і мораль тісно пов'язані: право спирається на мораль і допомагає їй бути дієвою, а мораль є основою юридичних норм. Звідси виходить, що все, що заборонене правом, як правило, заборонене і суспільною мораллю.

Треба враховувати, що закон та інші нормативно-правові акти мають поєднувати у своєму змісті два взаємообумовлених явища: право та справедливість, з одного боку, і соціальні, економічні інтереси суб'єкта правотворчості, з іншого. Якість змін в законодавстві пов'язана з тим, яке з явищ переважає у свідомості законодавця і яку він переслідує мету при формулюванні правової норми. Правотворчість є суб'єктивним процесом, бо залежить не тільки від правових і моральних цінностей, які склалися в суспільстві, а ще й від індивідуальних уявлень суб'єкта правотворчості.

У сучасному світі виникла певна тенденція орієнтації права на загальні права людини, принципи гуманізму права. Існування і реалізація правових норм стала основою морально-етичної системи і на думку Л. Н. Кисляк поняття «високоморальна людина» стало тотожним поняттю «законотворчий громадянин». Дана тенденція спостерігається в Конституції України.

Аналізуючи Основний Закон України можна побачити, що в преамбулі Верховна Рада України прагне розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями. Тобто, поведінка даних суб'єктів правотворчості не може бути анархічною, а має підкорюватись таким загальнолюдським принципам моралі, як честь, справедливість, гідність.

У ст. 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою цінністю.

Згідно зі ст. 55 Основного Закону України, права і свободи людини захищаються судом. Кожен, має право захистити себе і свої права в українському або міжнародному суді, і це відповідає міжнародному принципу гуманізму.

Отже, якщо норми моралі знайшли відображення в Основному Законі держави, на основі якого і укладаються всі інші закони та підзаконні нормативно-правові акти, то таким чином закріплюється моральне начало в усьому законодавстві.

Г. Перетятко у своєму дослідженні довела, що найпоширенішими моральними категоріями у кодексах є «добросовісність» («недобросовісність») – близько 36% від загальної кількості моральних категорій. Майже в однаковій кількості разів у кодексах використано такі моральні категорії, як «мораль» («моральність», «аморальність»), «честь», «гідність», «справедливість» («несправедливість») – 20–22%. На категорії «совість», «гуманність», «непристойний» припадає загалом менше 2%; «толерантність», «цинічний», «антиетичний», «негідні інстинкти», «безчестя» не використано у жодному кодексі. Це доводить, що мораль є одним з основних чинників правотворення.

Отже, правове життя суспільства не може існувати поза моральними цінностями людини, зокрема свободи волі і вибору. Прийнято вважати, що вся правова система проходить моральну оцінку, тому моральні норми є невід'ємною частиною національного законодавства й активно впливають на процес законотворчості.

Список використаних джерел:

1. Г. Перетятко До питання про прямий вплив моралі на законотворчість в Україні // Г. Перетятко ISSN – 0136–8168. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2015. Випуск 61. – С. 57–63

2. Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року № 1296-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
3. Кисляк Л. Н. Відображення норм моралі в Конституції України. С. 51–59.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30.
5. Топорнин Б. Н. Сильное государство – объективная потребность времени / Б. Н. Топорнин // Вопросы философии. – 2001. – № 7. – С. 3–24.
6. Законотворча діяльність : словник термінів і понять / [за заг. ред. В. М. Литвина]. – К. : Парламентське вид-во, 2004. – С. 104.

*С. Є. Сиротенко,
асистент кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

МОРАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ ЯК ОСНОВА ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДНОГО СУДОЧИНСТВА

The Conscience of Europe – саме Совістю Європи вважають Європейський Суд з прав людини [1], моральні категорії у діяльності якого, як і у діяльності національних судів, які вершать правосуддя та втілюють у своїй діяльності найвищі соціальні цінності, перш за все, справедливості, відіграють надзвичайно важливу роль.

Вважається, що взаємопроникнення моралі і права базується на тому, що правове регулювання вбирає у себе відповідне коло моральних приписів, яким надається правова значущість [3].

При чому ціннісні орієнтири, якими керуються судді при вирішенні конкретних справ, особливо відшуковуючи відповіді у вкрай суперечливих чи не врегульованих правом відносинах, значною мірою черпаються саме з неправових джерел. За таких умов моральні категорії, які містяться, наприклад, в релігійних, звичаєвих, культурологічних, літературних, історичних джерелах тощо чи ґрунтуються на уяві про добро та людську гідність набувають значення первинних, стають масштабом пізнання правової дійсності та закладають основи світогляду.

Так у рішенні Європейського Суду від 25 квітня 1978 р. по справі «Тайрер проти Сполученого Королівства» суд вирішував питання щодо застосування тілесного покарання п'ятнадцятирічному школяру острова Мен у вигляді трьох ударів різками, присудженого судом згідно місцевого законодавства у зв'язку з завданням тілесних ушкоджень учню молодших класів його школи. Лікарською комісією було встановлено достатнє для застосування по оголеному тілу покарання фізичне здоров'я неповнолітнього, а екекуція була виконана у присутності батька та лікаря згідно усіх передбачених правил, включаючи вагу та довжину різки.

Вказана справа була вирішена судом навіть з огляду на відзив заяви самим заявником, який став повнолітнім, а також схвалення законодавчим органом острова Мен пропозицій про скасування тілесного покарання за напад із завданням тілесних ушкоджень. Європейський Суд вказав, що особа може бути принижена самим фактом засудження, а з огляду на вік заявника та спосіб покарання він був принижений як у власних очах, так в очах інших осіб, присутніх в поліцейському відділку, що свідчить про наявність такого, що принижує гідність, покарання [3].

У спільній співпадаючій окремій думці суддів Європейського Суду Ганни Юджівської, Нони Цоцорія і Фариса Вехабовіч у справі *Merabishvili v. Georgia* [GC], no. 72508/13, судді послалися на ряд художніх літературних джерел, які визначили зміст та мотиви їх висновків.

Зокрема, епіграфом були обрані цитати з поеми Ш. Руставелі «Витязь в тигровій шкурі»: «Померти ліпше, як життя в ганьбі тягти» [4], та філософської праці Х. Арендт «Між минулим та майбутнім»: «Храбрость нужна потому, что в политике на карту поставлена не жизнь, но весь мир» [5]; а по тексту – цитата з повісті А. Камю «Чума»: «Зло, що існує на світі, майже завжди наслідок невігластва, і будь-яка добра воля може завдати стільки ж шкоди, скільки й зла, якщо тільки ця добра воля не досить обізнана», які мають очевидно морально-етичну спрямованість [6]. Зазначеним характеризується оцінка обставинам кримінальних переслідувань з прихованими політичними мотивами, що на національному рівні за подібних обставин може отримати ознаки «пародії на правосуддя» [5, там же].

Важливу роль виконують моральні категорії й при оцінці поведінки судді як особи, що має втілювати високі моральні якості. Так у Банга-

лорських принципах діяльності судді, затверджених Резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27.07.2006, зазначено, що дотримання етичних норм і очевидність їх дотримання необхідні в будь-якій сфері діяльності судді. Вказується, що суддя повинен не допускати порушень етичних норм і уникати поведінки, яка може видатись неетичною, в будь-якій сфері своєї діяльності. Перебуваючи під постійною прискіпливою увагою громадськості, суддя повинен добровільно й охоче погоджуватися з обмеженнями щодо своєї поведінки, які пересічному громадянину можуть видатись обтяжливими. Зокрема, поведінка судді повинна узгоджуватися з високим статусом його посади.

Список використаних джерел:

1. Див.: Collected Edition of the «Travaux Preparatoires» of the European Convention on Human Rights // Martinus Nijhoff. The Hague (1975–1985). Vol. II. P. 174. Загальним чином : The Conscience of Europe: 50 Years of the European Court of Human Rights, Third Millennium Publishing Limited (2010) (цит. з спільної співпадаючої окремої думки суддів Ганни Юдківської, Нони Цоцорія і Фариса Вехабовіч у справі Merabishvili v. Georgia [GC], no. 72508/13, 28 November 2017). – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178753>
2. Лозовой В. О., Петришин О. В. Професійна етика юриста. Х.: Право, 2004. – С. 9.
3. База даних Європейського Суду HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>
4. Цитата українською мовою згідно: Ш. Руставелі. Витязь в тигровій шкурі. Поема. Переклад з грузинської Микола Бажан. Київ. Видавництво художньої літератури «Дніпро». 1983. – 247 с.
5. Переклад ТОВ «Развитие правовых систем» под. ред. Ю. Ю. Берестнева. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189078>
6. Цитата українською згідно: А. Камю. Сторонній: Повість. Чума: Роман. Падіння: Повість / Пер. з фр. передм. Д. Наливайка. – К.: Дніпро, 1991. – 655 с. Український переклад. А. О. Перепадя, 1991.

*В. А. Трофіменко,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

КОНТРОЛЬНА ВЛАДА ТА ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ: ТОЧКИ ЗІТКНЕННЯ

Сьогодні розподіл державної влади провідних демократичних країн базується на класичних теоріях розподілу державної влади та стримувань і противаг державної влади філософів Нового часу та французького Просвітництва, зокрема, Джона Локка та Шарля-Луї Монтеск'є. Але на сучасному рівні данина традиціям певним чином починає пригальмовувати ефективність діяльності державної влади. Правова наука все більше уваги починає приділяти не інституційному, а функціональному розвитку державної влади. В цьому аспекті науковців все більше цікавить контрольна влада.

Для більш кращого розуміння феномену контрольної влади необхідно звернутись до поняття контролю, яке сьогодні є доволі розробленим. Вже в енциклопедичній літературі можна зустріти поняття контролю, від того, що – це «систематична перевірка виконання законів, директив, постанов і указів» [1; 283; 512] до такого: «державні чи громадські заходи з нагляду, перевірки, обліку діяльності, поведінки фізичних і юридичних осіб» [2; 215].

На основі вищенаведених наукових пропозицій А. М. Ключко та В. О. Собина пропонують своє бачення цього феномену: «під контролем варто розуміти процес перевірки, спостереження за дотриманням законності та дисципліни суб'єктом контролю за відповідним об'єктом контролю, який характеризується можливістю втручання контролюючого органу в діяльність органу, стосовно якого здійснюється контроль» [3; 195-196]. Як бачимо, наведене визначення є найбільш загальним та універсальним та має такі риси:

1. Розуміння контролю як такого, що може реалізовуватись в різних галузях державного та суспільного життя.
2. Обов'язкова галузева взаємозалежність певного суб'єкта до певного об'єкта. Суб'єкт контролю повинен бути професійно підготов-

леним для проведення контрольної діяльності в певній сфері суспільного і державного життя.

3. Зовнішній та внутрішній характер контролю. Зовнішній характер реалізується шляхом спостереження, внутрішній – перевірки.

4. Можливість втручання контролюючого органу в діяльність структури, яка перевіряється.

5. Постійність процесу контролю. Контрольна діяльність не повинна бути разовою стосовно об'єкта контролю, а періодичність проведення контрольних дій повинна бути прозорою.

6. Деполітизованість контролю. Ефективність та дієвість контролю не повинна залежати від політичної ситуації в країні і від того, які політичні сили знаходяться при владі.

Звертаючись до ситуації в Україні, автору здається, що суспільство надає великого значення цій діяльності. Суспільством взято вектор на посилення та розширення контролю, що, у свою чергу, приводить до інституалізації контролю в контрольну владу. Контрольна влада вже розглядається як окрема гілка державної влади, яка має свою специфіку [4; 133]. До специфічних рис контрольної влади можна віднести наступні:

1. Суб'єктами контрольної влади виступають різноманітні органи, які входять до структури різних державних інститутів.

2. Контрольну владу реалізують різні загальнонаціональні органи між якими немає єдиної підпорядкованості, кожен з яких має свою сферу відповідальності.

Таким чином, контрольна влада – це уся різноманітна сукупність загальнодержавних органів, які наділені функцією контролю, що не мають єдиної ієрархічної підпорядкованості, контрольна діяльність яких направлена на всі сфери суспільного та державного життя.

Чи можна вважати громадський контроль частиною, або окремою складовою, контрольної влади? Розглянемо поняття громадського контролю. На сьогодні немає єдиного нормативно-правового акту, який розглядав би поняття, функції та наслідки громадського контролю, але діє велика кількість законодавчих актів, які тією чи іншою стороною торкаються цього феномену. На сучасному етапі реформування сфери безпеки та оборону було прийнято новий Закон «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року (набув чинності 08.07.2018 року), який є центральним безпековим актом [5]. Нормативним актом було скасовано дію

таких законів як «Про основи національної безпеки України» і «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави» та оновлено термінологію та сферу дії громадського контролю.

Наведений вище Закон дає визначення демократичного цивільного контролю – це «комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України». Стаття 10 Закону одним з різновидів демократичного цивільного контролю виділяє громадський контроль. З аналізу частини 1 статті 10 можна зробити висновок, що громадський контроль – це участь громадян у здійсненні цивільного контролю через громадські об'єднання, членами яких вони є, через депутатів місцевих рад, особисто шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до державних органів у порядку, встановленому Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання» та іншими законами України. Закон пропонує і основні форми громадського контролю.

Наукова спільнота пропонує своє бачення громадського контролю. Український дослідник А. Крупник вважає, що громадський контроль – це інструмент громадської оцінки виконання органами влади й іншими підконтрольними об'єктами їхніх соціальних завдань [6; 146–154]. Ю. Сурмін та А. Мельник розглядають громадський контроль як один з видів соціального контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування, як здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами і є важливою формою реалізації демократії та способом залучення населення до управління суспільством та державою [7; 120].

Порівнюючи розуміння громадського контролю законодавцем та науковцями, можна побачити, що закон надає більше можливостей для здійснення цієї діяльності громадським об'єднанням, ніж громадянам. З огляду на форми громадського контролю можна зробити висновок, що він носить інформаційно-рекомендаційний характер, тобто не має прямих

важелів впливу на об'єкт контролю. Тут слушно навести слова М. П. Бублія, який пише: «громадський контроль — це діяльність, перш за все інститутів громадянського суспільства та окремих громадян. Вона спрямована на встановлення відповідності дій органів державної влади нормам законодавства, а також на коригування виявлених відхилень. Причому, коригуюча функція може здійснюватися шляхом звернення до уповноважених державних органів або до громадської думки» [8; 16].

З цього ми бачимо, що контрольна влада та громадський контроль мають єдину мету своєї діяльності. Вони поширюються на все сфери суспільного життя, переважно на сферу безпеки та оборони. Громадський контроль є головним засобом залучення громадян до контрольної влади, при цьому громадськість, з огляду на відсутність професійної підготовки, не має права безпосереднього впливу на об'єкт контролю.

Список використаних джерел:

1. Юридический словарь / Под ред. С. Н. Братуся. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1953. – 781 с.; Юридический словарь / Под ред. П. И. Кудрявцева. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1956. – Т. 1. – 687 с.
2. Популярна юридична енциклопедія / За ред. І. С. Чижа. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 527 с.
3. Ключко А. М., Собина В. О. Громадський контроль за діяльністю поліції в Україні // Вісник НУЦЗУ. Серія: Державне управління. – 2017. – Вип. 1(6). – С. 194-201.
4. Тароєва В. В. Формування контрольної влади в Україні // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 132 – 136.
5. Про національну безпеку: Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 року. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/page> (дата звернення: 21.05.2019 року).
6. Крупник А. С. Зарубіжний досвід громадського контролю: уроки для України // Ефективність державного управління: збірник наукових праць ЛРІДУ. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 14. – С.146-154.
7. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К.: НАДУ, 2011. – Т. 1: Теорія державного управління. – 748 с.
8. Бублій М. П. Особливості здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування // International Scientific Journal. – 2016. – № 5. – С.14–18.

*О. В. Ткачова,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

*В. О. Бойко,
студентка 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРОЦЕСУ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНОГО

Ресоціалізація та виправлення — це складний процес відновлення особистості, це процес відбудови морально-правових, ідеологічних орієнтирів у особи, що відбуває покарання. Кримінально-виконавчий кодекс у статті 6 тлумачить дані категорії як свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Необхідною умовою є виправлення засудженого. Виправлення, у свою чергу, — це процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Основними засобами виправлення і ресоціалізації є встановлений порядок та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив. Тобто, головна мета — це показати, навчити та переконати засуджену особу, що життя в рамках правового поля можливе, навчити особу комунікувати з соціумом за зрозумілими та прийнятними його правилами.

Нормативна поведінка особистості відбувається в соціально проблемній ситуації, передбачає вироблення та прийняття нормативних рішень. Особливий вплив на нормативну поведінку та вироблення рішень має спілкування та взаємодія індивідів. Також на становлення особистості впливають не лише вузькоспрямовані виховні дії, а й будь-яка

соціально значуща діяльність, акти поведінки людей, які об'єкти виховання сприймають за еталонні [1 с. 80].

Особа, навіть відбуваючи покарання пов'язане з ізоляцією, не є відокремленою від представників суспільства. Це — співробітники правоохоронних органів, органів та установ відбування покарань, працівники медичних закладів та інші. Саме за їх активною чи пасивною участю відбувається виправлення та ресоціалізація особи. На них покладена місія, обов'язок повернути особу з кримінальної субкультури до нормального життя. Неможливо змусити перевиховатись, примус в даному випадку не матиме користі, а можливо навіть зашкодить. Дані дії не повинні перетворюватися на примусовий процес перероблення особистості. Особистість – не матеріал, з якого можна творити, що заманеться. Вона – активна істота з власними життєвими настановами, світоглядом, життєвим досвідом, індивідуально-психічними особливостями, конкретними життєвими орієнтирами та планами, вона сама обирає (чи вже обрала) власний життєвий шлях [2 с. 117]. Особа може адаптуватись до запропонованих правил гри, але це не констатує факту її реального виправлення.

Слід підкреслити, що небажаність надмірного імперативу та примусу в процесі виправлення та ресоціалізації не означає їх відсутність як складових самого режиму відбування покарань, з огляду на цілі безпеки та необхідність забезпечення відповідних обмежень, як ключового елемента кари.

На нашу думку, доцільним є розмежувати пасивні та активні засоби ресоціалізації та виправлення. Під «активними» слід розуміти вольовий та цілеспрямований вплив на особу та її свідомість. Сюди ми можемо віднести інструментарій запропонований Кримінально-виконавчим кодексом. Що стосується «пасивних», то в даному випадку йдеться про латентні (приховані), несвідомі засоби впливу вже на рівні, що зачіпає підсвідомість засудженого. За нашим переконанням, це нейтральність, елементарна ввічливість персоналу, це відповідні до міжнародних стандартів умови та режим тримання, це заохочення засуджених до благодійних акцій, індивідуальний підхід до кожного випадку. Людяність як провідна ідея, якій належить навчити засудженого, демонструючи її на власному прикладі, як добровільну та оптимальну модель поведінки.

Особа не має почувати себе ізгоєм чи зазнавати утиски через наявність у неї судимості (вона була й залишається частиною суспільства),

оскільки така позиція породжує у неї ворожість та бажання триматися «своїх», продовжувати вливатися в кримінальний світ. Головна мета виправлення та ресоціалізації — це недопущення рецидиву. Особа має збагнути, якщо можна так висловитись, здійснити роботу над своїми помилками, проаналізувати власну поведінку та з власної волі обрати життя в рамках морально-правового поля.

Ціннісний «розлом» суспільної свідомості супроводжується нестабільністю соціальних пріоритетів та ідеалів, неоднозначністю життєвих виборів, що зумовлює необхідність дослідження процесу формування ціннісних орієнтирів особистості, стрижнем якого є морально-правове виховання [1 с. 75]. Тобто перш, ніж намагатися виправити та ресоціалізувати засудженого потрібно досконало вивчити його ситуацію, спробувати зрозуміти його мотиви та діяти від супротивного: допомогти зрозуміти в чому хибність його позиції та, в ідеалі, сприяти його внутрішньому каяттю.

Внутрішнє каяття — це кульмінація процесу виправлення, це головний крок на шляху до відторгнення криміногенної складової. Каяття, розкаяння — це складні психологічні процеси, що нерідко здатні спричинити біль, як душевний так і фізичний. Саме це почуття, як правило, надалі стає внутрішнім бар'єром перед рецидивом. Тільки після цього ми можемо стверджувати про здатність до «свідомого відновлення» та «повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя».

Вищезазначене можна ознаменувати як пенітенціарний етап, але шлях ресоціалізації не закінчується зі строком відбування покарання, а продовжується ще довгий час. Прийнято акцентувати увагу на виправленні та відновленні засудженого в статусі повноправного члена суспільства, проте набагато складнішим є питання здатності самого суспільства до прийняття такого суб'єкта. Закон та правова теорія говорять, що питання соціальної адаптації стосується тільки самого звільненого (діяльність органів пробації; нагляд та контроль за звільненими від відбування покарань) і, теоретично, особа не має зазнавати жодних утисків, що впливає з конституційних і міжнародних стандартів, щодо неприпустимості дискримінації чи будь-яких порушень прав, честі та гідності особи. Саме ж суспільство на особу звільненій від відбування покарань вішає ярлик, що по факту принижує цю особу, позбавляє її можливості на повноцінне життя.

За даних обставин, людина, навіть дійсно націлена на позитивні зміни, часто не здатна витримати цей соціальний тиск: осуд сторонніх та/або близьких людей, неможливість знайти роботу (формальна підтримка з боку держави в особі пробаційних органів далеко не завжди зацікавлених в сприянні фактичній соціальній адаптації звільненого) влаштувати особисте життя чи навіть при звичаїтись до звичайного повсякденного життя поза режимом ОіУВП. Для таких людей життя після звільнення стає набагато суворішим покаранням чим те, що визначив суд. Така ситуація нерідко призводить до зриву та рецидиву, де каталізуючим елементом став соціум.

Розглядаючи моральний аспект ставлення суспільства до осіб звільнених від відбування покарань, засуджених (а не рідко, на жаль, і безвинно), ми можемо говорити про проблеми терпимості, милосердя, вміння допомагати та прощати. Так, злочин є злочин (від ухилення від сплати податків до вбивства). Проте й кожна людина це унікальна особистість, що потребує індивідуального підходу: є люди, що здатні до розкаяння, і можливо розкаюлися вже в момент усвідомлення скоєного, чи в момент оголошення вироку — і вже це стало детермінантою катарсису особистості; з кимось потрібно працювати соціальним службам та психологам, вчити людяності та законослухняності; а є категорії осіб чие падіння настільки глибоке і стійке, що їх моральна складова атрофувалась безповоротно, а тому виправлення і ресоціалізація апріорі є неможливими. Злочинність — це патологія, обумовлена морально-правовими, політичними, економічними та етико-ідеологічними проблемами суспільства.

Підсумовуючи слід підкреслити, що ресоціалізація та виправлення — це складний процес відновлення особистості, це процес відбудови морально-правових, ідеологічних орієнтирів у особи, що відбуває покарання. Головна мета виправлення та ресоціалізації — це недопущення рецидиву. Особливий вплив на нормативну поведінку та вироблення рішень має спілкування та взаємодія індивідів.

По-перше, ми акцентуємо увагу на пасивних засобах виправлення і ресоціалізації та їх важливому значенні для досягнення мети. За нашим переконанням, це нейтральність, елементарна ввічливість персоналу, це відповідні до міжнародних стандартів умови та режим тримання, це заохочення засуджених до благодійних акцій. Людяність як провідна ідея, якій належить навчити засудженого, демонструючи її на власному прикладі, як добровільну та оптимальну модель поведінки.

По-друге важливим етапом виправлення та ресоціалізації є внутрішнє розкаяння особи. Саме це почуття, як правило, надалі стає внутрішнім бар'єром перед рецидивом. Тільки після цього ми можемо стверджувати про здатність до «свідомого відновлення» та «повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя».

По-третє існує нагальна морально-правова проблема самого суспільства у відносинах з колишніми засудженими. Ми можемо говорити про проблеми терпимості, милосердя, вміння допомагати та прощати, в супереч правовим міжнародним стандартам, щодо заборони дискримінації та поваги до честі і гідності людини. Негласний ярлик, для якого не грають ролі обставини злочину чи взагалі його існування, головний фактор — існування щодо конкретної особи судимості. Соціальний тиск нерідко призводить до зриву та рецидиву, де каталізуючим елементом став сам соціум.

А тому дуже важливо приділяти увагу морально-правовому вихованню суспільства, проведенню брифінгів, лекцій, соціальних акцій з метою побудови здорового громадянського суспільства. Потрібно руйнувати нездоровий стереотип навішування ярликів та підтримувати один одного на шляху до виправлення самовдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Сердюк І. В. Моральне формування особистості як складова взаємодії права та моралі. *Юридична психологія* № 2 (2015) UPL file:///C:/DOCUME~1/C494~1/LOCALS~1/Temp/urpp_2015_2_8.pdf
2. Ніколаєнко Т. Особливості організації соціально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі. *Visegrad Journal on Human Rights* № 5/2 (2016) UPL http://vjhr.sk/archive/2016_5/part_2/22.pdf

*К. Є. Соляник,
кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету адвокатури
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

*К. С. Перцель,
студентка 1-го курсу магістратури
факультету адвокатури
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА І МОРАЛІ В ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА

Моральна сутність адвокатської діяльності протягом століть є актуальним питанням серед правників. Спрямованість на забезпечення суб'єктивних прав та інтересів особи, суспільства та держави вимагає від адвоката відповідності високим морально-етичним стандартам, які частково закріплено у міжнародному та національному законодавстві, а також визначаються загальнолюдськими цінностями, уявленнями про добро і зло, справедливість, гуманізм, відповідальність та рівнем розвитку внутрішньої культури.

В Основних принципах, що стосуються ролі юристів, прийнятих Восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками, закріплено положення про те, що юристи за всіх обставин зобов'язані зберігати честь і гідність, властиві їх професії як відповідальні співробітники в сфері здійснення правосуддя (п. 12); захищаючи права своїх клієнтів і обстоюючи інтереси правосуддя, юристи повинні сприяти захисту прав людини та основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, і у всіх випадках діяти незалежно і сумлінно відповідно до закону і визнаних норм і професійної етики юриста (п. 14).

Правила адвокатської етики, затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 року визначили, що специфіка, комплексний характер обов'язків, що покладені на адвокатуру, обумовлюють необхідність збалансування засад служіння адвоката інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства в цілому, дотримання принципів законності і верховенства права.

Науковці неодноразово звертали увагу на те, що основою взаємовідносин адвоката з клієнтом є довіра. Ця психологічна категорія характеризує відносини між сторонами як відкриті, щирі, доброзичливі, такі, що базуються на порядності. Проте в практичній діяльності адвоката повсякчас відбувається навпаки. Як правило, адвокати стикаються з недовірою з боку клієнтів, небажанням викладати обставини справи в повному обсязі.

Відповідно до п. 2.2 Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства довірчі відносини між адвокатом і клієнтом можуть виникнути лише у разі відсутності в останнього сумнівів щодо чесності і сумлінності адвоката. Таким чином, передумовою виникнення довіри у відносинах адвоката з клієнтом є поведінка адвоката. Адвокат в своїй діяльності має уникати безчесних засобів при здійсненні захисту, представництва та наданні інших видів правової допомоги клієнтам. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 6 Правил адвокатської етики адвокат зобов'язаний не допускати в своїй професійній діяльності компромісів, що впливали б на його незалежність, з метою догодити суду, іншим державним органам, третім особам або клієнту, якщо такі компроміси розходяться з законними інтересами клієнта та перешкоджають належному здійсненню адвокатської діяльності. Якщо для адвоката дотримання у своїй професійній діяльності етичних стандартів є беззаперечним обов'язком, то для клієнта це право. В деяких випадках відсутність довіри з боку клієнта стає причиною надання неефективної правничої допомоги.

Правовою основою забезпечення впевненості клієнта у можливості повністю довіряти адвокату є закріплення в законодавстві принципу конфіденційності та інституту адвокатської таємниці, дія яких не обмежена в часі. Правове регулювання в цій сфері в повній мірі забезпечує дотримання інтересів та впевненості клієнта в можливості всебічно ознайомити свого адвоката з обставинами справи.

Проте в практичній діяльності перед адвокатом в багатьох випадках може поставати питання співвідношення права та моралі під час виконання обов'язку зі збереження адвокатської таємниці. Так, законодавством встановлено перелік випадків, коли адвокат звільняється від цього обов'язку, але при здійсненні своїх повноважень кількість випадків, коли в адвоката можуть виникнути сумніви щодо необхідності

збереження такої таємниці, є значно більшою. Зокрема, це стосується випадків, коли клієнт повідомляє адвокату про намір вчинити кримінальне правопорушення, особливо, коли такі дії можуть призвести до численних людських втрат. З одного боку, в цьому випадку інтереси окремої особи, суспільства та держави вимагають розкриття такої інформації з метою запобігання його вчиненню, з іншого – закон забороняє адвокату повідомляти будь-кому ці відомості з метою забезпечення інтересів клієнта.

Крім того, часто адвокати внаслідок здійснення своїх повноважень стикаються з ситуацією, коли окремі особи та суспільство в цілому різко негативно оцінюють їх діяльність та відкрито виражають своє критичне ставлення до них через здійснення захисту або представництва винної, на їх думку, особи. Особливо це стосується резонансних справ. Незважаючи на те, що Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» забороняється ототожнення адвоката з клієнтом (п.16 ч.1 ст.23), з цією проблемою адвокати стикаються й досі. В таких ситуаціях вони зазнають потужного морально-психологічного тиску, тому за своїми особистими характеристиками вони мають бути стійкими до будь-яких проявів осуду та неповаги з боку сторонніх осіб.

Таким чином, у практичній діяльності адвоката питання співвідношення моралі та права постає дуже гостро. Адвокат відіграє важливу роль в процесі здійснення правосуддя, від його діяльності та сумлінності виконання обов'язків залежать життя та долі людей, які потребують його професійної допомоги. Крім того, на адвоката покладається обов'язок у всіх сферах своєї діяльності (професійній, громадській, публіцистичній та інших) стверджувати повагу до адвокатської професії, яку він уособлює, її сутності та громадського призначення, сприяти збереженню та підвищенню поваги до неї в суспільстві. Тому з урахуванням всіх морально-етичних особливостей та приписів діючого законодавства, у своїй діяльності адвокат має характеризуватися психологічною стійкістю, бути незалежним від зовнішнього впливу, неупередженим до будь-яких вчинків клієнта та здійснювати свої повноваження відповідно до закону.

*Н. В. Маслак,
кандидат юридичних наук, асистент кафедри
кримінального права № 1 Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
приватний нотаріус ХМНО Харківської області*

*І. В. Нестеренко,
студентка 2-го курсу Інституту підготовки
кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ПИТАННЯ ЗАКОННОСТІ ТА МОРАЛЬНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОНФІСКАЦІЇ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ

До осіб, що вчинили злочини, застосовуються такі покарання, які мають на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також загальну і спеціальну превенцію. По суті, зазначені види мети покарання були і є категоріями суспільної моралі протягом всієї історії існування людства. Тому, говорячи про застосування (призначення, виконання, реальне відбування тощо) будь-якого виду покарань, слід говорити і про оцінку цього застосування з точки зору відповідності його меті, доцільності, достатності, а отже і оцінки його відповідності існуючим в суспільстві моральним нормам і цінностям.

Одним з таким покарань, які останнім часом викликають велику кількість обговорень, дискусій, суперечностей, є конфіскація майна. За українським законодавством за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості може застосовуватися загальна конфіскація, так як під час здійснення даного покарання вилучається майно, що перебувало у власності засудженого. Проте кримінальний закон у статті 96¹ передбачає, що до засудженого також може бути застосована спеціальна конфіскація [1, с. 55], під час якої відбувається примусове безоплатне вилучення у власність держави грошей, цінностей та іншого майна, яке нерозривно пов'язане зі вчиненням злочину.

Репресивний характер даного покарання зумовив активізацію наукових досліджень з приводу відповідності конфіскації майна стандартам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, сформульованим у практиці Європейського суду з прав людини. На думку Хім'яка Ю. Б., ЄСПЛ вважає, що конфіскація майна як вид покарання є правомірною лише у тих випадках, коли повністю доведено злочинний характер походження відповідного майна [2, с. 112]. Мають бути враховані вимоги щодо розумної пропорційності при застосуванні конфіскації, щоб не допустити істотного дисбалансу між суспільними інтересами та тягарем, який покладається на засудженого [3, с. 119].

Тому при вирішенні справ щодо злочинів, які передбачають призначення обвинуваченому у разі доведення його вини покарання у вигляді конфіскації, суд має керуватися трьома правилами, визначеними у ст. 1 Протоколу № 1 Європейської Конвенції [4]. Розширене тлумачення змісту даної статті надала Велика Палата ЄСПЛ у рішенні по справі «Броньовський проти Польщі» від 22.06 2004 р. Так, перше правило полягає у встановленні принципу мирного володіння власністю, що за законом належить особі; друге – можливість позбавити особу власності в інтересах суспільства і на умовах, визначених законом і загальними принципами міжнародного права; третє – визнає контроль держави за використанням власності в суспільних інтересах, а також для унеможливлення порушення власниками податкового законодавства.

Відповідно до стандартів ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції конфіскація майна застосовується лише в тих випадках, коли вона одночасно правомірна, спрямована на досягнення суспільного інтересу, а також пропорційна. Отже, втручання з боку держави у право власності особи повинно мати межі, які встановлюються загальнолюдськими принципами, захищають приватний інтерес від свавілля з боку держави і відповідають нормам суспільної моралі.

Так, якщо не додержана вимога правомірності, то інші вимоги вже не досліджується, а конфіскація є незаконною. Показовим є рішення у справі «Фрізен проти Росії» від 24.03.2005 р., в якому суд визнав, що мало місце порушення ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції, так як до заявниці була застосована загальна конфіскація майна. Даний випадок не був передбачений національним законодавством, так як за вчинені чоловіком заявниці злочини, стягнення було накладене на майно дружини.

Норми національного законодавства, які не відповідають стандартам Конвенції та основоположним принципам права, зокрема принципам верховенства права та гуманізму, є формально законними. В такому випадку конфіскація є неправомірною згідно з нормами міжнародного права і порушує права і законні інтереси особи, до якої вона застосовується. Наступні вимоги щодо призначення даного виду покарання застосовуються разом, тобто конфіскація повинна бути спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, у тому числі протидії і запобігання злочинності, з дотриманням справедливого балансу між суспільними інтересами та правами конкретної особи, який забезпечується вимогами пропорційності: належність, необхідність, розумність.

Проте за умови дотримання вимог пропорційності, ЄСПЛ вважає її такою, що відповідає стандартам Конвенції, і, зокрема мова йде про спеціальну конфіскацію. У справі «Тас проти Бельгії» від 12.05.2009 р. ЄСПЛ вирішив, що втручання в право заявника на повагу власності було пропорційним цілі, яка переслідувалась. Так як конфіскація стосувалась майна, що незаконно використовувалось, і була призначена з метою запобігання його використання для вчинення інших злочинів.

На сьогодні українським законодавством передбачено як загальну, так і спеціальну конфіскацію, а суди застосовують загальну конфіскацію у випадках, передбачених законом. Так, вироком Донецького апеляційного суду від 20.11.2018 р. особу було засуджено до покарання у вигляді позбавлення волі строком на п'ять років шість місяців з конфіскацією майна, яке належить засудженому на праві власності [5]. Обґрунтування було наступним: обвинувачений був особою раніше судимою за вчинення умисних корисливих злочинів, судимість за які не знята і не погашена у встановленому законом порядку, а також в результаті вчиненого ним тяжкого злочину отримав прибуток, який використав на власні потреби, завдав значної шкоди потерпілому в обсязі вартості транспортного засобу, яким незаконно заволодів тощо. Подібні аргументи наводяться і у інших вироків із засудженням до конфіскації майна.

Варто зазначити, що спеціальна конфіскація також застосовується у практиці національного судочинства. Так, Апеляційний суд Херсонської області 23 лютого 2017 року під час перегляду справи щодо вчинення особою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 310 КК України, посіву або вирощування снотворного маку чи конопель, задовольнив апеляційну скаргу заступника прокурора. У результаті цього було призначено

штраф, що становить 1700 гривень, та спеціальну конфіскацію майна, яке було предметом злочину, у власність держави для подальшого знищення [6]. Так як ст. 96-2 КК України передбачає застосування спеціальної конфіскації майна, що було предметом злочину, також вищевказані коноплі визнані речовими доказами у даній справі.

Враховуючи, що в європейській практиці, на яку Україна послідовно орієнтується, в більшості визнається законною лише спеціальна конфіскація майна (в термінах, властивих нашому національному законодавству), то тут слід говорити про її відповідність європейським стандартам, принципу справедливості та суспільній моралі. Однак, не все так просто із загальною конфіскацією. Крім порушення прав і основних свобод, зокрема порушення прав особи володіти, користуватись і розпоряджатись своєю власністю, при застосуванні загальної конфіскації в сучасних умовах не вдається досягти не тільки позитивного ефекту загальної превенції, коли інші особи, дивлячись на суворість такого покарання, утримуються від вчинення злочинів, а й, навпаки, досягається негативний ефект – держава, в якій настільки превалює суспільний інтерес над особистими правами людини, вважається соціумом неефективною. Особливо, враховуючи корупцію, некомпетентність, формальність діючого апарату держави з застосування покарань. Відомо, що суспільна мораль та ієрархія цінностей можуть змінюватися із плином часу та в різних історично-економічних умовах. І те, що колись слугувало загальним благам та суспільним інтересам, як от смертна кара, загальна конфіскація, в мінливих, але гуманістично орієнтованих умовах сучасності, втрачає моральну силу, а з нею і, послідовно і невідворотно, і законність, шляхом декриміналізації.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : зі змінами та доповненнями станом на 17 жовтня 2018 року / уклад. та підгот. В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2018. – 310 с.
2. Хім'як Ю. Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини. Дис. ... к.ю.н. Спец. 12.00.08 / Хім'як Юрій Богданович // кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право. – Київ, 2011. – 261 с.
3. Хилюк С. В. «Злочин і кара» у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / С. В. Хилюк // Часопис Академії адвокатури України. – 2015. – №4. – С. 108–125

4. Законодавство України / Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] : Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535 (дата звернення 07.05.2019).
5. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77993949> (дата звернення 03.05.2019).
6. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64932576> (дата звернення 03.05.2019).

Б. С. Мохончук,

*кандидат юридичних наук, асистент
кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

В. В. Шаранова,

*студентка 2-го курсу Інституту підготовки
кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ПРАВОВИЙ ТА МОРАЛЬНИЙ АСПЕКТИ ВІЛЬНОГО ОБІГУ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ

Проблема захисту власного життя існує, завжди існувала і буде існувати. З розвитком суспільства вона лише загострюється, бо кількість суспільних відносин зростає, а з ними – і кількість протиріч, які виливаються у конфлікти, що часто створюють загрозу життю, яке треба захищати. Міжнародна спільнота, в тому числі і наша держава, шукає відповіді на питання: чи потрібна зброя людині 21 століття. За всю історію людства можна налічити приблизно 300 років, а може й того менше, без жодних, світових або міжусобних війн.

Нині існує багато теорій, в яких вказується про можливість третьої світової війни, під час якої один хибний крок може стати останнім у житті всієї планети. Людство по сей день цікавиться зброєю. Міжнародні угоди та пакти про роззброєння часто не виконуються, чималі кошти

з державних бюджетів держав витрачаються на розроблення нових засобів для вбивства людини людиною. Перед Українською державою зазначена проблема актуалізувалася у зв'язку з проведенням АТО, а тепер вже – ОСС (від 30 квітня 2018 року за Законом «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях») та здійсненням заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсіччю і стримуванням збройної агресії РФ у Донецькій та Луганській областях.

В наш час існують різні погляди стосовно вільного обігу зброї. Протилежність поглядів залежить від менталітету та історичного розвитку суспільства. Наприклад, в деяких штатах США існує практично вільний обіг зброї, що зумовлено тим, що переселенці у яких була єдина мета – захоплення земель, мали постійно воювати із корінним населенням – індіанцями. Перед урядами багатьох країн, в тому числі і перед урядом нашої держави, постає дилема : чи обмежувати вільний обіг зброї серед громадян? Ця дилема породжує цілу низку правових питань з приводу правил ліцензування, сертифікації, вільного продажу зброї та умов її зберігання. Багато вчених-правознавців цьому питанню присвятили свої праці (П. Д. Біленчук, В. А. Гуменюк, А. В. Кофанов, О. Ф. Сулява, М. П. Федоров, О. М. Піджаренко).

У ст. з Конституції України законодавець закріпив, що людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а ст. 27 дає чітко зрозуміти, що правом кожного є захист свого життя і здоров'я від протиправних посягань. Про це ж право йдеться і в ст. 36 Кримінального кодексу, яка виключає злочинність необхідної самооборони. На сьогоднішній день в Україні питання зброї регулюється низкою підзаконних нормативно-правових актів, яких понад 50, серед яких є накази, постанови, ухвали, інструкції, але нажаль, відсутній Закон «Про цивільну зброю і боєприпаси». Історія проектів цього закону є доволі громіздкою.

В первинному варіанті проекти цього Закону мали назву «Про зброю». Це був і проект від 10.11.1998, внесений народними депутатами Ю. Кармазіним і В. Мухіним, і від 13.05. 1999, і від 06.07.2000, і від 30.09.2002, і від 25. 11. 2002 і від 29.10.2003, що був внесений народними депутатами В. Мойсиком, О. Бандуркою та М. Маркуш та іншими. Саме в останньому вперше було надане визначення поняття «зброя», яке

на нашу думку було вдалим. В ст. 1 проекту було визначено зброю як пристрої, прилади і предмети, спеціально виготовлені, конструктивно призначені і технічно придатні для ураження живої або іншої цілі, подачі звукового чи світлового сигналу, які не мають іншого виробничого чи господарського-побутового призначення.

Останній варіанти проекту цього Закону зареєстрований від 10.12.2014, авторами якого виступили перший віце-спікер ВРУ А. Парубій, О. Ляшко та І. Мосійчук і визначення поняття зброя в ньому надане наступним чином: «...це пристрій або предмет, спеціально сконструйований або пристосований для знищення, ураження, ушкодження або заподіяння іншого руйнівного впливу на живі чи іншого роду об'єкти та цілі». Цим законопроектом пропонується надати право громадянам купувати та використовувати холодну і вогнепальну зброю на підставі дозволу органу внутрішніх справ, а також визначається порядок використання цієї зброї. А. Парубій заявив про те, що затвердження цього документа за нинішніх умов є дуже важливим, адже це дозволить українцям законно захищати своє життя від будь-яких злочинців. Також зазначив, що у людей не було засобів для такого захисту, тому ініціатива з впровадження цього закону виходить саме від громадян. Та, враховуючи ситуацію на Сході України, питання про ухвалення цього Закону стало ще більш актуальним.

Не менш цікаву історію має проект Закону «Про обіг зброї невійськового призначення», який був не менш довгоочікуваним і вперше зареєстрований від 22.08.2008 та прийнятий у першому читанні 14.04.2010, але він так і не набрав чинності. Цей законопроект передбачав доступ широких верств населення до травматичної зброї, з одного боку, здатної привести до серйозних каліцтв і навіть до летального результату, а з іншого – захиститись від неправомірних посягань на особисте життя і здоров'я. Останній проект цього Закону зареєстрований від 12.12.2012 і визначення поняття зброї в ньому надане подібно до того, яке було надано вперше в проекті ЗУ «Про зброю» і зазначено вище.

Якщо розглянути актуальність теми зброї як засобу самооборони з прив'язкою до закріпленої в Кримінальному Кодексі необхідної оборони з точки зору цивільного права, вважаю, буде доцільним вказати й два наступних підзаконних нормативно-правових акта: Постанова КМУ від 07.09.1993 р. № 706 «Про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених

речовинами сльозоточивої та дратівної дії», в п.3 якої постановлено «поширити дію Положення про дозвільну систему, затвердженого постановою КМУ від 12 жовтня 1992 р. №576, у частині переліку об'єктів, на які поширюється дозвільна система, на газові пістолети і револьвери та патрон до них, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівної дії...» та постанова ВРУ «Про право власності на окремі види майна».

Незважаючи на доволі чисельну низку нормативно-правових актів, нормами яких повинно регулюватися питання зброї в Україні, єдиним нормативно-правовим актом, на підставі якого громадяни можуть отримати дозвіл на придбання зброї є Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боеприпасів до зброї та вибухових матеріалів, №622 від 21 серпня 1998 року. Виходить так, що Інструкція, а не Закон, Постанова чи Указ, регулює важливу та небезпечну сферу суспільних відносин у нашій державі. Але Інструкція є лише внутрішнім документом правоохоронного відомства.

Що ж до морального аспекту цього питання, можна зазначити, що володіння зброєю зовсім не означає всюдозволеності, а скоріше навпаки, це колосальна відповідальність, бо крім того, що володілець набуває прав в нього виникають і обов'язки: він повинен дбати про те, аби ця зброя не потрапила до сторонньої людини, а тим паче дитини. Звичайно, зброя дисциплінує і надає впевненості в собі. Але яка людина може мати моральне право озброїтись? Кожен з нас розуміє, що не можна дозволити мати при собі зброю людині з нестабільною психікою. Психіка такої людини не звикла до критичних ситуацій і не зможе адекватно її сприйняти (бо інколи це важко зробити навіть морально стійкій людині) та не вміє точно оцінити рівень безпеки, що може призвести до перевищення меж необхідної оборони. Таке уявлення суспільства в цьому (моральному) аспекті щодо обігу зброєю повністю співпадає з правовим регулюванням.

Так, наприклад, в п.7 розділу III Постанови КМУ «про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони...» дозволи на придбання зберігання (носіння) газових пістолетів і револьверів та патронів до них видаються органами внутріш-

ніх справ громадянам, які досягли 18-річного віку, за умов наявності висновку (довідки) медичного закладу (лікувально-кваліфікаційної комісії) встановленої форми про те, що за станом здоров'я вони можуть володіти (користуватися) спеціальними засобами самооборони та ознайомлені з порядком їх зберігання і застосування. Такі дозволи не видають, а видані анулюються, якщо, наприклад, є висновок медичного закладу про те, що особа за станом здоров'я не може володіти спеціальними засобами самооборони або за наявності відомостей про систематичне порушення особою громадського порядку, зловживання спиртними напоями. А наприклад упаковки з аерозолями сльозоточивої та дратівної дії (газові балончики), що також є спеціальними засобами самооборони, згідно з п.5 розділу II цієї ж Постанови, продаються громадянам з 18 років без дозволу органів внутрішніх справ у спеціалізованих магазинах.

Тобто, держава ставить певні обмеження на придбання зброї, але залишає можливість придбати все ж таки спеціальний засіб самооборони практично без обмежень (вікове обмеження все одно наявне). Існує позиція противників озброєння, що воно може спровокувати суттєве зростання рівня злочинності. І це справді можливо за умов низького рівня правової і моральної культури населення. Але слід розуміти, що злочинцям законно озброюватись нема сенсу, а незаконні шляхи озброєння у країнах перехідної демократії й так матимуть місце. Детальна регламентація питань щодо умов використання зброї та прав і обов'язків людини при користуванні нею не вирішує всіх проблем обігу зброї в Україні, бо, злочинні елементи не запитують дозвіл на володіння зброєю, на практиці існує ціла мережа виготовлення зброї, придбання її на «чорному ринку», незаконного заволодіння зброєю, крадіжок її зі складів. Тобто, законодавство обмежує право на зброю лише для законослухняних громадян. Ця проблема має не тільки правовий, але й моральний аспект. Також не слід забувати, що Україна тримає курс на європейську інтеграцію, а в європейських країнах доволі ліберальні норми обігу зброї. І країною, яка займає перше місце в Європі за кількістю зброї на душу населення є Швейцарія, при тому вона є прикладом процвітаючої демократичної країни. Тим більше, в кримінології немає жодних даних щодо залежності зростання злочинів від вільного доступу до зброї. Навпаки, можливо, що вільний обіг зброї буде стримувати зростання злочинності, бо злочинець буде усвідомлювати можливість самозахисту

потенційної жертви. Якщо брати країни пострадянського простору, то можна навести як приклад Молдову, де в 1994 році відбулася легалізація зброї, на купівлю якої було надано дозвіл громадянам в 1998 році. Але вже легальна зброя мала дуже високу вартість, через що попиту на неї не було і досі немає.

Отже, на нашу думку людина, яка володіє зброєю, повинна мати стійку психіку та володіти набором спеціальних знань у сфері застосування зброї. Це є доречними як з точки зору правового, так і морального аспекту. Така людина повинна мати стійкі моральні принципи, які, на жаль, у всіх різні. Щодо правового регулювання, то існує нагальна потреба в прийнятті Закону, де було б хоча б надане визначення поняття «зброя» та розширено коло засобів самозахисту.

***Н. В. Маслак,**
кандидат юридичних наук, асистент кафедри
кримінального права №1 Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
приватний нотаріус ХМНО Харківської області*

***Р. В. Скрипник,**
студентка 2-го курсу Інституту підготовки
кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЯ ОБІГУ КАНАБІСУ В УКРАЇНІ: МОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Актуальним предметом дискусії сьогодення є питання про доречність декриміналізації канабісу та застосування марихуани в медичних цілях. Сучасна українська спільнота розійшлася в поглядах з цього приводу, так як є прихильники легалізації з метою реалізації права на медичну допомогу та ті, хто вважає, що вживання канабісу навіть у медичних цілях суперечить ustalеним нормам моралі. Таким чином, дослідження аргументів «за» та «проти» легалізації в морального аспекті є потрібним і важливим для того, щоб розібратися у даному питанні.

Перш за все, необхідно з'ясувати, що являють собою канабіс та його правий статус. Канабіс або конопля – це однолітня рослина, яка раніше

широко застосовувалася з різною метою переважно у сільському господарстві. Єдина Конвенція ООН № 1137 про наркотичні засоби від 30 березня 1961 року включила канабіс до переліку нарковмісних рослин та встановила обов'язок суворого контролю за його вирощуванням, оскільки в коноплі містяться канабіноїди – основні активні компоненти, які являють собою сировину для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів. Щодо медичної марихуани, то канабіноїди, які містяться в ній, залежно від умов мають збуджуючий чи навпаки заспокійливий ефект, протизапальну та знеболюючу дію, але варто зазначити, що «канабісова терапія» передбачає саме прийом лікарських препаратів, а не куріння марихуани.

Правовий статус канабісу закріплено у Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 року. Відповідно до даного переліку канабіс, його смола, екстракти та настойки включені до списку «Особливо небезпечні наркотичні засоби, обіг яких заборонено». Відповідно, зберігання марихуани є незаконним, і тягне за собою, як адміністративну, так і кримінальну відповідальність в залежності від розмірів, що регламентуються Наказом Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу». Так, згідно з ст.307 Кримінального Кодексу України, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – караються позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років. За даними звіту Єдиного судового реєстру за 2017 рік, понад 385 розглянутих справ пов'язані з незаконним обігом канабісу, а більш ніж 6400 вироків винесено саме за зберігання коноплі без цілі збуту.

Аргументація прихильників легалізації спирається на світову практику, що регулює проблему застосування канабісу в медичних та наукових цілях, використовуючи досвід країн ЄС, США, Канади, Австралії, Уругваю, Великої Британії та інших. Використання марихуани з такою ж метою в Україні посприє ефективній реалізації ст.49 Конституції про право охорону здоров'я, на ефективне і доступне для всіх громадян медичне обслуговування, а також допоможе тяжкохворим пацієнтам

полегшити біль та перебіг хвороби при лікуванні препаратами з необхідним вмістом канабіноїдів та їх помірному дозуванні. Це стосується таких захворювань як хвороба Альцгеймера, розсіяний склероз, епілепсія, виразковий коліт, при яких вживання канабісу зможе уповільнити їх прогресування. Отже, з огляду на численні міжнародні дослідження захворювань, завдяки яким доведена ефективність лікування препаратами, які містять канабіноїди, та мінімальність ризиків виникнення залежності від них, деякими дослідниками та державними високопосадовцями робиться висновок, що існує нагальна потреба у дозволі застосування таких препаратів в українській медичній практиці.

Громадяни України – прихильники легалізації також проявляють різноманітні ініціативи у вирішенні даного питання, прикладом чого може слугувати Конопляний марш свободи, що проходив 28 жовтня 2017 року за участі громадської організації «Українська конопляна асоціація», учасники якого вимагали декриміналізації виготовлення, зберігання конопель без мети збуту, а також надання законного дозволу на лікування препаратами на основі медичного канабісу.

Наступним кроком на шляху до легалізації марихуани є те, що 30 січня 2019 року на сайті Верховної Ради України з'явилася петиція «Законодавчо врегулювати канабіс для науки та медицини – захистити конституційні права громадян», яку підтримало понад 25 000 громадян, що дало підстави для проведення засідання Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, члени якого обговорили та підтримали дану ініціативу. Депутати-члени Комітету прийняли рішення про створення спеціальної робочої групи для розробки відповідного законопроекту, який буде спрямований на легалізацію вирощування, переробку канабісу та виробництва з нього медичних ліків. Крім того, було висунуто пропозицію звернення до Кабінету Міністрів України щодо можливості внесення змін до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Щодо аргументації «проти» легалізації медичного канабісу, у першу чергу можна зазначити медичні дослідження, які підтверджують факт того, як регулярне вживання марихуани призводить до психологічної залежності. Це особливо стосується підлітків, для яких такий ризик є вищим, ніж для дорослої людини.

Також вживання канабісу зумовлює можливість розвитку таких психічних розладів, як депресія, психоз тощо. Існує думка, що при частому вживанні канабіноїдів з'являється великий ризик погіршення короткотривалої пам'яті та можливе зменшення рівня інтелектуального розвитку в цілому.

Окреме значення приділяється дослідженням про те, як марихуана, навіть у медичних цілях, може викликати бажання вживати більш важкі та сильнодіючі наркотичні засоби для полегшення болю, наприклад героїн, що знову підтверджує аргумент про виникнення залежності.

При цьому, значні протиріччя в суспільстві викликає і моральний аспект даного питання. Вживання канабісу, як і інших наркотичних засобів пригнічує соціальну активність людини, розсіює увагу. Це безумовно впливає на її оточення, так як може нашкодити членам родини споживача, спричинити небезпеку на дорогах при керуванні транспортними засобами чи на виробництві під час трудового процесу.

Крім того, вільний доступ до наркотичних засобів створює ризик зростання насильства, оскільки через виникнення залежності людина може не контролювати свої дії та почуття. Також має місце ризик підвищення рівня злочинності, що в свою чергу обумовить додаткове навантаження на органи, які здійснюють контроль за циркулюванням наркотичних речовин у країні, зокрема це стосується і ліків з вмістом канабіноїдів.

Отже, законодавче врегулювання статусу медичного канабісу є актуальним в Україні питанням, але як і будь-який суспільний процес, дана легалізація має позитивні та негативні аспекти бачення проблеми, що полягають у співвідношенні права і моралі: реалізація конституційного права громадян на ефективне і доступне медичне обслуговування чи визнання морального аспекту проти шкідливого впливу такої декриміналізації вирішальним. Враховуючи те, що Верховна Рада України все ж підтримала ініціативу за легалізацію та розпочала процес внесення змін з метою надання дозволу на використання медичного канабісу для лікування тяжкохворих, які потребують лікарських препаратів на основі канабіноїдів, ці суспільні протиріччя, як уявляється, у найближчій перспективі будуть тільки зростати.

*Л. К. Фоменко,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії імені
проф. Валерія Григоровича Скотного
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка*

СПІВВІДНОШЕННЯ МОРАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО АСПЕКТУ МЕДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Реалії українського сьогодення повертають філософську думку до нових осмислень моральних та правових аспектів медичної діяльності. Суперечності, що супроводжують процеси українського державотворення, пошук шляхів економічного розвитку, чергову переоцінку цінностей, знаходять свій вираз у всіх проявах буття українського соціуму та культури, зокрема в медицині. Окрім цього вахливим фактором впливу є глобалізація світових процесів, науково-технічний прогрес, які, почасти, загострюють проблему культурної самоідентифікації окремих народів, сприяють абсолютизації гаданих цінностей тощо.

У надрах традиційних спрямувань української духовності панували християнські цінності. Але історична доля їх утвердження в різні часи була непростою. «Феномен двовір'я» від початків і дотепер виявляється у просторі соціокультурних пропозицій українців. Як бачиться, цей факт суттєво впливає на вибір моральних орієнтирів співбуття спільноти. Його врахування є вельми важливим, бо як відомо, мораль є стрижнем духовності народу. Тому, як бачиться, кризові процеси, у суспільстві загалом, а у сфері медичної діяльності зокрема, в першу чергу пов'язані зі зміною вектору моральних цінностей в бік «девальвації» традиційно християнської духовності. А також із спробами здійснити неправомірну акцентуацію на суто правових формах регуляції людських стосунків та поведінки.

У чому полягає сенс саме такої постановки питання? Чому верховенство права «не спрацьовує» в нашому суспільстві? І чи загалом *у права є таке право* бути вищим за мораль? І яким чином ці питання пов'язані з медициною?

Як виявляється, зв'язок безпосередній і тісний. Бо осмислення саме медичних реалій, з одного боку, схиляє до адекватної відповіді на ці

питання, а також найбільш наглядно демонструє специфіку вияву суперечності між мораллю і правом у цій сфері. З іншого, виявляє потребу філософської допомоги у з'ясуванні цих питань.

У колі сучасних філософських осмислень питання про співвідношення моралі і права виділяється позиція В. Петрушенка, яка ґрунтується на переконанні про узасадненість первинної моральності в онтологічно-му корінні людського єства. В силу цього моральна свідомість є первинною формою свідомості і усвідомлення. [1, с. 186]. І виявляє вона себе через сором, відповідальність і благоговіння. Саме «моральність виявляється тим місточком, який перекидається від одної особистості до іншої, змушуючи її покидати свої житейські раковини і, ототожнюючись, усякий раз повертатися до витоків моральної свідомості» [1, с. 186]. І таке повернення є необхідним для утвердження, зокрема і медичної правової свідомості, бо «коли ми говоримо про досконалення права і правової регуляції людських відносин, ми так чи інакше виходимо з деяких уявлень про те, що належить робити людині, а що не належить... Але саме ці уявлення і народжуються... в області моральної свідомості, тобто в області того чи іншого відчуття і розуміння особливого онтологічного статусу людини і людського роду... Шляхи розвитку права передбачають його слідування за мораллю і моральною свідомістю, але коли останній відмовляють у праві на існування, не зовсім ясно, що і на яких підставах буде стимулювати право до досконалості» [1, с.188]. Разом з тим автор наголошує, що «право... є чимось зовнішнім стосовно людини, але людина... укорінена в структурі світу і космосу, і саме через неї, як «отвір» у бутті, останнє і здатне обдарувати нас екзистенціальними об'явленнями, до області яких, безсумнівно, відноситься мораль... Людина і мораль – це одне й те ж, зовсім нероздільне, ... у людини немає іншого життя, окрім «в-моралі-буття» [1, с. 192–193].

Разом з тим, уважне вивчення історичного минулого утверджує в думці, що первиною ланкою соціально-економічних змін і переворотів завжди є духовні зміни. Якщо право буде зрощене на штучних засадах примусу, але не матиме духовного укорінення в моральності людини, воно врешті решт перетвориться в засіб продукування «подвійних стандартів», нав'язування неприродних для людини способів життя, нівелювання істинних життєствердних смислів, цінностей тощо. Тому, можливо, що прояви правової безмежності у нашому суспільстві, почасти, набувають позитивного змісту. Вони стимулюють формування правової

ситеми, зрощеної на принципах людської моральності, а також вимагають дотримання природної узгодженості правових принципів і норм з моральними. Загалом же, змушують самих людей «повернути око всередину себе», виявити свої власні духовні вади, проаналізувати основні життєві цілі, орієнтири у вимірі належного і дійсного, можливого і дійсного, гаданого та істинного...

Окреслені реалії набувають особливого виразу в медичній діяльності.

Цінність здоров'я людини, його збереження і відтворення завжди вважалося пріоритетним напрямком розвитку суспільства. В наш час цінність здоров'я падає, ціна його зростає. Таке відношення до здоров'я, почасти, спричинено корінними змінами в самій медицині. У дослідженнях сучасних медико-етичних проблем загострення останніх, почасти, пов'язується з корінним поворотом у сфері медичної діяльності – від *милосердної* медицини до *комерційної*. Нові виклики перед медичною спільнотою та хворими людьми постали внаслідок впровадження нових технологій в лікувальний процес. Інтенсивний розвиток трансплатології, генної інженерії, правове узаконення абортів та неконтрольоване використання абортивного матеріалу, штучне запліднення, сурогатне материнство, спроби узаконення евтаназії – ці та інші «проблемні досягнення» науково-технічного прогресу поставили медичну етику і право перед необхідністю формулювання нових проблем на межі моралі і права, і тим самим спричинили їх протистояння. Так, наприклад, спроба надати право пацієнтові у виборі того чи іншого засобу лікування не може бути повноцінно забезпечене, бо пацієнт неспроможний адекватно зорієнтуватися, бо немає медичної освіти. Пропозиції лікарів в ситуації комерційної залежності, спрямовані, почасти, на матеріальний інтерес. Правова оцінка тих чи інших медичних ситуацій ускладнена непередбачуваністю перебігу хвороб, наслідків втручань тощо.

З цієї нагоди можна привести немало прикладів з медичної практики, але всі вони ілюструють одне – спільну потребу усвідомлення самоцінності кожного людського життя, актуалізацію моральних засад медичної діяльності, з'ясування існуючих суперечностей між мораллю і правом шляхом відтворення традиційного спрямування розвитку милосердної медицини. Надію на такий поворот дають численні приклади добросесних лікарів та інших категорій медичних працівників, які сумлінно, невимовно утримують на своїх, почасти, тендітних плечах бажаний, але

майже втрачений статус милосердної медицини. Але такий поворот ставить відповідні вимоги і до пацієнтів, хворих людей. Бо вони, почасти, забувають прості речі, на кшталт, що здоров'я за гроші купити неможливо. Але покращити своє фінансове становище за рахунок неправдивої реклами можливо. Тому і підтримують до пори сумнівні медичні пропозиції за відповідну винагороду, вводячи в оману інших хворих людей. Ось в таких випадках правові важелі були б також доречними.

Таким чином, зміна вектору у взаємодії моралі та права в напрямку їх гармонізації передбачає не тільки «технічні» корективи стосовно суб'єктів медичної діяльності, а потребує корінних змін у свідомості та самосвідомості

українців. Як у лікарів, так і у хворих та здорових людей. Відродження духовного ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших людей є важливим кроком на шляху відтворення основ традиційної милосердної медицини. На перший погляд, такий поворот у нашому суспільстві неможливий. Бо зупинити науковий прогрес неможливо, цивілізаційний розвиток також і т.д. Але можливо змінити відношення до цього. Питань багато, але зрозумілим є одне і найважливіше – **медицина за своєю природою і сутністю є милосердною**. Втрата цієї якості означає втрату нею власної предметної визначеності як стосовно змісту, так і стосовно смислу її як саме медичної діяльності. Важливою підставою для такого висновку є історія медицини у всьому багатстві її виявлень.

Список використаних джерел:

Петрушенко В. Homo moralis: метафизическая проекция концепта (размышления, навеянные встречами и беседами с Верой Серафимовной Мовчан). – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – С. 180–193.

Тематичний напрям 3
**ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ
МОРАЛІ І ПРАВА В УКРАЇНІ**

*М. М. Кисельов,
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії імені Григорія Сковороди
НАН України*

МОРАЛЬ І ПРАВО В ЕКОЛОГІЧНІЙ ЕТИЦІ

Головними оперативними регуляторами людської поведінки загалом та проблем екологічної етики зокрема є **етика і право** – феномени абсолютно різні як за своєю природою, так і за формою функціонування. Мораль визначається як спосіб духовного буття людства, природно можливий засіб людини бути людиною. Тому етика є утворенням більш індивідуальним, ніж колективним. Людина спирається на свій власний індивідуальний вибір. Моральнісність уособлює міру володіння собою, виступає показником того, наскільки людина є відповідальною за те, що вона чинить, є якісною визначеністю людської душі. **Моральнісність вимагає від людини більше, ніж вона може.** Етична ситуація завжди є ситуацією невизначеності та ризику зробити неправильний вибір. Як у свій час зазначав Блез Паскаль, людей навчають будь чому, тільки не моральності, але вони стараються проявити порядність, а не вченість, тобто те, чому їх ніколи не навчали.

Серцевиною етичної свідомості є моральний вибір і відповідальність за нього. Моральний вибір – це не одноразовий акт, а процес перманентний, **це постійний пошук, сумніви, корекції, вічна боротьба з собою й вічне собою невдоволення.** Ситуація морального вибору є надзвичайно тяжкою й відповідальною. Людина не завжди є вільною в своєму моральному виборі. Моральний обов'язок іноді вимагає повстати проти власної думки. А погодження з громадською думкою може набути рис конформізму і навіть аморальності. Більш того, сьогодні ми є свідками поширення моралізаторської демагогії. Блез Паскаль у свій час зазначав, що людство ділиться на дві категорії: грішники, що вважають себе пра-

ведниками та праведники, що вважають себе грішниками. Чим більш розвинута моральність, тим критичніше людина ставиться до себе. Той хто міг би давати об'єктивну моральну оцінку, не буде цього робити. А той, хто готовий до цього, не заслуговує на довіру. Варто лише праведнику повірити в те, що він вже досяг межової чистоти совісті, як тут же починається його духовне падіння.

Етика є феноменом амбівалентним: дослідники до цих пір прагнуть визначитись – це продукт життєвого досвіду, набутої мудрості, чи щось трансцендентне, чи якийсь складне поєднання того та іншого. За І. Кантом, у світі, пов'язаному причинно-наслідковими зв'язками, для моралі немає жодної онтологічної підстави.

Якщо абсолютно моральних людей майже немає, то правопослушливими маємо бути усі. Мораль, на відміну від права, не може спиратися на однозначні наукові положення та закони. Якщо в царині юриспруденції все регулюється законом та обов'язком неухильного слідування законодавчим уложенням, то в сфері моралі людина може спиратися лише на власний моральний вибір й вимогливість до себе особисто. Попри всі спроби об'єднати етику і право, як головних регуляторів людської поведінки, право не може замінити етику, а етика – права. **Слід зауважити, що сучасна «цивілізована» людина звикла зважати на закони, а регулятивна функція моралі, власного сумління помітно переміщується на периферію свідомості,** що можна кваліфікувати як доволі небезпечну тенденцію. Апостол Павло в посланні до римлян зазначав: закон необхідний, але це лише перша стадія на шляху до внутрішньої досконалості, бо сам по собі він не може змінити гріховні нахили людини. Необхідно йти до моралі – закону «внутрішньої людини», яка погоджується з Богом. Як слушно зазначав К. Аксаков, право робить непотрібною совість. Право це – «не пойман не вор».

Екологічна (біологічна) етика – сучасний напрямок прикладної етичної думки, де робляться продуктивні спроби поєднання новітніх досягнень біології та медицини з духовністю та етичними принципами. Таке поєднання все більше визнається як необхідна передумова подальшого існування людини як родової істоти, що надає підстави визначати біологічну етику як «етику виживання», яка закладає фундамент цивілізації «любові та життя». Біологічна етика є одночасно академічною дисципліною та соціальною інституцією і є можливою лише за умов міждисциплінарного підходу до її проблем. К. М. Маєр-Абіх вважає, що

етика майбутнього має бути не антропоцентричною, а голістською, згідно з якою ми є відповідальними за інші життя, з якими живемо поряд. «Живі істоти існують у світі не тільки задля нас, а й разом із нами. Кожна жива істота потребує власного довкілля, свого специфічного життєвого простору. Наше довкілля є тільки одним із багатьох довкіль, людський життєвий простір є тільки частиною природного універсуму» [3, 13]. Навіть термін «довкілля» він вважає антропоцентричним, позаяк в такій редакції воно постає як лише наше (людське) довкілля. Аби подолати це враження, цей світ слід розглядати й визначати як наш природний **спільносвіт** [3, 14].

Предметне поле біологічної етики є складним, різноманітним і багато в чому суперечливим. В. Кордюм внутрішню суперечність біоетики визначає як «просто гротескною». Активізуються вимоги обмеження усіх видів дослідження із використанням тварин в лабораторіях, але ніхто не протестує проти скотобоюнь, вирощування (експлуатація) тварин у сільському господарстві, проти змагань по рибальству та полювання (вбивство ради розваги). «Пацюку в розвиненій країні реально гарантовані і практично забезпечені незрівнянно кращі умови, ніж багатьом людям в країнах із слабо розвинутою економікою, для яких залишаються лише фігові листки декларацій та закликів» [2, 5]. Ліквідація смертної кари передбачає утримання кожного убивці – на ці кошти можна б рятувати від смерті людей у яких немає грошей на лікування, і які не може виділити держава. А про їхніх жертв згадують мимохідь, про сім'ї цих жертв не турбуються так, як про вбивств. Проти осушення якоїсь водойми можуть підняти цілий регіон, а пропозиція змінити орбіту Землі розглядається під кутом зору технічних можливостей [2, 5].

Нині на теренах біоетики все більш **відчувається «дрейф» від власне етики до права**. Абсолютне домінування права над мораллю породжує прагнення до уніфікації етики, надання їй рис правового регулятора, або, в кращому випадку, імперативної моралі, що спирається на вимоги та заборони. Саме цим можна пояснити активний пошук якоїсь нормативної бази, спираючись на яку можна було б вирішувати складні біоетичні проблеми. Проте біоетичну конкретику майже неможливо «втиснути» в певний біоетичний «кодекс». Бюрократична регламентація нездатна в належній мірі регулювати складні ситуації, що постійно виникають в біотичній практиці. Заборони тут виявляють свою неефективність, особливо коли врахувати процес досить таки специфічної комер-

ціалізації медицини зокрема й науки загалом на наших теренах. За умов, коли з'явлення того чи іншого лікувального препарату відбувається в інтересах ринку, а не пацієнтів з їх хворобами, сподіватися можна лише на адекватне усвідомлення етичних принципів.

Право, як ефективний регулятор поведінки людей, теж активно залучається до сьогоднішніх екологічних практик. Формується особлива галузь юриспруденції – **екологічне право**. Як зазначає директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАНУ академік Ю. С. Шемшученко, екологічне право є комплексною галуззю, що регулює суспільні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів (екологічні відносини). Нормативною базою його є екологічне законодавство. Призначенням екологічного права є гарантування екологічної безпеки, запобігання негативному впливові господарчої та іншої діяльності на навколишнє середовище, організація раціонального використання природних ресурсів, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів [1, 133]. Виникає поняття «екологічний злочин».

Відомий фахівець із філософії права професор Ерлангельського університету Райнгольд Циппеліус, звертає увагу на те, що юриспруденція не є якимось автономним і самодостатнім феноменом. Вона потребує кореляцій з іншими формами суспільної свідомості, зокрема суттєвих врахування принципів соціальної моралі і навіть уявлень про природу людини (біологічну і соціальну). У зв'язку з цим вводиться термін «правова антропологія». «Правові норми, наприклад, можуть набувати поряд із правовим значенням також морального значення – у тому випадку, якщо, коли вони одержать схвалення і якщо їх дотримуються, виходячи з переконань совісті» [4, 30]. Відмінність між мораллю та законністю створюється тоді, коли внутрішню поведінку відносять до моралі, а зовнішню – до законності. А об'єднують їх «ідеї обов'язку» (І. Кант). Для цього необхідним є збіг правового обов'язку та обов'язків совісті.

Попри усе, право і етика не є антагоністами і саме у сфері екологічної етики робляться продуктивні спроби їх поєднання. Ф. Фукуяма великі сподівання покладає на зважену позицію керівництва держав саме у цьому аспекті. Перед лицем проблем, які постають існує лише одне важливе рішення: держави мають політично регулювати розробку та застосування біотехнічних проектів, організувати інституції, які

будуть здатними розрізняти технологічний процес, що буде сприяти процвітанню людини і процес, що створює загрозу людській гідності і добробуту [5, 257].

Витоки екологічного (природоохоронного) права є досить древніми. Згадаємо закони вавілонського царя Хаммурапі (1792-1750 р. до н.е.), послання апостолів, «Повчання» Володимира Мономаха, «Руську правду» Ярослава Мудрого, Візантійські лісові закони тощо. Нині, під впливом реалій сьогодення, заговорили про «особисте моральне право природи». Зокрема набуває поширення міркування, що й тварини є свідомими суб'єктами життя, здатні відчувати біль і задоволення і тому заслуговують на моральну повагу. Відомий захисник прав тварин Том Ріган був переконаним в тому, що такі фізіологічні якості як біль, злість, сум, бажання, пам'ять, розум є властивими як для людей, так і тварин. Це і є підставою для рівноправності. Він вимагав повну заборону тваринних ферм і полювання. Співтовариство до якого належать люди на них не закінчується. Признання моральних прав за рослинами й тваринами є обов'язковим. Оскільки вони є членами нашого морального співтовариства. Фредерік Клементс: ландшафт, рослини і тварини не можуть існувати одне без одного и складають загальне ціле.

Юрист Кристофер Д. Стоун наголошував про необхідність включення концепту «прав природи» в юридичну практику. Хоча, як він вважав, надання природному середовищу прав не означає припинення використання людиною природи. Але використовувати слід без зловживань. Ріки, дерева, екосистеми не можуть висувати претензії від власного імені. Тому перед законом вони повинні бути представлені через класичні поняття юриспруденції – опікунство і піклувальництво, як і інтереси малолітніх, або некомпетентних дорослих людей. Всі природні об'єкти мають природні потреби и піклувальники повинні їх захищати.

Природоохоронне право розвивається і в нашій державі. Кодекси, теоретичні розробки, навчальні підручники, маса документів у яких викладені конституційно-правові гарантії екологічних прав громадян – все це мається в достатній кількості. За екологічні злочини застосовується покарання у вигляді штрафу, позбавлення права займатись певним видом діяльності чи займати певну посаду, виправні роботи, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на визначений термін. Проте рівень фаховості охоронців природи та правосвідомості суспільства залишається досить

низьким, а практика правового регулювання стосунків з екологічним середовищем не може вважатися задовільною.

У аналітичному документі «Україна майбутнього: нова політика у сфері довкілля та сталого використання природних ресурсів», підписаного до друку у 2016 р. подається аналіз правового забезпечення вирішення екологічних проблем у нашій державі. Перш за все констатується наступне: відсутні стандарти якості довкілля на досягнення яких має бути спрямована система екологічного урядування. Українське законодавство визначає лише гранично допустимі концентрації по певних забруднюючих речовинах, але відсутні стандарти якості для води, повітря, ґрунтів. Екологічні перевірки носять лише каральний, а не прогнозуючий чи превентивний характер і суттєво не впливають на поліпшення стану довкілля. Та й вони були відмінені урядом А. Яценюка в плані боротьби з корупцією.

Національна стратегія екологічної політики України до 2020 року є декларативною, не містить визначених кількісних параметрів цілей та завдань. Неприоритетність екологічних проблем у політиці держави призводить до таких масштабних, вкрай негативних явищ як стихійно-хаотичний видобуток бурштину, поширення браконьєрства, ситуація із львівським сміттям тощо. Органи екологічного контролю в державі не є незалежними і підпорядковуються тим органам, які мають контролювати. Відсутні органи екологічного контролю на місцевому рівні. Збір екологічної інформації фрагментарний, дані неточні й неповні. У законодавстві відповідальність за екологічні правопорушення прописані фрагментарно і без визначення конкретних механізмів здійснення покарань.

Слід підкреслити, що біологічна етика, визначаючи міру дозволено-го втручання в природу взагалі і в природу людини зокрема, стає важливим компонентом ціннісно-духовних підвалин людської цивілізації, орієнтує на подальше етичне вдосконалення людини, створює умови для захисту її прав та гідності. Її проблеми стосуються не лише біологів та медиків, а всього суспільства. Вони відзначаються безпрецедентною складністю та неоднозначністю, вимагають від дослідників високого професіоналізму, розвиненого відчуття міри та такту, граничної вимогливості до себе та відповідальності. Саме на ґрунті біологічної етики відбувається реальна інтеграція моралі і права, яка завжди була ідеалом для видатних представників філософії права.

Список використаних джерел:

1. Екологічна енциклопедія. У 3-х тт. – К.: ТОВ Центр екологічної освіти та інформації, – Т. 3. 2008. – 472 с.
2. Кордюм В. А. Биоэтика – ее прошлое, настоящее и будущее // Практична філософія. – 2001. – № 3. – С. 4–20.
3. Маєр-Абіх К. М. Повстання на захист природи. Від доквілля до спільносвіту. – К.: Лібра, 2004. – 196 с.
4. Циппеліус Р. Філософія права. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
5. Фукуяма Френсис. Наше постчеловеческое будущее – М.: АСТ, 2004. – 349 с.

Н. В. Маслак,
*кандидат юридичних наук, асистент кафедри
кримінального права № 1 Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
приватний нотаріус ХМНО Харківської області*

МОРАЛЬНІ ТА ЗАКОННІ ПІДСТАВИ ПРАВА НА ВІДМОВУ В ЮРИДИЧНІЙ ПРОФЕСІЇ

«Ще вчора нехтувана, сьогодні етика перебуває у центрі досліджень та розвідок. Коли помирають утопії, коли зникає віра у нічим не обмежений поступ людства, то чи не слід пошукати нових шляхів для мудрості?»

Жаклін Рюс [1; с.528]

Право на відмову, так як і право на згоду – невід’ємні характеристики особистої свободи волі, наріжний камінь у прийнятті будь-якого рішення, базові філософські інститути. Роздумаю щодо свободи волі у вчинках кожної особи та її впливу на життя та свободу волі інших людей, як і суспільства в цілому, пошукам у цій взаємодії та суперечності соціально справедливої гармонії, були присвячені установлення найперших етичних та правових норм, наприклад, десяти заповідей у християнстві, та роботи видатних філософів, починаючи із давнини і до сучасності, від Аристотеля, Платона, Канта і до Ганса Йонаса, Мішеля Фуко, П’єра Адо та інших.

Засновником вітчизняних уявлень про юридичну етику та мораль представників юридичних професій, А. Ф. Коні, ще на початку минулого століття було сформульовано висновок про недостатність позитивістського, догматичного підходу то такого важливого аспекту людських взаємовідносин, як судовий процес, та необхідність вирішення різних питань, які виникають у кожній стадії процесу згідно існуючим вимогам морального закону – цього *non scripta, sed nata lex* [2]. Особливі моральні норми, що відображують специфіку деяких видів діяльності, професійної групової моралі, однак, довгий час заперечувалися радянською наукою, яка вважала категорично неможливими будь-які переваги, хоча б і моральні та етичні, які може надати належність до певної професії, особливо юридичної.

Питаннями професійної етики юристів у різний час займалися М. С. Строгович, Л. П. Кокорев, Д. П. Котов, В. А. Малахов, А. Єрмоленко, О. Кисельова та інші дослідники, обговорюючи, поза іншим, і тезис про те, що професійні норми покладають на представників тієї чи іншої професії додаткові моральні обов'язки, але не дають їм права порушувати будь-які суспільні моральні принципи та основні норми [3]. Джерелами уявлень про юридичну етику в Україні наразі є Конституція України, галузеві закони, кодекси, правила такі от як Кодекс суддівської етики, Кодекс етики нотаріуса, Правила адвокатської етики, закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про нотаріат», тощо.

Одним із важливих аспектів етики юристів є, як уявляється, етика професійної відмови. Взагалі право на відмову від будь-яких дій або бездіяльності, хоча і є безумовним правом людської особистості, іноді вимагає настільки великої особистої сили, концентрації розуму і волі, що окремо передбачено в законі. Правові норми щодо відмови настільки різноманітні, торкаються абсолютно різних ситуацій і соціальних норм, що їх можна об'єднати у деякі групи на підставі різних критеріїв. Так, за ознакою суб'єкта відмови: відмова особи (наприклад, добровільна відмова від доведення злочину до кінця – ст.17 КК України, відмова у статевому акті – ст.152 КК тощо) та відмова фахівця (відмова суду у задоволенні позову, відмова нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії та ін). За ознакою адресата відмови: відмова від своїх наступних дій (наприклад, відмова від спадщини, відвід судді) та відмова іншим особам у здійсненні ними дій або бездіяльності (усунення від спадкування, за-

повідальний відказ, відвід судді тощо), за правовими наслідками: така що, створює правові наслідки лише для самої особи (відмова від вчинення злочинних посягань) та така, що створює правові наслідки для інших осіб (і це переважна, якщо не абсолютна більшість регламентованих законом відмов). За імперативністю: коли відмова – лише право того хто відмовляє або відмовляється, та коли відмова – не лише право, а й обов'язок того, хто відмовляє.

Як правило, одночасно правом на відмову та обов'язком відмови наділені особи, які здійснюють професійні або владні функції, в тому чи іншому аспекті представляють державу або державні інтереси: судді, приймаючи справу до розгляду або відмовляючи, задовольняючи клопотання сторін або відмовляючи, задовольняючи відвід собі ж або відмовляючи; адвокати або експерти, відмовляючи в участі у справі; працівники кадрових відділів установ державної служби, відмовляючи потенційним кандидатам; нотаріуси, відмовляючи у вчиненні нотаріальної дії. Тобто, бачимо, що право на свободу волі у представників багатьох юридичних професій обмежено обов'язком відмови у ситуаціях, що становлять небезпеку спричинення суспільної шкоди: винесення неправосудних вироків, упередженість, незаконність рішень, правочинів тощо.

При цьому для представників різних юридичних професій обсяг правового регулювання (тобто, в буквальному розумінні, законності) підстав, процесу, принципів та морального обґрунтування відмови, є різним через важливість впливу на виникнення, зміну та припинення прав та обов'язків у інших осіб. Так, найбільш регламентованими, а, відповідно з точки зору закону і найбільш важливими і відповідальними є рішення про відмову, які приймають суди. Вочевидь, не в останню чергу на законодавчу визначеність та розгалуженість цивільно-процесуальних норм щодо не тільки обов'язку відмови, а й процедури такої відмови, процедури оскарження такої відмови або її перегляду, вплинула її морально-етична. Судді, діючи в межах широкого судового розсуду, змушені щодня приймати рішення, пов'язані із покладенням на обвинуваченого покарань, штрафів, відмовляти у задоволенні заявлених сторонами потреб. При цьому вони не можуть не відчувати тягар відповідальності, покладених на професійний аспект їх особистості, та не можуть не інтегрувати до рішень, які вони приймають, і інші аспекти своєї особистості: досвід, емоційність тощо. Саме тому будь-які рішення про відмову, які приймають суди, настільки регламентовані та зако-

нодавчо врегульовані як для них, так і для осіб, чиї інтереси вони зачіпають. Наявність законодавчих процесуальних норм, які встановлюють вимоги щодо подальшої поведінки осіб, невдоволених результатами судового розгляду або судової відмови, дозволяє полегшити виконання обов'язку щодо відмови, перерозподілити тягар такої відмови із свої плечей на приписи закону. Недарма на вході до багатьох судових приміщень, залах судових засідань зараз, як і колись, закріплені плакати, щити, написи : «Dura lex sed lex» – «Суворий закон, але ж закон». Це нагадує суддям також і те, що виносячи рішення та вироки, вони діють у аспекті своєї надособистості, ними керує не їх особиста суворість, а суворість закону.

В іншому, по-своєму складному становищі, знаходяться адвокати, експерти, фахівці, які залучаються до справи. За змістом законодавчих приписів, адвокат чи фахівець не можуть відмовити в участі у справі через своє власне бажання, хворобу, недостатність гонорару чи неприязність до особи клієнта. Такі приписи дають підстави вважати, що особисті причини не можуть бути підставою для відмови у виконанні ними своїх обов'язків, а їх робота обслуговує інтереси суспільства та держави, ставлячи особисті інтереси та мотиви (вигоду, інтерес тощо) у підкорене становище інтересам держави. При цьому процесуально відмова чи відвід адвоката чи фахівця набагато менше врегульована, ніж відмова судді, тому на представників цих професій зазвичай покладається більше морального осуду, ніж на суд. Особливо це стосується адвокатів, яких сторони сприймають на своєму боці, як свою команду, суто психологічно ідентифікують, маркують як «своїх», покладають на них особливі надії, вірять у перемогу, навіть не дивлячись на розумно висловлювані сумніви в успіху справи. Тому відмова в задоволенні позову або більш суворе покарання, призначене судом, ніж очікував підсудний, часто розцінюються як поразка адвоката, його некомпетентність та тягнуть за собою моральний осуд та важкість навіть за відсутності до того об'єктивних підстав.

В подібному становищі знаходяться і нотаріуси. Законом України «Про нотаріат» встановлено обов'язок нотаріуса відмовляти у вчиненні нотаріальної дії у вичерпній кількості випадків. Це означає, що в інших ситуаціях, зокрема при наявності сумнівів, недостатній оплаті, перевантаженості тощо, у нотаріуса немає абсолютного права на від-

мову. Так, за наявності певних сумнівів у законності, нотаріус може і відкласти вчинення нотаріальної дії. Але само значення терміну «відкласти» означає, що пересвідчившись у законності або незаконності, потрібно або вчинити таку дію, або відмовити їй, відповідно, винести постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії. Це ставить нотаріусів в особливе становище, оскільки для себе і потенційного учасника такої нотаріальної дії він має у дуже стислі строки прийняти рішення про законність чи незаконність документа чи змісту правовідносин, з якими до нього звертаються, під страхом негайного оскарження прийнятого ним рішення та постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії.

Отже, на сьогодні законність відмови в діяльності представників багатьох юридичних професій часто спричиняє конфлікт інтересів для самої особистості, має суперечності із моральними принципами такої особи, сприймається як обмеження свободи волі. Водночас, для особистості, яка вдосконалюється, формує свої власні особисті межі, відділяючи межі професії та професійного обов'язку від свого власного обов'язку як пересічного громадянина, наявність такого постійного професійного виклику є чинником, який викликає, провокує особистий розвиток і духовне зростання, духовну і моральну зрілість. Через це ідеї А. Ф. Коні більше ніж сторічної давнини про те, що у майбутньому на допомогу розвитку та витонченості техніки процесу повинен прийти і розвиток справжнього і широкого людинолюбства на суді, рівно далекого і від механічного нівелювання окремих індивідуальностей, і від жорсткості засобів, і від не наділеної щирою добротою кволої волі у захисті суспільного правопорядку[2], – зараз звучать надзвичайно актуально.

Список використаних джерел:

1. Жаклін Рюс. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки. – К., 1998. – С. 528–576.
2. Коні А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе (общие черты судебной этики). Собрание сочинений в 8 т. М., 1966. – т.4, – С. 33–69.
3. Кокорев Л. Д., Котов Д. П. Этика уголовного процесса: учебное пособие. – Воронеж., 1993. – 222 с. – С.12.

*Г. С. Корнієнко,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
земельного та аграрного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

МОРАЛЬ І ПРАВО В АГРОБІЗНЕСІ

Аграрний сектор економіки України – це сучасна потужна галузь економіки, яка завдяки сприятливим природно-кліматичним умовам, земельного ресурсу й багатству, трудовому потенціалу країни не припиняє свого розвитку. Останніми роками в суспільстві, економічній, а тепер і в юридичній науці, частіше і впевненіше вживається термін «агробізнес», який розуміють як діяльність, що провадиться систематично з метою отримання прибутку в процесі виробництва, переробки, зберігання, транспортування й реалізації сільськогосподарської продукції та сировини.

Яскравим суб'єктом агробізнесу в Україні – є фермерське господарство. За визначенням законодавця, наданим Законом України «Про фермерське господарство», фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства.

Важливим, на наш погляд, є уточнення, закріплене в цьому Законі, що таке господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї.

Отже, фермерське господарство – це родинно-сімейне об'єднання метою якого є виробництво товарної сільськогосподарської продукції на земельних ділянках наданих у власність та/або користування. Особливою рисою такого виду діяльності є характер праці, яка ґрунтується на спільній меті членів такого господарства, сумлінному ставленні до роботи, відповідальності, цілковитій віддачі сил, умінь і часу кожного, адже всі вони об'єднані справою, від успіху якої залежить добробут сім'ї. Тож будь-хто з членів фермерського господарства особисто заінтересо-

ваний у виробництві якнайбільшої кількості та якомога вищої якості продукції, щоб їхня родинна справа процвітала. І тут можна говорити про співпадіння приватного і публічного інтересу, що, здавалося б, надає державі беззаперечні підстави для сприяння та підтримці цього суб'єкта агробізнесу.

Згадаємо, що фермерський рух за часи незалежності України був розпочатий у 90-ті роки минулого століття, коли був прийнятий Закон України «Про селянське (фермерське) господарство». З 1991 року по 2003 рік громадяни мали право отримати земельну ділянку для ведення фермерського господарства на праві постійного користування. Така земельна ділянка надавалася громадянину України, який виявив бажання створити фермерське господарство і право на неї посвідчував державний акт на право постійного користування земельною ділянкою.

У зв'язку з прийняттям нової редакції Земельного кодексу і Закону «Про фермерське господарство» сьогодні на такому праві користуються земельними ділянками тільки державні сільськогосподарські підприємства. Земельний кодекс не передбачає надання права постійного користування іншим суб'єктам. У ньому в п. 6 Перехідних положень закріплено, що громадяни та юридичні особи, які мають у постійному користуванні земельні ділянки, але за цим Кодексом не можуть їх мати на такому праві, повинні були до 1 січня 2008 року переоформити у встановленому порядку право власності або право оренди на них. Переоформлення може здійснюватися шляхом викупу або шляхом безоплатної приватизації відповідно до положень ст. 118, 128 Земельного кодексу України.

Однак, рішенням Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 за поданням 51 народного депутата визнано, що п. 6 розділу 10 Земельного кодексу не відповідає Конституції України.

Отже, зараз переоформлення права постійного користування не є обов'язковим, користувач може це здійснювати за власним бажанням.

Щоб переоформити земельну ділянку з права постійного користування на право власності, потрібно пройти складну процедуру приватизації. Дана процедура, на жаль, не завжди є прозорою, вона тривала і не гарантує, що у власності залишиться такий самий розмір земельної ділянки, який був на праві постійного користування. Зважаючи на це і маючи можливість відповідно до рішення Конституційного Суду, особи, які вже багато років займаються веденням фермерського господар-

ства, не поспішають з переоформленням права постійного користування на право власності. Однак, займаючи таку позицію фермери, не враховують, що право постійного користування не є спадковим. Земельною ділянкою користується господарство до того часу поки жива особа, на ім'я якої був виданий державний акт на право постійного користування земельною ділянкою.

Сьогодні в юридичній практиці часто зустрічаються випадки, коли фермерські господарства втрачають право користування земельною ділянкою після смерті засновника – особи, на яку був виданий державний акт на право постійного користування земельною ділянкою. Фермерські господарства традиційно ведуться особами, які є родичами і об'єдналися для ведення свого сімейного агробізнесу. Коли помирає член сім'ї, це тяжка втрата для родини, однак державні органи у такий скрутний для неї час не тільки не підтримують родинний бізнес, а, навпаки, роблять все, щоб він припинив своє існування. Так, територіальні органи Державної служби України з питань геодезії картографії та кадастру виносять накази, якими припиняють право постійного користування і надають такі земельні ділянки у власність іншими особам. Внаслідок того, що фермерське господарство втрачає земельну ділянку, яка є основою для виробництва товарної сільськогосподарської продукції, постає питання про припинення діяльності такого господарства взагалі, якщо іншої землі воно не мало. Часто подібну передачу земельних ділянок небезпідставно називають «рейдерством на кістках померлого».

На нашу думку, таке ставлення законодавчої, судової та виконавчої влади до громадян України, які займаються традиційним і корисним для нашої країни агробізнесом, є аморальним. Зважаючи на гармонійність публічного і приватного інтересу, про йшлося вище, вбачається за доцільне спростити процедуру приватизації таких земельних ділянок або надати можливість передати таку землю до складеного капіталу фермерського господарства і закріпити її за ним як юридичною особою.

Мораль виражається через суспільну свідомість, а право регулює тільки ті відносини, які може нормативно організувати. У вищезазначених відносинах суспільна свідомість завжди буде на боці родинних цінностей, традицій та працелюбстві, а норми права не повинні суперечити нормам моралі.

*Л. К. Байрачна,
кандидат філософських наук, доцент
кафедри конституційного права України
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ІМПЕРАТИВ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

В умовах побудови демократичної держави актуальним стає питання відповідальності органів влади. Громадянське суспільство не може існувати там, де відсутня відповідальність суб'єктів державно-владних відносин, сфера відповідальності в органах влади включає сукупність видів діяльності, в якій орган влади виконує свої функції і має право на здійснення певних повноважень [1].

Метою нашого дослідження є аналіз функціонування інституту відповідальності як імперативу діяльності органів публічної влади з урахуванням політичного характеру такої відповідальності.

Розглянемо детальніше конституційно-правову відповідальність, оскільки вона викликає багато дискусій у науковому світі через свою недостатню дослідженість. *Конституційно-правова відповідальність* – передбачене нормами Конституції чи законів, які є джерелами конституційного права, зазнавання негативних наслідків органами влади, посадовими особами, громадянами чи їх об'єднаннями за невиконання чи порушення норм конституційного права (конституційний делікт)[2].

Цей вид відповідальності може мати морально-правовий і політико-правовий характер так як спирається на морально політичні критерії, які, формалізуючись на рівні конституційного законодавства, стають правовими.

Політико-правовий характер як властивість конституційно-правової відповідальності органів публічної влади (посадових осіб) неодноразово досліджував відомий учений-конституціоналіст В. М. Шаповал. Він виділяє політичну відповідальність уряду і міністрів перед парламентом і відповідальність у порядку імпічменту або інших подібних процедур. Відмінна риса політичної відповідальності – суб'єктивність, оскільки необхідність її застосування визначається не критеріями законності,

а потребами конкретної політики, які знаходять прояв у волевиявленні парламентаріїв [3, с. 80].

Конституційно-правову відповідальність слід відрізнити від публічно-правової, яка є відповідальністю органів публічної влади (посадових осіб), тобто органів державної влади і місцевого самоврядування. Публічно-правова відповідальність поєднує моральні, політичні й правові заходи відповідальності, яким підлягають органи публічної влади (посадові особи) перед основним джерелом публічної влади – народом, конституційно-правова відповідальність є видом юридичної відповідальності, яка ґрунтується на конституційно-правових нормах.

Дослідники розділяють юридичну відповідальність суб'єктів владних повноважень на дві групи: відповідальність за порушення законодавства (конституції, законів, нормативно-правових актів) і відповідальність за невідповідне виконання суб'єктом влади покладених на нього функцій [4, с. 620].

Наприклад, Конституцією України передбачено, що серед найвищих державних органів і посадових осіб конституційно-правова відповідальність поширюється лише на Президента України (ст. 111), Кабінет Міністрів (ст. 85, 87, 113), Верховну Раду (п. 8 ст. 106) і депутатів (ст. 81). У процедурі імпичменту Президента України беруть участь парламент держави і визначена конституцією і спеціальним законом судова установа (Конституційний суд України). Питання про підстави і порядок притягнення до конституційно-правової відповідальності інших суб'єктів залишається відкритим. Вважаємо, що коло державних органів (посадових осіб) – суб'єктів конституційно-правової відповідальності необхідно переглянути й уточнити, а в конституцію внести відповідні зміни. У зв'язку з цим, на наш погляд, заслуговує на увагу пропозиція Мельник, О. В. щодо необхідності поширення процедури імпичменту на всіх посадових осіб найвищих органів державної влади [5, с.11]. Але для того щоб конституційно-правова відповідальність вказаних суб'єктів стала реальною, необхідно, переглянути підстави і порядок реалізації процедури імпичменту, оскільки в сучасному вигляді ця процедура є «саркофагом безвідповідальності».

Професор Боннського університету Ф. Оссенбюль своїй монографії «Відповідальність держави» розглянув проблему розмежування відповідальності посадової особи і органу державного управління. Він зробив висновок про опосередковану відповідальність державних органів

у разі неправомірних дій посадових осіб, які мають місце в межах їх компетенції. За дії посадової особи, здійснені нею поза рамками компетенції, орган управління не повинен нести відповідальність. Ф. Оссенбюль висловив думку про необхідність створення системи, яка забезпечить ознайомлення всіх зацікавлених суб'єктів управління з характером і межами компетенції посадової особи, створення механізму персоніфікації відповідальності, який сприятиме посиленню відповідальності посадових осіб [6, с. 544].

Залежно від правомірності або неправомірності поведінки конституційно правова відповідальність має два прояви: позитивний і негативний відповідно. *Позитивна* конституційно-правова відповідальність – відповідальність за правомірну діяльність; існує незалежно від правопорушення.

І як слушно зазначила І. Мінаєва «враховуючи особливості законодавчої термінології, специфіку правового статусу державно-владних суб'єктів, «позитивний» аспект конституційно-правової відповідальності може бути визначений як стан відповідальності, який вміщує в собі відповідальність «за що-небудь» і відповідальність «перед ким-небудь». Вживаючи термін «відповідальність», перш за все, його пов'язують із відповідальністю «за що-небудь», під якою розуміють відповідальність за неналежне виконання покладених обов'язків, ефективність і доцільність діяльності. Відповідальність «перед ким-небудь» реалізується в правових відносинах підконтрольності-підзвітності, в яких беруть участь дві сторони: відповідальний суб'єкт, підконтрольний і підзвітний, і суб'єкт, який має контрольно-наглядові повноваження, перед яким перший несе відповідальність. [1]. Таким чином, позитивна конституційно-правова відповідальність похідна від компетенції владного суб'єкта і реалізується у відносинах підконтрольності-підзвітності.

Негативна конституційно-правова відповідальність – відповідальність за правопорушення (тобто діяння в минулому), яка виникає в результаті порушення конституційно-правової норми і виявляється в застосуванні до винної особи певних примусових заходів державного впливу, покладанні на неї обов'язку випробувати позбавлення матеріального, нематеріального і/або організаційного характеру в порядку реалізації санкції, позбавлення права здійснювати державну владу.

Так, ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплює принцип відповідальності органів (посадових осіб) місцевого самоврядування перед територіальною громадою: «Органи і посадові особи місцевого самоврядування підзвітні, підконтрольні і відповідальні перед територіальною громадою» [7]. Територіальна громада в будь-який час може припинити повноваження органів (посадових осіб) місцевого самоврядування, якщо останні порушують Конституцію, закони України, обмежують права і свободи громадян, не забезпечують здійснення покладених на них функцій.

Ст. 31 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад народних депутатів» [8] передбачає підстави відкликання депутата місцевої ради. Таким чином, депутат може бути відкликаний виборцями в разі порушення положень Конституції і законів України; незадовільного здійснення депутатських обов'язків; невідповідності практичної діяльності основним принципам і положенням його передвиборної програми; використання депутатського мандата в особистих або корисливих цілях; систематичного порушення норм етики і моралі. Виборці мають право ставити питання про відкликання (конституційноправову відповідальність) депутата місцевої ради і за наявності інших підстав, які вони вважають істотними.

Аналіз конституційно-правової відповідальності органів публічної влади (посадових осіб) дає можливість зробити висновок, що конституційно-правова відповідальність органів публічної влади має виняткове політико-правове значення як інститут, здатний протистояти державному свавілля, забезпечити правомірне, й ефективне державне управління, гарантувати справедливість і верховенство права у сфері політичних відносин.

Список використаних джерел:

1. Мінаєва І. Конституційно правова відповідальність органів публічної влади Електронний ресурс. Режим доступу [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02\(2\)/Minaeva.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02(2)/Minaeva.pdf) Дата звернення 23.05.2019.
2. Конституційне право України : посіб. для підготовки до іспитів / Ю. Г. Барабаш, Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин та ін. – 6-те вид., переробл. та допов. – Х. : Право, 2017. – С. 381.
3. Шаповал, В. М. Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз / В. М. Шаповал. – К. : Програма-Л, 1995. – 136 с.

4. Конституции государств Европейского Союза / под ред. Л. А. Окунькова. – М. : Норма-инфра-м, 1999. – 816 с.
5. Мельник, О. В. Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Мельник О. В. – К., 2000. – 18 с.
6. Маліновський, В. Я. Державне управління : навч. посіб. / В. Я. Маліновський. – Луцьк : Вежа, 2000. – 558 с.
7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. // Відом. Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
8. Про статус депутатів місцевих рад народних депутатів : Закон України від 04 лют. 1994 р.// Відом. Верховної Ради України. – 1994. – № 24. – Ст. 180.

О. О. Гізімчук,
асистент кафедри культурології
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКОНОДАВЧОЇ ОХОРОНИ АВТОРСЬКИХ ПРАВ

Розвиток творчих здібностей людини – чи не єдина запорука її становлення у сучасному суспільстві, яке потерпає від процесів урбанізації, перенаселення, зростання безробіття. Саме неповторність особистості, володіння нею розвиненого оригінального підходу до вирішення певних як виробничих, так і побутових завдань, спроможність створювати творчі образи, забезпечує їй суспільне визнання, матеріальний достаток, а головне – наповнює життя глибоким сенсом.

Творчість відкривала і продовжує відкривати перед людством нові перспективи, «розсовує» межі пізнання Всесвіту у всьому його розмаїтті, пізнання, яке вимагає наполегливої праці та зосередженості від дослідника, спрямованості на досягнення результату, який ніколи не буде остаточним. Саме тому громадська думка завжди захоплювалась неординарними людьми, які, виявляючи свої здібності, дарували світу нові можливості.

Поступове формування правил громадського співжиття не оминуло й права творчих людей – авторів на захист їх напрацювань, здобутків від самовільного використання чи, навіть, привласнення іншими, об'єктів інтелектуальної власності. Національне законодавство України також передбачає засоби регулювання авторських прав та захисту від спроб порушити їх. Однак видається важливим висвітлення впливу процесу творчості на формування психології творця.

Як зазначається науковцями, процес творчості відзначається послідовними переходами від певної посталої перед людиною нестандартної проблеми через виникнення ідеї її вирішення, до втілення цієї ідеї, а отже і до розв'язання задачі [1]. Коли творчість спрямована на пошук нового, оптимального, можливо, раніше невідомого рішення, як слушно стверджується В. Н. Дружиніним, вона набуває статусу діяльності і являє собою складну багаторівневу систему. У цій системі виділяють специфічні мотиви, цілі, способи дії, фіксуються особливості їх динаміки [2].

Аналізуючи перебіг творчого процесу у свідомості, дослідники пропонують виділяти такі етапи:

1) усвідомлення проблеми. Виникнення проблемної ситуації, що пов'язане з появою питання, яке супроводжується емоціями здивування, занепокоєння, перешкоди. Ці емоції спонукають проаналізувати ситуацію і вирізнити те, що їх викликає. Постає проблема, чим задається певний напрям майбутнього рішення, його мета.

2) рішення проблеми. Починається з вироблення гіпотези, становить вирішальний перехід до того, що відсутнє й визначене метою. Знання, досвід слугують засобом розв'язання. Одна з гіпотез перетворюється на принцип розв'язання.

3) перевірка рішення (використання принципу розв'язання в конкретних умовах). Полягає в логічному доведенні й перевірці практикою. Гіпотеза перетворюється на теорію [1].

Звертаючи увагу на етап усвідомлення проблеми, вважаю за необхідне підкреслити підвищену вразливість автора, який переживає стан емоційного сприйняття необхідності якось діяти, від можливого впливу негативних сторонніх чинників, до яких можна віднести побоювання за викрадення результату праці у майбутньому, після створення відповідного твору. З цих та інших причин громадська мораль завжди стояла на боці захисту власного здобутку людської праці і піддавала безумовному осуду плагіаторів, інтелектуальних піратів, формувала здорові традиції

оплати авторам за використання їх творів. Варто також погодитись, що культивування поваги до авторських прав, окрім іншого, стає запорукою широкого прояву творчих нахилів, зростання впевненості початківців у можливості «знайти» себе в улюбленій справі. Особливого значення ця теза набуває у контексті дослідження самоосвітньої діяльності, яка у сучасному світі ринкових відносин має стати джерелом не лише нахнення, але й засобом матеріального існування.

Список використаних джерел:

1. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс. URL: https://pidruchniki.com/79963/psihologiya/psihologichna_harakteristika_protsestu_tvorchosti.
2. Психологія. Підручник для гуманітарних вузів. За редакцією В. Н. Дружиніна, 2001. URL: <http://bibliograph.com.ua/psihologia-2/index.htm>.

О. В. Серета,

*кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри історії держави
і права України і зарубіжних країн
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

І. В. Пацюра,

*студентка 1-го курсу
міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ЯК ГАРАНТІЯ ІСНУВАННЯ ПРАВА В СУСПІЛЬСТВІ

Братайся не з тим, котрий зло ховає
Знай: добрий лише добро в серці має
Ти завжди роби не як вітрогони,
А як тебе вчать мудрі закони.

Г. Сковорода

Що ж саме мав на увазі великий філософ? Згідно поглядів Г. С. Сковороди «мудрі» закони – це закони, засновані на торжестві свободи,

рівності і любові. Вони «противні тиранським» і забезпечують права усіх громадян. На наш погляд, «мудрими» можна вважати ті закони, які не суперечать моралі як важливому соціальному регулятору. Такий висновок випливає з особливого природного та історичного зв'язку, в якому перебувають Людина, мораль і право.

Норми права і норми моралі, поряд з релігійними і корпоративними нормами, звичаями і традиціями є соціальними нормами. Вони перебувають у постійній взаємодії і становлять систему соціального регулювання. Їх об'єднує спільне соціальне коріння – суспільство, а також мету – регулювати поведінку людини в соціальному середовищі. Їх джерелом є воля Людини, заснована на відповідному світогляді, внутрішніх уявленнях про природу речей і бажану поведінку в суспільстві. Тому доречно згадати слова давньогрецького філософа Протагора. Він писав: «Людина – міра всіх речей!».

Дійсно Людина, її мораль, цінності, віра і світогляд, визначають внутрішній зміст, дух права. Власне форма держави і політичний режим будуть визначені з огляду на дух права, який панує у суспільстві чи владі. Демократія, тоталітаризм, конституціоналізм, позитивізм, аристократія і олігархія своїх особливостей та відмінних рис набули в процесі історичного розвитку Людини, її моралі як внутрішньої сутності і критерію до інтерпретації добра і зла. Цей чинник, відповідно до доктрини історичної школи права, визначає сутність права.

Сьогодні на правовій карті світу існують дві сотні держав із власними національними правовими системами. За спільністю свого історичного розвитку, цінностей вони складають окремі правові сім'ї – романо-германську, англосаксонську (англо-американська), соціалістичну, релігійно-традиційну (Р. Давід). У кожній з них розвинулися власні погляди на мораль, а відтак і на право. За таких умов, за висловом Андрея Шептицького: «Отож як для окремих осіб, так і для народів найбільшим нещастям на цім світі є змішування понять добра й зла». Нерозрізнення поняття правди і неправди, добра і зла, світла і темряви, культу Бога і культу демона, закону Божого і закону бандитів, Шептицький визначав як стан дивного божевілля. В таких умовах морального і правового плюралізму виникає потреба в досконалій етиці природного права, «права морального, вродженого кожному чоловіку», заснованого на загальнолюдських принципах. Адже від істинного розуміння, що є добро, зале-

жить фундаментальність моральних засад та ефективність права як соціального регулятора. Науковець С. Сливка писав, що сила права в його моральній основі.

На разі світ перебуває у міжкультурному діалозі заради порозуміння та досягнення загального блага через дотримання універсальних моральних засад як загальнолюдських цінностей, втілених в праві. Результатом такої стратегії стало обґрунтування та реалізація принципу верховенства права на національному та міжнародному рівнях.

Такій підхід дозволив уніфікувати моральні засади різних культурних середовищ з відмінними поглядами на мораль, в т.ч. моральність чи неморальність норми права. Пріоритетність застосування дозволяє вийти за межі приписів національного законодавства, тому сприяє консолідації і примиренню різних соціальних груп з державою.

Отже, право та мораль взаємозалежні: рівень моралі визначає право, його демократичний чи недемократичний характер. Мораль і право – явища динамічні, потребують постійного осмислення та пізнання природи Людини, а також загальнолюдських цінностей. Повертаючись, до нашої початкової тези про «мудрі закони», варто додати. «Мудрими законами» є закони, які засновані на принципі верховенства права як втіленні універсальної моралі і загальнолюдських цінностей. Такі закони мають на меті загальне благо, покликані до розвитку морального світогляду суспільства.

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. – К.: Ваґіте, 2016. – 392 с.
2. Зінченко О. В. Історія вчень про державу і право : у таблицях і дефініціях : навч. посіб. / О. В. Зінченко, О. В. Петришин. – Х. : Право, 2012. – 208 с.
3. Сковорода Г. Сковорода. Найкраще. – Л., 2018. – 320 с.
4. Маринович М. Митрополит Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми». – Л., 2019. – 248 с.

Л. М. Сідак,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології Національного
юридичного університету ім. Ярослава Мудрого
А. В. Алієва,
студентка 1-го курсу Інституту прокуратури
та кримінальної юстиції Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ У РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ ПРАВА

Проблема справедливості у різних галузях права має філософське коріння. Категорія справедливості неоднозначно тлумачилася на різних етапах розвитку філософсько-правової думки в різні історичні епохи і на сучасному етапі історичного поступу.

Принцип справедливості у праві може розглядатися в двох аспектах: як особлива якість, властива праву в цілому (усім галузям права), і як галузевий принцип права. Принцип справедливості може усвідомлюватися як певна міра, при якій узгоджуються вимоги і їх задоволення, оптимально поєднуються інтереси індивідів, колективів, суспільства і держави.

У різних галузях права цей критерій не може бути однаковим. Наприклад, у галузях, де відносини, пов'язані з відповідальністю суб'єктів правовідносин (кримінальне, адміністративне право та ін.), в більшій мірі врегульовані, в основному буде спостерігатися порівняння злочину і покарання. У трудовому праві відповідність обов'язково повинна бути при визначенні: 1) міри праці і розміру оплати; 2) несприятливих умов праці і пільг, компенсацій, передбачених державою в даному випадку; 3) трудових здобутків працівника і заохочень за них; 4) дисциплінарного проступку і заходи дисциплінарного стягнення; 5) розміру збитку і заходи матеріальної відповідальності за нього. З точки зору інтересів суспільства, держави, індивіда враховується й економічне, й соціальне обґрунтування встановлюваного співвідношення. Так, характеризуючи норми трудового права з позиції справедливості, насамперед необхідно визначити: чи відповідає та чи інша норма оптимальному співвідношенню громадських та індивідуальних інтересів, наскільки відображає норма індивідуальні інтереси особистості працівника, захищеність його

прав і свобод. Такі позиції у трудовому праві абсолютно обґрунтовано у ст. 1 Закону України «Про працю», і серед основних завдань визначено таке: «створення необхідних правових умов для досягнення оптимального узгодження інтересів сторін трудових відносин, інтересів держави».

Вимога справедливості пронизує усі законодавства сучасних демократичних суспільств. Правове вираження вимоги справедливості міститься в Загальній декларації прав людини, в тому числі щодо діяльності суду. Зокрема, ст. 10 Декларації проголошує: «Кожна людина для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом». Стаття 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, формулюючи загальну вимогу справедливості до судів при провадженні в кримінальних і цивільних справах, конкретизує його у вигляді мінімуму процесуальних гарантій для кожного обвинуваченого в кримінальному злочині.

Щодо іншого аспекту справедливості в праві, то вона як правовий принцип у низці галузей права наявна як ідея, не маючи свого прямого текстуального закріплення як галузевий принцип. У цьому випадку можна спостерігати вираження принципу справедливості як засадничого, що властивий усім або майже усім галузям права.

У преамбулі Конституції України висловлено віру в добро і справедливість, а отже, ідея справедливості складає сутнісний зміст права в цілому, і тому справедливість повинна знайти вираження у змісті усіх норм права. У кримінальному праві принцип справедливості прямо закріплений в КК України, в якому зазначено, що «покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, застосовувані до особи, яка вчинила злочин, повинні бути справедливими, тобто відповідати характеру і ступеню суспільної небезпеки злочину, обставинам його вчинення й особи винного».

У трудовому праві вживається сам термін «справедливість». Наприклад, у ст. 2 Кодексу законів про працю при формулюванні принципу оплати за працю мова йде про «справедливу заробітну плату, що забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї», але як окремий принцип справедливість не визначено. Слід зазначити і той факт, що в цивільному процесуальному і кримінальному процесуальному праві не

закріплено принцип справедливості, та й сам термін в ЦПК України і КПК України майже не вживається.

Таким чином, справедлива норма в результаті несумлінного (неправильного) застосування може спричинити несправедливість у відповідних відносинах. Коли мова йде про несправедливість в застосуванні норм права, тоді оцінка справедливості самих норм залежить від дії суб'єктів, що їх застосовують. Причому оцінювання відбувається як суб'єктами, що застосовують правові норми, так і суб'єктами, чий відносини при цьому регулюються й інтереси який виявляються незахищеними або порушеними діями перших. У таких випадках, як правило, справедливість самої норми втрачається або спотворюється. І з точки зору оцінки різних суб'єктів, прийняте правозастосовником на основі справедливої норми права рішення може бути справедливим чи несправедливим. Таким чином, справедливість є цінністю, тобто об'єктивною характеристикою правових та соціальних феноменів, але сприймається як оцінка, суб'єктивний феномен духовного життя. Коли неправильне застосування справедливих норм права може бути оцінене як несправедливість цих норм в оцінці різних суб'єктів, тоді об'єктивна і суб'єктивна основа справедливості не збігаються. Відповідно, про справедливість в державі в даний час можна говорити тільки тоді, коли об'єктивна і суб'єктивна сторона справедливості узгоджуються, що виражається насамперед у праві і правозастосовній діяльності.

Ю. А. Меліхова,
*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри культурології Національного
юридичного університету ім. Ярослава Мудрого*
В. С. Черний,
*студент 1-го курсу Інституту прокуратури
та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЇХ МІСЦЕ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

На сьогодні метою України є вступ до Європейського Союзу. Але членство в ЄС означає не тільки економічні та політичні відносини між

Україною і ЄС, а насамперед долучення українців до соціально культурних цінностей європейських народів. Виникає питання наскільки близькі нам, українцям, ці «європейські цінності» і як законодавчо закріпити їх в умовах української правової системи.

Так, цінності – це сукупність найбільш загальних ідей та принципів які формують певні моделі поведінки європейця в тій або іншій ситуації. Можна виділити такі європейські цінності як: верховенство права, рівність перед законом, права людини, демократія, мир, рівність, особиста свобода, самореалізація індивіда. Задавалося б це дуже близькі українцеві поняття, хто ж з нас не хоче жити в правовій державі, де всі рівні перед законом, де поважають права один одного і можуть реалізувати свій потенціал і при цьому жити в мирі? Але слід усвідомлювати що європейці інші за ментальними ознаками і цьому є достатньо логічних пояснень. Європейські цінності формувалися століттями, адже європейська демократія існує уже майже три століття у той час, як українська сформувалася менш ніж три десятки років тому. У цьому контексті слід зосередити увагу і на євразійському характері українського світогляду, самобутність якого визначає українську культуру.

Для більш детального розкриття даного питання розглянемо деякі із запропонованих цінностей та ступінь їх реалізації в правовій системі України.

1.) Верховенство права – основоположний принцип, який передбачає, що жодна людина не може бути вище закону, кожен не залежно від свого соціального статусу повинен нести відповідальність за вчинені правопорушення, а сам закон не повинен порушувати природні права людини. Принцип верховенства права закріплений в Україні у ч. 1 ст. 8 Конституції, але, не зважаючи на це ситуація з верховенством права в Україні доволі складна, про що свідчать більшість авторитетних міжнародних досліджень, які вказують на суттєві фактичні порушення цього принципу в нашій державі. Але водночас українці вже готові дотримуватись цього принципу, а тому для покращення ситуації в цьому питанні необхідне запровадження суттєвих реформ в судових і правоохоронних органах. Загалом, важливість такої цінності, як верховенство права важко переоцінити, адже саме верховенство права є базисом, який формує правові системи усіх розвинених країн сучасності.

2.) Права людини – це комплекс основоположних природних свобод, зумовлених самим фактом існування людини. Так, Україна має чимало

досягнень у сфері забезпечення прав людини. Наша держава є однією із 47 членів Ради Європи. Діяльність цієї організації в першу чергу спрямована на забезпечення прав людини. Крім того ст. 21 та 22 Конституції України присвячені правам людини. Але з іншого боку Україна залишається однією з країн «лідерів» за кількістю поданих проти неї скарг до ЄСПЛ, що говорить про непоодинокі факти порушення прав людини. Без реформування органів виконавчої та судової влади вирішення цієї проблеми неможливе. Отже, забезпечення прав людини є одним з базових завдань Європейського Союзу, яке закріплено безпосередньо в Статуті ЄС, що безперечно підвищує значущість цієї цінності, як для країн членів ЄС так і для України – потенційного учасника цього міжнародного об'єднання.

3.) Демократія – це політичний режим, в якому єдиним джерелом влади є народ. Демократичний статус української держави закріплений в ст. 1 Конституції, що засвідчує важливість цього принципу для існування і розвитку України. Однак, не зважаючи на певні позитивні зрушення українській демократії ще є куди прагнути, хоча у цілому вона вже визначає багато чого у житті українця, що відображається у сучасному українському мистецтві, і в медійній сфері, і в буденному житті, тощо. Для підвищення рівня демократії в Україні можна впровадити систему загально національних та регіональних референдумів і виносити на розгляд народу найважливіші питання, які суттєво впливають на життя суспільства, наприклад, мовні чи релігійні. Адже в Україні «де юре» існує можливість такого варіанту волевиявлення як референдум, а от «де факто» цей процес проводиться надзвичайно рідко. Впровадження системи референдумів разом з активною просвітницькою діяльністю можуть значно підвищити рівень демократії в Україні.

4.) Мир – це стан спокою і гармонії у суспільстві. Мир як європейська цінність вживається як у значенні спокою і ладу в душі людини, так і в значенні миру між групами людей, народами і державами. Також, як складову миру ЄС розглядає принцип загальної безпеки, який закріплено в Статуті ЄС. Європейська спільнота втомилася від війн які відбувалися в минулому столітті, а тому така цінність, як мир фігурує фактично всюди в європейському суспільстві. Українці нині, як ніхто інший, розуміють цінність миру. В умовах воєнного конфлікту на сході кожен українець хоче знову жити в мирній країні. Історично українці завжди були мирним народом і сама по собі війна не властива українській куль-

турі та нашому менталітету. Отже, сподіваючись на позитивні зміни в цій ситуації, треба прагнути до жаданого миру на нашій землі.

5.) Рівність – це принцип відповідно до якого всі члени суспільства мають однакові права і обов'язки. Вона безпосередньо пов'язана з такою цінністю як самореалізація індивіда. Рівність закріплена в Конституції, але нажалі з реалізацією принципу рівності в Україні є багато питань. Рівність – це не можливість дискримінації особи за тією чи іншою ознакою. Проте, в українському законодавстві неважко знайти прояви дискримінації за статевою ознакою, яскраві приклади цього можна знайти зокрема в трудовому законодавстві. Такі казуси в законодавстві – не найбільша проблема, яка заважає реалізації принципу рівності. Основа проблеми лежить в самому українському суспільстві. Для того щоб домогтися гідного рівня рівності в сучасному українському суспільстві законодавцеві необхідно провести дійсно глибинні реформи в багатьох сферах життя. Проте проведення структурних реформ не гарантує, що ця цінність стане звичною для українця, її утвердження можливе виключно у випадку фактичного впровадження вищезазначених цінностей в життя пересічних українців.

Отже, європейські цінності складають цілісну систему в якій реалізація однієї не можлива без реалізації іншої. Щодо законодавчої бази необхідної для їх існування, слід зазначити, що в правовій системі України закладені основи, для повного їх впровадження. Необхідно лише політична воля законодавця та активна просвітницька діяльність виконавчої гілки влади. Допомогти у впровадженні системи європейських цінностей може інтегрування міжнародного законодавства у правову систему України, рецепція законодавства розвинених європейських країн. Але до цього процесу необхідно підходити обережно, ураховуючи ризики і особливості українського правового менталітету і національної культури. Ця рецепція не повинна перетворитися в сліпе копіювання, адже це може призвести до погіршення ситуації. Отже, впровадження європейських цінностей в Україні є непростим завданням, реалізація якого залежить від багатьох факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Список використаних джерел:

1. В. С. Загорський, О. Я. Красівський, О. С. Киричук, П. В. Когут, О. П. Котовська; ред.: В. С. Загорський, О. Я. Красівський. Європейський Союз

у ХХІ столітті: функціонування та розвиток: монографія / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2016. – 631 с. – Бібліогр.: с. 600–631.

2. Пірен М. І. Європейські цінності та їх реалізація у сфері державної служби та кадрової політики України. / Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. – 2015. – Вип. 1. – С. 78–90.
3. Мадрига Т. Б. Прикарпатський вісник НТШ. Думка. – 2015. – №3(31)

Тематичний напрям 4
**МОРАЛЬНЕ І ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ
ЯК СКЛАДОВІ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО
ВИХОВАННЯ**

*М. Б. Ценко,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

**ПРО ЕТИЧНИЙ СВІТОГЛЯД
МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ**

Реформування системи вищої освіти в цілому є позитивним явищем. Проте, деякі нововведення викликають заперечення, як такі, що суперечать сенсу і змісту завдань певної освіти. Так, у навчальній програмі юридичної освіти відсутній як обов'язковий предмет вивчення курс «Етика», який є одним із основоположних для формування фундаментальних якостей спеціалістів.

Таке розуміння значення етичного знання для юристів впливає, перш за все, з усвідомлення взаємозв'язку моралі і права, їх завдань у суспільстві, форм і способів реалізації, а також аналізу стану моральності сучасної молоді та суспільства в цілому.

Мораль і право – основні елементи системи нормативної регуляції соціальних відносин. Питання про співвідношення цих регуляторів зазвичай розглядається в площині їх взаємодії і взаємодоповнення.

Мораль і право пов'язані між собою історично. Правова нормативність виникла на засадах моральних норм, що існували, і закріпила основний – гуманістичний – принцип суспільних відносин. За допомогою моралі й права встановлюються загальні стандарти поведінки членів суспільства, що сприяє упорядковуванню суспільних відносин.

Правові та моральні закони поєднує їх сутнісний зміст, збіг багатьох вимог, обов'язковість їх виконання. Єдність моралі та права виявляється і в цілях, у досягненні яких вони доповнюють один одного. Їх взаємодоповненість розкривається і через те, що заборони і санкції права на-

бирають сили у межах тих виявів людської волі, де недостатніми є імперативи моралі.

Ці два регулятори мають і суттєві відмінності. Різними в них є способи формування, сфери застосування, засоби і методи забезпечення функціонування, форми відповідальності за порушення їх норм.

Разом із тим, мораль і право тісно пов'язані, зміни в одному з елементів тягнуть за собою трансформації в іншому. Важливою умовою регулятивної дієвості цих феноменів є обумовленість права моральними ціннісними орієнтирами.

Отже, для досконалого вивчення права, глибокого розуміння його сутності важливо знати й усвідомлювати сутність моралі, закономірності її функціонування в суспільстві. Вивчення філософії моралі, або етичного знання, – це єдиний спосіб опанування моралі, сенсу її існування, ознайомлення з її закономірностями функціонування, способами застосування тощо.

Питання про етичну освіту постає сьогодні зі все більшою актуальністю і у зв'язку із загальним падінням моральності. Сучасне суспільство виявилось нестійким і вразливим в умовах економічних і духовних трансформацій. За зовнішніми гаслами: патріотизму, зростання релігійної духовності, звернення до національних традицій, пошуку основ національної ідеї тощо, виявилися наслідки, що є трагічними для морального здоров'я людей. Суспільство характеризується надзвичайною конфліктністю (міжособистісною, міжгруповою, міжнаціональною, внутрішньонаціональною), жорстокістю, насильством, байдужістю до проявів різних форм аморальності. Люди здебільшого не цікавляться етичними ідеями, їх влаштовує повсякденний досвід, який, на жаль, не завжди виявляється моральним за ціннісною значущістю, а частіше спрямований на задоволення егоїстичних, прагматичних інтересів через зневажання потребами інших.

Найбільш ураженою моральними хворобами є молодь, яка зростає і формується в ситуації падіння виховної ролі таких соціальних інститутів, як сім'я, школа, порушення спадкоємності, втрати зв'язків з усталеною системою цінностей, моральною традицією. Для молодих людей, що опановують правознавство, вивчення філософії моралі є шляхом підвищення над собою буденним, усвідомлення свого людського призначення, зрозуміння морального призначення юридичної професії.

І ще однією важливою мотивацією щодо вивчення етичної теорії у вищому юридичному навчальному закладі є практична необхідність формування у майбутніх юристів професійного етичного світогляду. Така потреба обумовлена, зокрема, характером прийняття рішень юристами.

Ухвалення рішень суддями, прокурорами – це складова їх діяльності та велика відповідальність перед собою і суспільством. Рішення, що приймають юристи, мають бути законними і справедливими, тобто відповідати вимогам правової регуляції і моральної оцінки. Законодавством встановлені засади ухвалення рішення, згідно з якими суддя, наприклад, приймає рішення на основі закону і відповідно до внутрішнього переконання. У цьому формулюванні найбільш складним і суперечливим є розуміння того, що таке внутрішнє переконання юриста.

Аргументи, що доводять вину підсудної особи, мають формувати позицію судді. Проте, його переконаність має спиратись не тільки на букву закону, а й на власне відчуття справедливості майбутнього рішення. Причому, власне розуміння справедливості не може бути суб'єктивним, винесеним із власного досвіду позитивних і негативних фактів життя. Юрист має спиратися на раціональне знання справедливості, як етичної категорії, і на знання змісту справедливого, який прийнятий у сучасній суспільній свідомості.

Справедливість та інші моральні поняття – це складні етичні категорії, розуміння яких передбачає їх вивчення та усвідомлення, на основі чого й формується етичний світогляд. Юрист не має права покладатися на власний суб'єктивний розсуд. Його рішення мають бути законними і морально вивіреними на засадах етичного світогляду.

Формування етичного світогляду необхідне юристу також для практичного виконання юридичних дій в різних галузях практики. Так, цивільно-процесуальне та кримінально-процесуальне законодавство передбачає процедуру судового розгляду справ на моральних засадах, проте зміст таких дій відповідно до моралі не розглядається.

Усі галузі права, які торкаються відносин людей у суспільстві, потребують етичних знань юристів. Сімейне, трудове, адміністративне, конституційне право та ін., регулюючи правові відносини, втручаються в сферу людських взаємин, порушуючи їх моральний зміст. Закон не завжди надає юристу вичерпні відомості про кваліфікацію тих чи інших

дій, вузько тлумачить можливі факти та їх моральну ідентифікацію, не формулює морально-ціннісних орієнтирів для самих юристів щодо відповідального вирішення справ.

Нарешті, юридична діяльність неможлива без морального ставлення юриста до своєї справи, до громадян, до протиправних і аморальних вчинків. Державне і суспільне значення діяльності правників містять і моральне суспільне навантаження, що обумовлює специфіку вимог, які висуваються до юристів. Ці вимоги мають переважно моральний зміст. Йдеться про дотримання таких принципів, як гуманізм, альтруїзм, толерантність, справедливість, відповідальність. Моральні характеристики включаються у складові професійної майстерності юристів, адже вони повинні мати не тільки високу кваліфікацію з питань права та його застосування, а й морально ставитися до права і до людей.

«Обов'язок», «честь», «совість», «професіоналізм», «неупереджене дотримання закону», «готовність прийти на допомогу, незалежно від статусу та матеріального стану людини» – це не просто моральні імперативи, це досить високі критерії, – писав Ю. Качановський, – ці та інші високі критерії, якими б суворими вони не здавались, мають бути покладені в основу внутрішнього етичного кодексу юристів. Тільки тоді ми отримуємо право вимагати від громадян поваги до закону і до тих людей, що його уособлюють»[3].

Свідоме, цілеспрямоване формування особистостей майбутніх юристів, безумовно, передбачає пронизаність юридичної освіти етичним знанням та моральним вихованням студентів. Розвинутий етичний світогляд юриста – це запорука здійснення можливостей щодо подолання зловживань, хабарництва у юридичній діяльності та реформування системи в контексті розбудови дійсно правової держави.

Список використаних джерел:

1. Зуева О. А. Профессия юриста в правовой системе российского общества. // Юристь – Правоведь.- 2006. – №4. – С. 20–24.
2. Жалинский А. Э. Введение в специальность «Юриспруденция». Профессиональная деятельность юриста: учеб.- 2-е изд., перераб. и доп. – М.: «Проспект», 2009. – 362 с.
3. Качановский Ю. Юристы XI века. – М.: Изд. Юристь, 2007. – С. 5–28.
4. Кикоть В. Я., Столяренко А. М. Юридическая педагогика. – М.: «Юнити – Дана», 2004. – 895 с.

*Л. М. Сідак,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології Національного
юридичного університету ім. Ярослава Мудрого
Д. Ю. Метеджи,
студент 1-го курсу Інституту прокуратури
та кримінальної юстиції Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

МОРАЛЬ І ПРАВО ЯК ГОЛОВНІ РЕГУЛЯТОРИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Суспільство – це соціальна система, яка включає людей та їх об'єднання, у процесі взаємодії яких виникають відносини, що потребують упорядкування, яке здійснюється завдяки спеціальним регуляторам. Такими регуляторами є соціальні норми, а саме: релігійні, моральні, правові, політичні, економічні, корпоративні, звичаї тощо. Усі вони тісно взаємодіють між собою, але особливе місце серед них займають право і мораль.

Вже багато століть філософи та правознавці досліджують взаємозв'язок моралі і права як головних соціально значущих регуляторів суспільних відносин, адже саме моральні і правові норми мають суттєвий вплив на суспільство, визначають напрям його розвитку.

Між правом і мораллю існують як спільні, так і відмінні риси. Відмінність полягає, зокрема, і в тому, що моральний закон здійснюється людиною добровільно, а правовий – забезпечується примусом, тобто покликаний подолати спротив окремих суб'єктів суспільства. Крім того, нерідко виникає конфлікт між правом та мораллю. Це спостерігається, наприклад, коли норма закону, прийнята з урахуванням мотивів доцільності або для забезпечення інтересів окремих суб'єктів соціальних відносин, суперечить прийнятим і поширеним у суспільстві моральним принципам. Наприклад, норма про обов'язкове попередження державних органів про злочин суперечить моральним принципам, які засуджують доносительство. Поведінка людей у ситуації такого конфлікту різниться і залежить від багатьох факторів, зокрема від правової та моральної культури. Наприклад, за часів Другої світової війни європейці виказу-

вали євреїв або дезертирів тому, що цього вимагав закон. Але нерідко люди, навіть ризикуючи життям, переховували, рятували людей «поза законом», а це означає, що моральні принципи мали більшу силу мотивації, аніж усвідомлення норми закону.

Право і мораль мають спільний родовий предмет регулювання – відносини між людьми, спільну мету – встановлення порядку в суспільних відносинах; можуть збігатися за змістом, коли норми права закріплюють норми моралі (наприклад, моральну норму «не можна красти» повторює відповідна заборона у Кримінальному кодексі).

Право і мораль мають єдину духовну природу, єдиний ціннісний стрижень – справедливість. Навіть у класовій державі норми права були вираженням справедливості, на якій ґрунтуються норми моралі. Останні, у свою чергою, обумовлювалися матеріальним і духовним розвитком суспільства.

Крім того, і право, і мораль виконують забезпечують досягнення компромісу між інтересами індивіду, групи і суспільства, сприяють збереженню стабільності й рівноваги у суспільстві завдяки нормативному характеру, тобто формують норми, що визначають межі свободи суб'єктів, і є засобами втілення справедливості. Взаємодія норм права і норм моралі у процесі правотворчості проявляється у тому, що норми права повинні враховувати норми моралі, прийняті у суспільстві, являти собою формально (офіційно) визначену міру справедливості. Інакше кажучи, моральні принципи є джерелом юридичних норм, отож право в широкому розумінні є моральним феноменом. Наприклад, заборона вбивства – це насамперед моральна заборона, а потім уже правова.

Тому норми права змінюються і розвиваються під впливом норм моралі. Дане положення можна підтвердити на прикладі явища корупції. Сьогодні корупція визнана однією з головних проблем у нашій державі, яка загрожує функціонуванню усього державного апарату та розвитку суспільства. Розуміння цього почалося із морального осуду, прагнення реалізації принципу справедливості тощо. Саме моральним осудом корупції можна пояснити підвищений інтерес суспільства до скандалів в «Укроборонпромі» або з так званими «діамантовими прокурорами».

Згідно з чинним Законом України «Про запобігання корупції», корупція – це використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної

вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

Проаналізувавши праці науковців, які досліджували питання боротьби з корупцією, можна побачити повторювані твердження, що корупцію не можна подолати. Якщо так, тоді виникає питання: навіщо з нею боротися? На це питання відповів Т. Гоббс, який вказує не те, що процвітання корупції може призвести до міжусобиць в країні, а як наслідок – до руйнування держави.

Більшість вважає, що головною причиною корупції є економічне становище країни, але такі науковці, як О. Сахань, Т. Бельська, І. Владленова, І. Христинч, не погоджуються з цим твердженням. На їх думку, головною причиною корумпованості всієї країни є низький рівень морального виховання. М. Ценко, С. Тузіков у статті «Деякі аспекти морального виховання молоді в сучасній Україні» зазначають: «Моральність і моральна культура формуються через цілеспрямований процес освіти, виховання й самовиховання, в якому значну роль відіграють суспільство і держава, важливим завданням яких має бути створення та забезпечення умов для духовного розвитку кожної людини». Але якщо ці умови не забезпечуються, то відбувається деформація моральної культури, а разом з тим і правової культури. Наприклад, коли майбутній юрист бачить безкарність чиновників, прокурорів, суддів та бездіяльність правоохоронних органів, то він звикає до цього і перестає оцінювати ці явища як аморальні.

Підсумовуючи вище викладене, доцільно зауважити, що вирішити проблему корупції можна шляхом виховання в молоді стійкої неприязні до будь-яких видів і форм корупції в усіх сферах життєдіяльності суспільства. У цьому може допомогти свідоме, серйозне, системне вивчення науки етики на усіх рівнях освіти. Не даремно етику розглядають як практичну філософію, яка дає основні сенсожиттєві орієнтири. Тому вивчення етики може стати важливим фактором підтримання правопорядку в суспільстві, виховання ціннісних орієнтацій, які сприятимуть гармонійному розвитку особистості і усуненню конкуренції правових та моральних норм.

*М. Б. Ценко,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології Національного
юридичного університету ім. Ярослава Мудрого;*

*Я. І. Морозов,
студент 1-го курсу Інституту прокуратури та
кримінальної юстиції Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*

ВПЛИВ ОСВІТИ НА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Формування духовності у студентів, зокрема у майбутніх юристів, є актуальною проблемою сьогодення. Це зумовлено, у першу чергу, особливостями суспільних відносин, що нерідко характеризуються низьким рівнем духовного розвитку суб'єктів таких відносин. Напівпорожній внутрішній світ породжує негативні якості, що порушують гармонію у суспільстві: жорстокість, жадібність, безвідповідальність, агресивність. Для того, щоб уникати цих та інших негативних рис, необхідно спрямовувати молодь на формування у неї гуманістичного світогляду.

Що ж представляє собою духовність? Насамперед, це найвища цінність людини, яка презентує основні моральні та життєві орієнтири. Духовність – «це рівень зрілої відповідальності особистості – лідера, здатної пізнавати і творити світ з добром для людей, використовуючи гуманістичний підхід до задоволення суспільних потреб» [1]. Відповідно, правник, як високоосвічена особистість з надзвичайно розвинутою правовою свідомістю, повинен бути морально сформованим та етично компетентним. Саме освіта надає імпульс людині для розвитку цих якостей, а також сприяє її самовдосконаленню та самовихованню.

Згідно з чинним законодавством сучасна освіта має бути спрямованою «на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» [3]. Ці компетентності повинні якісно реалізовуватися під час підготовки майбутнього юриста. Зокрема, вони мають проявлятися при формуванні його внутрішнього

світу, який стимулює всебічний розвиток, надає розуміння сенсу життя та призначення професійної діяльності.

Як же формується духовність студентів юридичного факультету? По-перше, слід відзначити наявність у навчальній програмі дисциплін, які сприяють формуванню гуманістичних ціннісних орієнтирів. Такі предмети, як філософія, історія культури, етика розширюють розуміння людського буття та взаємин між людьми. Крім того, вони сприяють усвідомленому включенню особистості в духовну культуру. До її структурних елементів відносять: знання філософії законів Всесвіту, інтелектуальне осмислення історії людства, народних традицій, релігії, художньої літератури, мистецтва, дотримання норм вищої правничої етики, використання загальнолюдських цінностей у правовому полі [6, с.126]. На думку Л. Зеліско, «функції духовної культури, серед яких ми виділяємо осмислення юристом законів духовного світу, духовне піднесення, збагачення гуманістичним світоглядом, запобігання духовним стресам, осмислення духовного змісту юридичних законів, формують у юриста найвищі духовні цінності, розвивають його духовну свідомість як захисника добра і милосердя» [2].

Не менш важливим у даному аспекті є розвиток моральної складової духовності, що також відбувається у межах освітнього процесу. Навчаючись за правознавчим спрямуванням, студенти розвивають свою правосвідомість, поглиблюють знання законодавства, адже їхня майбутня професія безпосередньо пов'язана з нормативно-правовими та правозастосовними актами. Разом із тим, у юридичній діяльності надзвичайно важливе значення має моральна сторона правничої професії. Саме завдяки взаємодії та взаємному зв'язку права і моралі регулювання суспільних відносин стає більш ефективним, забезпечуючи узгодженість інтересів громадян із дотриманням принципів рівності та справедливості.

По-друге, освітній процес містить таку складову, як виховання. Воно спрямоване на формування ціннісних орієнтирів під впливом викладачів, які в процесі навчання не тільки надають студентам нові знання, а й здійснюють виховну роботу. Це значною мірою закріплено в статті 54 Закону України «Про освіту»: «Педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники зобов'язані: настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зо-

крема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства»[3]. З огляду на цей аспект освіти слушною є думка Е. В. Стриги про те, що викладач повинен «формуванню не тільки професійні, але й соціально-особистісні компетенції, які передбачають наявність активної громадянської позиції, соціального інтелекту, розвиток соціальної прогресії, міжособистісної комунікації для забезпечення якісної підготовленості до майбутнього працевлаштування»[5].

По-третє, поширеною є думка, що освітній процес повинен складатися з трьох основних компонентів: наявність студента, викладачів та якісної матеріально-технічної бази. Але для ефективного навчання слід враховувати ще одну досить важливу складову – позитивну налаштованість на навчальний процес, адже саме вона спонукатиме майбутнього юриста до розвитку та самовдосконалення. З одного боку, мотивація сприяє кращому засвоєнню знань, у результаті чого відбувається механізм якісних змін – перетворення недосвідченої людини на мудру та духовну особистість. З іншого – «під впливом мотивації формується світоглядна позиція особистості, поведінкові реакції, внутрішній емоціональний стан, який впливає на уявлення людини не лише про навколишній світ, а і на власний внутрішній світ, на адекватну оцінку ситуації і адекватне її сприйняття» [4].

Загалом, основною проблемою юридичної освіти на сучасному етапі є виховання духовності юриста. Вона полягає у тому, що необхідно не тільки дати майбутньому фахівцеві певні знання, а й сформувати в ньому гуманістичний світогляд, який сприятиме використанню цього знання на благо. Збагачення духовного світу є пріоритетним для сучасного суспільства, а отже студенти повинні використовувати навчання як відправний пункт у формуванні своєї особистості та професійної компетентності.

Список використаних джерел:

1. Духовність особистості – основна цінність демократичного суспільства / М. Пірен, В. Ребало // Вісник Національної академії державного управління при Президенті України. – 2011. – Вип. 2. – С. 228–236. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2011_2_32.
2. Духовний розвиток особистості магістра юридичного фаху в системі культурологічної освіти / Л. Зеліско // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2012. – №2. – С. 159–167.

3. Закон України «Про Освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, №38–39, ст. 380).
4. Мотивація студентів як один із основних факторів успішної професійної підготовки / І. П. Тригуб // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія : Філологічна. – 2014. – Вип. 48. – С. 315–318. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_48_100
5. Ролі викладача вищого навчального закладу / Е. В. Стрига // Наука і освіта. – 2013. – №5. – С. 48–50. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2013_5_15
6. Сливка С. Юридична деонтологія. Підручник. Вид. 2-е, перероб. і доп. – Київ: Атіка, 2003. – 320 с.

О. В. Бурлука,
*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ЦІННІСНА ОРІЄНТОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ САМООСВІТИ

Політична, правова, моральна, інтелектуальна культура формується за допомогою постійного поповнення й відновлення знань. Йдеться не про нагромадження знань, а про більш глибоке оволодіння знаннями, їхню систематизацію, про проникнення в сутність суспільних явищ і процесів, про освоєння якомога більшого культурного простору. На все, що створюється в суспільному житті, накладають свій відбиток розум, почуття і воля людини, яка й творить культурний процес. Але людина не тільки продукт конкретно-історичних суспільних відносин, але й система, що саморозвивається, самоналаштовується, самоврядовується, саморегулюється. Тому, потреби людини в засвоєнні інформації не є незмінними – вони змінюються як протягом історії всього людства, так і протягом життя окремої людини.

Задоволення пізнавальних потреб і інтересів, вдосконалення освітнього потенціалу і як вищу форму, саморозвиток, можливо здійснювати за допомогою самоосвіти особистості. Самоосвіта – це один із засобів реалізації внутрішньої свободи й у цілому самореалізації особистості.

Рівень, інтенсивність, спрямованість і якість самоосвіти визначають різноманітні можливості особистості, її життєву програму, життєвий шлях, культуру життя. Самоосвіті належить велика роль у засвоєнні відповідного набору знань, цінностей, символів, ідеалів, що дає людині свободу творчості свого життя й уявлення про те, що вона формує адаптуючись до обставин буття і дає змогу їх перебороти.

Самоосвіта припускає вільний доступ до інформаційних технологій, навчання, індивідуалізоване за часом, темпам, змістом, вибором особистістю освітньої стратегії й шляхів її реалізації. Самоосвіта особистості є складовою особистісного розвитку, збагачення його новим і новітнім змістом, гарантією збереження професіонала й особистості в динамічно мінливих умовах суспільної практики. Самоосвіта особистості сприяє відновленню, розширенню й поглибленню раніше отриманих знань, а також вдосконаленню практичних навичок, умінь їх одержання й осмислення з метою досягнення найвищого рівня професійності, майстерності й загальної культури. Прийоми, методики й в цілому досвід самоосвіти засвоюється й накопичується особистістю в процесі навчання в загальноосвітній школі, розвивається й систематизується в умовах вищої.

Самоосвіта особистості, як правило, здійснюється за індивідуальною програмою, ініціюється, регулюється й контролюється самим суб'єктом. Привабливість самоосвітньої діяльності надають гуманізм і демократизм, гнучкість і різноманіття засобів і організаційних форм, що сприяють самоактуалізації й саморозвитку особистості, її творчої самостійності. «Одно из преимуществ самообразования в том, пишет Н. В. Гончаренко, – что оно может длиться всю жизнь, даже тогда, когда возраст, здоровье и другие причины не позволяют человеку получать образование в организованных формах обучения. В самообразовании есть тот спокойный самопоиск, самостроительство, которые свидетельствуют об остром самоосознании себя, своей сущности, о стремлении к усовершенствованию» (1; с. 24).

Парадигмою самоосвіти є процес становлення людського в людині, складання, формування людської родової природи, її формування, карбування. Каркас самоосвіти: створення людини через діяльність, у рамках якої він засвоює розумові, пошукові, творчі, навчальні, організаційні, самоаналітичні, інтенціональні засоби. «Человек единственное уникальное существо мироздания способное складываться, организовываться, формироваться, развиваться посредством культивирования человекообразующих сил» (2; С. 108) Тому, оброблення в собі родових людських якостей – соціальності, розумності, моральності становить основу само-

освіти. Самоосвіта не тільки процес поповнення і переробки знань, вона сприяє становленню особистості, її загальній культурі, соціальній, моральній зрілості тощо.

Ціннісна орієнтованість, спрямованість самоосвіти залежить від конкретно-історичних типів: суспільних відносин, способу життя, типу особистості, її моральних якостей тощо. У людини є можливість свободи вибору у створенні власного життя, але вибір цей можливий і в напрямку до духовного вдосконалення і шляхом повторного здичавіння. Відповідно до обраних цінностей і переконань людина визначає свій життєвий шлях, спираючись на власний та чужий досвід, не тільки шляхом адаптації до наявних умов, дотримуючись норм і традицій, але й організацією свого життя. Вона вибирає напрямок і зміст свого духовного життя і цінностей з усієї культурної скарбниці людства, особливо це стало можливим з розвитком засобів масової комунікації. І хоча, вона обирає те, що відповідає її запитам й умовам буття, її вибір може бути альтернативним – прийняти чи відкинути. Тобто, залежно від базових цінностей особистоті самоосвіта має просоціальний або асоціальний, гуманістичний або індивідуалістичний характер, підтверджує одні цінності й заперечує інші.

Список використаних джерел:

1. Бурлука Е. В. Самообразование личности как социально-педагогическая проблема. Монография – Х.: ЧПИ «Новое слово», 2008. – 180 с.
2. Гончаренко Н. В. Гений в искусстве и науке. – М., 1991. – 430 с.
3. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию /М. К. Мамардашвили.- 2-е изд., испр. и доп. – М: Прогресс; Культура, 1992. – 415 с.

О. А. Шумейко,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри культурології
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ЗНАЧЕННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДЛЯ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ТА МОРАЛЬНО- ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ПРАВНИКА

Естетична культура – одна із складових загальної культури особистості, а саме, складова її духовного розвитку, що певним чином

складає естетичну культуру сучасного суспільства. Під естетичною культурою розуміється вплив мистецтва та законів краси на духовний розвиток особи, на його поведінку з метою пізнання та вирішення завдань, які стоять перед ним.

Естетична культура складається з естетичної свідомості, яка перш за все спрямована на емоційно-чуттєве сприйняття навколишньої дійсності та фіксує особливості та рівень осмислення цінностей особою, соціумом; естетичної діяльності, а також духовних цінностей. Естетична культура охоплює всі сфери життєдіяльності людини і спрямована на перетворення навколишнього світу відповідно до уявлень про досконале, довершене тощо, пов'язане з гармонійною самореалізацією особи.

Традиційно до чинників, що формують рівень естетичної свідомості, відносять естетичне почуття, естетичний смак та естетичний ідеал. Тобто мова йде про формування певної культури, зокрема естетичної. Естетична культура – це сукупність естетичних цінностей, що існують у соціумі, способи і засоби їх створення та засвоєння. Естетична культура особистості – це рівень опанування естетичною культурою цілого соціуму.

Естетична культура формує в особі цілісне ставлення до навколишнього світу в цілому, вона являє собою певну грань загальних, універсальних відносин і тому виступає мірилом універсальності та гармонійності особистості. У жодному разі ні інтелектуальний, ні емоційний розвиток особистості не може бути повним, якщо вона естетично нерозвинена. Естетична культура певним чином забарвлює емоції, волю і розум особи вмінням бачити, відчувати та створювати красу відповідно до законів краси.

Специфіка професійної діяльності юриста загалом полягає в тому, що відбувається інтеграція почуттєвого та раціонального, тобто виникає своєрідний діалог між ними, на підставі якого сприйняття інформація переходить у почуття або залишається на чуттєвому рівні.

Під естетичною культурою юриста розуміється почуттєвий вплив мистецтва і законів краси в правовій естетиці на формування професійної правосвідомості юриста з метою кваліфікованого вирішення ним правових питань. Потрібно акцентувати увагу, що у формуванні естетичної культури особи, зокрема і естетичної культури юриста, особливе місце належить мистецтву, де за будь-яким фактом художньої творчості в будь-якому виді мистецтва, за будь-яким виявом спеціального обдарування митця, в основі лежить відношення людини до навколишньо-

го світу і в цілому до життя. Вплив мистецтва і законів краси здійснюється на почуттєвому рівні, адже естетичне сприйняття правових явищ відбувається через органи почуттів. Мистецтво є своєрідним провідним компонентом естетичної культури юриста, воно створює особливий духовний світ людини – світ краси та емоцій.

Особлива роль, яку виконує мистецтво у формування правосвідомості юриста, полягає в тому, що воно активізує суспільну комунікацію, немов примушує розмовляти з людиною. Естетичне переживання, зокрема, є таким своєрідним діалогом. Мистецтво несумісне з шаблоном чи копіюванням, адже воно є самостійним витвором особи. Мистецтво активно впливає на формування у юриста правового почуття. Естетична цінність правосвідомості юриста забезпечує професійну поведінку; юрист більш свідомо оцінює правову ситуацію, відбувається певне переосмислення набутих раніше правових знань.

Професійна правосвідомість як складова естетичної культури впливає з естетичної свідомості. Естетична свідомість становить певний комплекс почуттів, уявлень, поглядів, ідей тощо і має такі складові елементи: естетичне почуття, естетичний смак, естетичний ідеал, естетичну теорію.

Естетична культура, впливаючи на естетичний розвиток юриста, певним чином формує іншу якість мислення, започатковує розвиток цілої низки загальнокультурних здібностей особи. Перш за все це починається на якості емоційної культури особистості. Естетична культура правника сприяє розвитку образного мислення, мислення за аналогією та асоціацією, цілісності сприйняття конкретних образів, зорового уявлення тощо.

Культура поведінки – це важлива складова естетичної культури юриста, вона є зовнішнім проявом духовного багатства особистості та її внутрішнього світу; це сукупність форм повсякденної поведінки особи, в яких знаходять зовнішнє відображення моральної та естетичної норм поведінки. Моральні норми визначають зміст вчинків, мотиви поведінки, а культура поведінки, зокрема, демонструє як саме втілюються в поведінці вимоги моральності, наскільки органічно, природно і невимушено такі норми поєдналися з її способом життя, стали повсякденними життєвими правилами. Культура поведінки особистості, зокрема як і культура поведінки юриста, поєднує в собі всі сфери зовнішньої і внутрішньої культури особи: етикет, а саме правила поведінки у громадських місцях; культуру побуту, що охоплює відносини в колективі, естетичні вподо-

бання у виборі предметів споживання, естетику рухів тіла тощо. Потрібно окремо акцентувати увагу на культуру мовлення, що поєднує в собі правильність, чіткість, стислість формулювання і висловлювання думки. Моральна й естетична складові культури поведінки існують у тісній єдності і взаємодії. Особливо чітко це можна простежити у професійній діяльності юриста.

Зовнішня культура правника очевидна. Про неї можна зробити висновок з першого погляду, аналізуючи його поведінку в колективі, мовлення, стиль одягу тощо. Але однозначно зовнішня культура є певним виявом його внутрішньої культури. Варто звертати увагу не лише на спілкування та поведінку, а також на їх мотиви, внутрішню вихованість, що регулюють саму поведінку особи.

Формування внутрішньої і зовнішньої культури, її моральний і естетичний розвиток – це один з основних завдань, що стоять перед юристом. Ввічливість, простота, тактовність – загальноприйняті норми поведінки, що можуть по-різному виявлятися в поведінці. Стиль поведінки – це сукупність норм, правил поведінки, що характерні особі залежно від її моральних, естетичних, політичних поглядів, інтересів, настанов, життєвих позицій. На стиль поведінки значно впливає матеріальний стан особи. Упродовж усього життя стиль поведінки виявляється у мовленні, спілкуванні, вчинках особи; він дозволяє зробити висновок про інтелектуальний, моральний, естетичний розвиток особи, про її соціальну і професійну приналежність. Стиль поведінки не виникає сам собою; під час його формування велику роль відіграє соціальне мікросередовище; виховання; коло близьких друзів; естетична культура тощо. Але варто зазначити, що на підставі свого попереднього досвіду в особі складається певний ідеальний образ і при критичному самоаналізі вона дійде висновку, що і як їй потрібно змінити (удосконалити) в стилі поведінки.

Зацікавленість у питаннях регулювання поведінки визначаються рівнем духовного розвитку, естетичного та морального виховання і загалом естетичною культурою. Одним з найважливіших показників стану особи під час виконання своїх професійних обов'язків – її душевний комфорт, у створенні якого помітне місце посідає культура службових відносин, де значну роль відіграє службовий етикет, який регламентує відносини в колективі. Службовий етикет диктує той стиль поведінки, ті норми поведінки, які покликані сприяти створенню в колективі здорової морально-психологічної атмосфери.

О. С. Тітомир,
кандидат юридичних наук,
старший лаборант кафедри культурології
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ПРИРОДНО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ПРАВА ЯК ІДЕЙНА ОСНОВА ПРАВОВОГО І МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Встановлення сутності правового виховання і розкриття його значення на сучасному етапі державотворення в Україні великою мірою залежить від розуміння самого права (*праворозуміння*), адже «інтерпретація правового світогляду неминуче зумовлюватиметься праворозумінням його носія» [2, с. 7]. Крім того, *сам зміст правовиховного впливу великою мірою залежатиме від того, який тип праворозуміння покладено в його основу*. Праворозуміння – це обумовлена соціокультурними цінностями наукова концепція, яка визначає раціонально-теоретичну модель розуміння сутності і змісту права, усвідомлення правової дійсності крізь призму правових теорій, доктрин, концепцій. В юридичній науці вироблено багато образів права, які різняться залежно від того, що саме у правових явищах приймається за головне, що складає сутність права. Кожен з цих образів відображає свій кут зору й розуміння права – ступінь осягнення його особливостей, соціальної ролі й смислу. Відповідно, формуються різні *типи праворозуміння*. Складність процесу праворозуміння, його неоднозначність, плюралізм концепцій праворозуміння зумовлено складністю самого феномену права, а також складністю людського буття, особливістю глобалізаційних процесів. Цим пояснюється той факт, що в юридичній науці представлено різні підходи до класифікації типів праворозуміння. В аспекті ж досліджуваної проблематики для нас найбільший інтерес представляє поділ типів розуміння права на природно-правовий і позитивістський, «межовою лінією» між якими виступає питання про співвідношення права з мораллю, про необхідність оцінки права з точки зору надправових (або надпозитивних) цінностей, або наявність чи відсутність залежності праворозуміння від регулятивної діяльності держави, її органів .

Природно-правові теорії відрізняються значною різноманітністю, але всі вони об'єднані єдністю методологічних принципів: право розглядається не як акт державної волі, який передбачає законний примус у випадку її порушення, а як втілення справедливості й розуму. В теоріях природного права моральна оцінка розглядається як органічна частина аналізу права.

Правове виховання розвивається і модернізується одночасно із розвитком суспільства. На різних етапах історичного розвитку воно базується на відповідних цінносних правових уявленнях, які є панівними в суспільстві, ідеях, концепціях, установках, переконаннях, мотивах. Формування нової правової системи, зміна правових ідей і теорій, зміна засад життя суспільства істотно впливають на цілі, напрями, установки і зміст правового виховання. Побудова правової держави, формування і розвиток громадянського суспільства накладають відбиток на правове виховання, його цілі і зміст. Соціальна цінність людини, визнання невід'ємних прав і свобод людини, свобода підприємництва та інших форм вільної економічної, наукової, творчої, культурної діяльності, ринкові відносини, політичне й ідеологічне різноманіття, активізації діяльності громадян, поглиблення праворозуміння відповідно модернізують цілі, зміст, форми та методи правового виховання. Змінюється змістовна частина правосвідомості. Все це відбивається на формуванні нового типу правової культури. Звичайно, різні суспільства визначають право відповідно до свого власного історичного досвіду, своєї системи цінностей і відповідного політичного контексту. Однак природно-правове розуміння права дозволяє сформувати спільне уявлення про нього як про універсальну систему справедливих установлень, що створюють умови для здійснення вільної волі, зближує його з мораллю, оскільки і право, і мораль є соціальними регуляторами. Саме тому правове виховання на сучасному етапі державотворення в Україні має сприяти формуванню в свідомості членів суспільства праворозуміння, заснованого на ідеях і цінностях природно-правової концепції. Це зумовлено, головним чином, тим, що вимоги й ідеали природного права, знайшовши відображення у правосвідомості, в її культурних кодах, набувають правового характеру і відповідно до нього виступають у вигляді правових ідей, вимог, праобразів юридичних норм. Адже «жодні перетворення з метою покращення оточуючої реальності неможливі там, де ціннісні регулятори не стали елементом свідомості людини» [1, с. 3–4]. Право-

ве і моральне нормування соціального життя мають загальні ціннісні підстави, які обґрунтовують безумовну значущість людської особистості. Однак ці ціннісні підстави мають різні змістовні оцінки. Право будується на цінностях формальної рівності, справедливості, що полягає в еквівалентності одержаного і наданого, свободи як умови здійснення правових відносин. Для моралі ж особливо важливими є цінності добра, справедливості (частіше милосердної) [3, с. 25], свободи як обов'язкової умови для можливості здійснення морального вибору. Таким чином, саме у процесі правового виховання етичні цінності одержують «правове звучання», розуміння в контексті правової системи суспільства, вони конкретизуються щодо правових ситуацій, набувають загальнозначущого характеру. Якнайповніше солідарність ціннісних підстав моралі і права втілюється в етико-правових конструкціях прав людини. Те саме виявляється у фактичному збігу деяких правових і моральних норм, які таким сумісним регулюванням підкреслюють особливу значущість цінностей, що захищаються. До них належать цінності життя, свободи, власності. У цих випадках моральні і правові норми виступають як взаємодоповнюючі цінності. Свої витоки природне право бере з ідей загальної справедливості та вічної правди. В такому розумінні право – це відбиток цивілізації, культури суспільства, людства в цілому і є найбільшою соціальною цінністю, благом для суспільства і кожного його члена, втіленням соціальної справедливості. Цінності природного права є універсальними і мають абсолютний характер, і це є чи не найважливішою їхньою особливістю. Універсальність їх полягає в тому, що вони поширюються на всіх, незалежно від будь-яких ознак соціального, національного, професійного тощо плану і мають абсолютний характер, і це є чи не найважливішою їхньою особливістю. Універсальність їх полягає в тому, що вони поширюються на всіх, незалежно від будь-яких ознак соціального, національного, професійного тощо плану. Вимоги і цінності природного права забезпечують суб'єктивні права вищу правоту, якщо він діятиме відповідно до них, і, навпаки, заперечення цих вимог, правил, цінностей у природно-правовій свідомості асоціюється зі злом і руйнацією [4, с. 50]. Природно-правові цінності та вимоги однаково «працюють» у всіх сферах людського буття, поширюються на всі види життєдіяльності особистості, присутні в будь-якому часі та просторі. У природному праві дуже яскраво простежується його спрямованість на захист, збереження унікальності кожної особистості. У суб'єкта права склада-

ється враження, що універсальна імперативність норми природного права «прямує з усією своєю силою, максимальною енергією в кожную конкретну соціальну точку, де перебуває суб'єкт – носій індивідуальної природно-правової свідомості» [5, с. 324]. І саме це має бути ідейним підґрунтям правового виховання, принципом, що пронизує всю його систему, охоплює кожен його елемент, підпорядковує собі завдання правового виховання. Природно-правова концепція стверджує, що система соціального примусу може називатися правом тільки тоді, коли вона відповідає природі людини, сенсу і цілям її існування, певним нормативним стандартам. А це означає, що «є сутнісний, необхідний зв'язок між правом і мораллю. Веління права і вимоги моралі не просто іноді збігаються, це не випадковий факт, якого могло б і не бути. Відповідно до теорій природного права сама ідея, сутність закону передбачає його відповідність вимогам моралі. Проте, істина полягає в тому, що те чи інше правило може бути законом тільки якщо воно вимагає як мінімум морально прийняттого.

На сучасному етапі державотворення важливим є формування системи правового виховання – як засобу впливу на правову свідомість й підвищення правової культури, збереження наступництва в праві – на усвідомленні того, що право не може відігравати роль регулятора суспільних відносин, не набувши справедливого характеру його спрямованості на утвердження соціальної цінності людини, її невідемних прав і свобод, прищеплення громадянам правових цінностей, переконань, мотивів і установок з метою втілення верховенства права, стимулювання правової активності, створення необхідних правових засад для вільного розвитку громадянського суспільства.

Отже, правове виховання у сучасному суспільстві посідає провідне місце та покликане забезпечити конструктивне запобігання й подолання конфліктів на основі консенсусу, досягнення паритетних компромісів між людьми, укріплення солідарності й терпимості у суспільних відносинах, а також між етнічними, національними, соціальними, культурними, релігійними та мовними групами. Правове виховання створює сприятливі передумови для формування нових методів, порядків і процедур регулювання й охорони суспільних відносин, воно має формуватися на ідеалі – ідеалі природного права, який забезпечує довіру суспільства до права. Саме природно-правове розуміння права як регулятора,

який формує у членів суспільства світогляд, сприяє визнанню ними цінності та соціальної значущості свободи, гуманізму, демократії, справедливості, толерантності тощо, має лежати в основі правового виховання на сучасному етапі державотворення в Україні.

Список використаних джерел:

1. Баев В. Г. Социокультурные основания права и его воспитательная функция: методолого-правовой аспект / В. Г. Баев, С. В. Левина // Юридическая наука. – 2011. – № 3. – С. 3–7.
2. Рабінович П. Правовий світогляд (соціально-природна інтерпретація) / П. Рабінович, Т. Бачинський // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 2. – С. 5–17.
3. Меліхова Ю. А. Морально-професійна культура судді: історія і сучасність: монографія / Ю. А. Меліхова. – Х.: Право, 2015. – 224 с.
4. Сідак Л. М. Проблеми аскетизму в духовному житті людини і суспільства: історія і сучасність: Моногр. – Х.: Регіон-інформ, 2004. – 304 с.
5. Цицерон. Про богів. Про державу. Про закони / Цицерон. – Київ, 1997. – 604 с.

*С. А. Тузіков,
кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри фізики та радіоелектроніки
Харківського національного університету
повітряних сил імені Івана Кожедуба*

ДЕЯКІ МЕТОДИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

В сучасних умовах серед виховних напрямів найбільш актуальними виступають морально-психологічне, патріотичне та громадянське виховання молоді як стрижневі, основоположні, що відповідають нагальним вимогам і викликам сучасності. Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до всестороннього виховання молоді, особливо морально-психологічного виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості [1,2].

Виховна робота у Збройних Силах України та правоохоронних органах – це система організаційних, морально-психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких та військово-соціальних заходів, спрямованих на формування і розвиток у військово-вслужбовця та співробітника правоохоронних органів (надалі – індивіда) професійно необхідних психологічних якостей, моральної самосвідомості, що має забезпечити високу бойову і мобілізаційну готовність органів управління, з'єднань і частин, зміцнення військової дисципліни та правопорядку, згуртування військових колективів [3].

За характером застосування й впливу на психіку індивіда методи морально-психологічного виховання можна поділити на вербальні, практичні та емоційно-вольової саморегуляції [4].

1. Вербальні методи морально-психологічного виховання. До них належать: переконання; навіювання; психологічна консультація. Головне їх призначення полягає в тому, щоб сформулювати правильне уявлення про необхідні зміни у психіці індивіда і психології його колективу та викликати їх.

Переконання – основний метод морально-психологічного виховання, який забезпечує ефективність усіх інших методів, а також лежить в основі діяльності та поведінки індивіда. Переконаннями є такі знання, які для індивіда мають особистісний смисл, тобто вони формують його свідомість і світогляд, регулюють світосприйняття і світорозуміння. Воно звернене до логіки та розуму індивіда. Переконання знаходиться у тісному зв'язку зі світоглядом, емоціями, почуттями та волею індивіда.

Навіювання – спрямоване до підсвідомості індивіда, розраховане на некритичне сприйняття інформації та має на меті сформулювати відповідні мотиви його поведінки та діяльності. Різниця між переконанням і навіюванням полягає в тому, що перше спрямоване до логіки й розуму індивіда, а друге – до підсвідомості та почуттів, на некритичне сприйняття певної інформації. Навіювання закономірне психічне явище, що ґрунтується на особливій властивості індивіда – *сугестивності* (нахил до навіювання), яка тією чи іншою мірою притаманна кожному індивіду. Взагалі, сугестивність – це нормальна властивість психіки індивіда, але надмірна сугестивність, а особливо за критичних обставин, може викликати дезорганізацію поведінки та паніку, і тому є вкрай небажаною [4].

Характеристики сугестивності

Низька сугестивність	Висока сугестивність
Сильний тип нервової системи	Слабкий тип нервової системи
Швидкий темп психічної діяльності	Повільний темп психічної діяльності
Інтроверт	Екстраверт
Скептичний	Довірливий
Спокійний	Тривожний
Упертий	Податливий
Високий рівень спрямування до самовираження	Низький рівень спрямування до самовираження
Творче мислення	Репродуктивне мислення
Намагання до самостійності	Прагнення працювати шаблоном

Протилежною рисою сугестивності є критичність. Її можна успішно застосовувати в практиці морально-психологічного виховання індивіда з метою активізації його психічних резервів, формування настанов на успішне подолання будь-яких труднощів. Вона може здійснюватись у двох формах: *гетеросугестії* (сторонній вплив) та *автосугестії* (самонавіювання). Об'єктом гетеросугестії може бути як окремий індивід, так і колектив. Джерелом навіювання може бути вихователь, колектив, інші групи колективу, елементи психології колективу, засоби масової інформації тощо. Автосугестія передбачає поєднання в одній особі сугестора (джерело навіювання) та сугеренда (об'єкт впливу).

Навіювання досягається вербальними та невербальними засобами. До вербальних належать *слова та інтонація*. У навіюванні величезний вплив на психіку індивіда має слово. Особливо таке, що свідчить про небезпеку. Слово та пов'язаний із ним збуджуючий образ створюють у корі головного мозку індивіда потужний центр збудження, який, у свою чергу, призводить до сповільненої діяльності інших частин головного мозку. При цьому навіяна думка стає єдиною у свідомості та підсвідомості, особливо за критичних обставин. Інтонація відіграє важливу, а в екстремальних умовах – вирішальну роль. За допомогою інтонації

відбувається передача почуттів, що призводить до посилення ступеня впливу. В організації процесу навіювання вихователю слід обов'язково це враховувати.

До *невербальних засобів* навіювання належать міміка, пантоміміка, жести, дії, фактори оточуючого середовища. Невербальні засоби мають навіть більший вплив, ніж вербальні, тому необхідно вміло застосовувати різноманітні кольори, при потребі – відповідний музичний супровід для посилення ефекту навіювання. Методи навіювання поділяються на *прямі* та *посередні*, а також на навмисні й ненавмисні. Пряме навмисне навіювання полягає у використанні спеціальних «словесних формул», які закарбовуються в підсвідомості індивіда і стають активним елементом його свідомості та поведінки. При застосуванні посередніх засобів зміст навіювання вкладається до повідомлення у замаскованому вигляді й сприймається індивідом мимовільно.

Психологічна консультація є одним із важливіших методів психологічної допомоги. Вона сприяє зняттю психічної напруженості в колективі та в поведінці окремого індивіда, пошуку оптимальних моделей поведінки в критичних ситуаціях.

Таким чином, професійна майстерність, глибоке знання психології особистості та спілкування, уміння побачити проблему очима індивіда, вміло використання різноманітних прийомів психологічного впливу забезпечують успіх психологічного консультування.

2. Практичні методи морально-психологічного виховання. До них належать: психологічні вправи і тренування, метод аварійних ситуацій.

Психологічні вправи і тренування – це система багаторазових повторень, що стають дедалі складнішими, спеціальних дій та вчинків з метою формування у індивіда провідних якостей й злагоженості колективу, необхідних їм для ефективної діяльності.

Прийоми і засоби, які моделюють діяльність індивіда у складних умовах становлять метод *аварійних ситуацій*. Такі ситуації створюються штучно з метою викликання стресового стану різних ступенів у індивіда. Відомо, що стрес в екстремальній ситуації може впливати як мобілізуючий, так і демобілізуючий фактор. Він має два ступеня: легкий (гіпострес) та високий (гіперстрес). Усе це певною мірою залежить від конкретних характеристик нервової системи індивіда, особистісної зна-

чущості факторів, що впливають на нього, досвіду діяльності в екстремальних умовах. З цього випливає, що ефективність морально-психологічного виховання залежить також від індивідуально-психічних особливостей психіки кожного індивіда і його вміння керувати своєю поведінкою в екстремальних ситуаціях.

3. Методи емоційно-вольової саморегуляції повинні зайняти належне місце в морально-психологічному вихованні індивіда. Цю роботу слід виконувати *в два етапи*. На першому етапі необхідно настроювати індивіда на пізнання своїх індивідуально-психічних особливостей, своїх сильних боків і недоліків. У ряді випадків необхідно організувати індивідуально-виховну роботу з ним для підведення його до висновку в необхідності самовдосконалення. Другий етап – це озброєння індивіда навичками й уміннями застосування методів самопереконавання, самонавіювання, самотренування, самоуправління, самозаохочування, самоконтролю тощо.

Мета методу *самопереконавання* – самоусвідомлення індивідом соціальної значущості. *Самонавіювання* ґрунтується на свідомому використанні індивідом можливості впливу другої сигнальної системи на психічні та фізіологічні процеси, які відбуваються в організмі людини. На основі *самосвідомості* та *самопізнання* відбувається самооцінка індивіда. *Самооцінка* – це оцінка індивідом самого себе, своїх можливостей, якостей і місця у колективі. Ще один метод емоційно-вольової саморегуляції – *самотренування*. Це систематичне повторення аналогічних вчинків, дій, слів з метою розвитку необхідних рис, навичок і звичок.

Таким чином, уміння ефективно використовувати можливості різних методів, прийомів і засобів морально-психологічної загартованості індивіда, творчий підхід до її організації – це передумова їх успішних дій в умовах будь-якої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641.
2. Ценко М. Б., Тузіков С. А. Деякі аспекти морального виховання молоді в сучасній Україні / М. Б. Ценко, С. А. Тузіков // Вісн. Нац. ун-ту «Юрид.

Акад. України ім. Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія/ редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х.: Право, 2018. – Вип. 4 (39). С. 156-167.

3. Біжан І. В. та ін. Організація навчально-виховного процесу, методичної і наукової роботи у вищій військовій школі. Підручник. – Харків, ХВУ, 2001. – 410 с.
4. Ягупов В. В. Морально-психологічне забезпечення. Курс лекцій. К.: Київський університет ім. Т. Г. Шевченка, 2002. – 349 с.

В. М. Пивоваров,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри культурології
Національного юридичного університету
імені Ярослав Мудрого*

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У МОРАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ ЮРИСТА

У теперішній час зміни в усіх сферах життя держави потребують удосконалення підходи до діяльності закладів вищої освіти, виховання особистості фахівця, зокрема, юриста, правника, державного службовця, пошуку результатів підготовки спеціаліста, рівня досягнутих компетентностей у професійній діяльності в умовах інформаційного суспільства, інтеграції у світовий освітній простір.

Загальні вимоги до етичної поведінки державних службовців та інших посадових осіб стосуються їх доброзичливої та ввічливої поведінки, дотримання високої культури спілкування, з повагою ставлення до прав, свобод та законних інтересів інших осіб [7].

Юрист (правник) з огляду на фахову зорієнтованість має володіти комплексом різноманітних знань, власних якостей, соціально-комунікативних умінь відповідно до Національної рамки кваліфікацій [6], що дадуть змогу надалі стати компетентним фахівцем, здатним самостійно та автономно вирішувати складні життєві питання, проявляти ініціативу, та ефективно взаємодіяти з іншими особами для вирішення тих питань, що безпосередньо стосуються не тільки професійної сфери діяльності,

але й особистих потреб. Усе це актуалізує проблему формування в особистості юриста комунікативної компетентності, зокрема пов'язаної зі знанням мови.

У сучасних соціокультурних умовах усе більш значущим стає комунікативна компетентність, яка охоплює всі сфери діяльності особистості юриста: освіта, спілкування, правові відносини тощо. З огляду на це постає першочергова потреба в постійному професійному та комунікативному розвитку особистості юриста. Задоволення зазначеної потреби неможливе без компетентістського спрямованого підходу в освіті, що є концептуальним орієнтиром визначення змісту й форм морально-правового виховання.

Комунікативний напрям підходу до становлення компетентної особистості юриста передбачає вироблення відповідних умінь і навичок, розвиток культури спілкування, знання норм права, вияв творчості, що мають ґрунтуватися на перевірених практикою наукових знаннях. Здобуті особистістю в навчальній та міжособистісній взаємодії інструменти комунікації забезпечують її зв'язок із соціумом і сприяють ефективному виконанню професійних завдань [5].

Огляд наукових публікацій [2] дозволяє визначити сутність поняття «комунікативна компетентність» як інтегральне особистісне утворення, що покриває результативність здійснення комунікації в системі спеціальних відносин та передбачає усвідомлене судження про цінності професійної комунікації, опанування культурою й технологіями, вербальними й невербальними засобами для збагачення спілкування, оновлення власного комунікативного досвіду. Сформованість такого інтегрального особистісного утвору, а отже, і практична реалізація усіх його складників покликані забезпечити плідну комунікацію та кваліфіковане виконання професійних обов'язків.

Морально-правове виховання передбачає формування такої особистості юриста, що володіє високим рівнем комунікативної компетентності, ставиться до фахової комунікації як до особистісної цінності, володіє культурою й технологіями різноманітних зносин, досконало використовує усні та невербальні засоби спілкування для збагачення, оновлення особистого комунікативного досвіду, має розвинений емоційний інтелект як інтегровану особистісну якість [3].

Комунікативна компетентність є основа морально-правового виховання особистості юриста – це здатність контактувати з іншими осо-

бами. Для результативної комунікації характерними є орієнтація в ситуації та в об'єкті спілкування, досягнення згоди між партнерами, що сприяє вирішенню завдань, продуктивній взаємодії, забезпечує досягнення цілей з оптимальними витратами ресурсів. Комунікативна компетентність має складний інтегративний характер, є системою внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови продуктивної комунікації в ситуацій ділової співтворчості. Вона формується в умовах безпосередньої взаємодії при реалізації професійних завдань, тому є результатом досвіду спілкування.

Складовими комунікативної компетентності особистості юриста (правника) можна виділити: ціннісне ставлення до фахової комунікації, сукупність узагальнених комунікативних умінь, емоційний інтелект.

Ціннісне ставлення – елемент ціннісно-змістової сфери особистості юриста, що позитивно відображає систему цінностей і знань щодо особливостей фахової комунікації та вирізняється плановою діяльністю, спрямованою на засвоєння досвіду, опанування мистецтва правильної поведінки у фаховій практиці, усвідомлення деонтологічних правил, основ взаємодії з іншими особами, уміння самостійно здійснювати експертизу та самоаналіз власних комунікативних дій та ухвалених рішень.

Виокремлюють три групи узагальнених комунікативних умінь: мовленнєва, інформаційно-комунікаційна, невербальна [3]. Розглядаючи мовленнєву складову варто відзначити, що правова галузь спілкування містить особливу систему лексичних і граматичних засобів вираження думок, що сприяє вирішенню спеціальних завдань комунікації.

Емоційний інтелект – це здатність особистості диференціювати власні почуття та емоції інших, уміння відчувати, аналізувати й управляти емоціями на інтелектуальній основі. Він забезпечує успіх будь-якої діяльності юриста (правника), зокрема і комунікативної, та має такі компоненти: саморегуляцію, визначення мети та пріоритетів, роботу в команді, розв'язання конфліктів [3].

Комунікативна раціональність полягає у формуванні слухних, продуктивних переконань, які є важливою складовою діяльністю особи. Переконання, за Аристотелем, є насамперед логічним інструментом дедуктивної чи індуктивної думки, джерелом впливу на слухача, яке реалізується на основі аналізу об'єкта мовлення, вивчення аудиторії, співрозмовника і всього емоційного контексту [1].

Процес правового виховання передбачає засвоєння не лише норм з різних галузей права (трудового, кримінального, екологічного, фінансового тощо), а й норм моралі. Недостатній рівень правової культури, нерозуміння ролі права, невміння застосувати правову норму знижують соціальну активність та не сприяють розвитку особистості юриста. Тільки компетентний правник, високоморальна особистість може орієнтуватися у правовій політиці своєї держави і строго дотримуватись законності.

Комунікативна компетентність в основі правового навчання й виховання особистості юриста має формувати його моральну та правову свідомість, знати сутність українського законодавства України, набуті умінь і навичок, необхідних для практичної професійної діяльності.

Можлива зухвала і цинічна поведінка, прояви відвертої агресії і неповаги, порушення дисципліни прямо суперечать ст. 68 Конституції України, де зазначається, що кожен громадянин зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб [4].

Згідно зі ст. 28 Конституції України, кожен має право на повагу до його гідності і ніхто не може бути підданий поводженню, що принижує його гідність. Тому слід усвідомлювати наслідки своїх учинків, зважувати свої умисли та майбутні дії відповідно до норм права, не вживати слів, удаватися до вчинків, що є образливими та принижують гідність людини [4].

Отже, у моральній поведінці юриста проявляються як зовнішня регуляція, так і внутрішня саморегуляція. Тому саме завдяки моральному вихованню перебудовується особистість юриста (правника) відповідно до моральних цінностей, які відбивають суспільні відносини, правила та норми поведінки.

Комунікативна компетентність особистості юриста повинна відповідати вимогам міжнародних стандартів фахової підтоки і бути спрямованою на його професійну підготовку, стати неодмінною умовою кар'єрного зростання, підвищення загальної культури представників органів влади. Висока внутрішня культура особистості юриста, його ерудованість, унікальність, уміння порозумітися з оточенням допоможуть йому реалізувати свій професійний і інтелектуальний потенціал у сучасному світі, бути конкурентоспроможним на ринку праці.

Список використаних джерел:

1. Аристотель. Риторика / Аристотель. Москва : Наука, 2000. 240 с.
2. Бібік Н. М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті / Н. М. Бібік // Український педагогічний журнал. 2015. № 1. С. 47–58. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrprj_2015_1_8;
3. Бондар І. С. Компетентнісний підхід як сучасний інструмент державного управління розвитком вищої освіти в Україні URL: <https://www.google.com/search?ei=2Q7fXJG0GZ2Ck74Pkq&q.SBMA>
4. Калита О. П. Мова як раціональна дія в системі формування комунікативної компетентності юриста. URL: <https://www.google.com/search?Q>
5. Конституція України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996 , №30, ст. 141). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Корніяк О. М. До питання оптимізації розвитку комунікативної компетентності фахівця у професіях типу «людина – людина». URL: [https://www.google.com/search?q ...www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?](https://www.google.com/search?q...www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?)
7. Національна рамка кваліфікацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1341. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.
8. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ Національного агентства України з питань державної служби № 158 від 05.08.2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16>

О. А. Лисенко,
*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри культурології
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

РОЛЬ МОВИ В МОРАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ВИХОВАННІ СТУДЕНТІВ

Українська мова в сучасному суспільстві активно розширює свої функції та сфери функціонування. Саме через мову відбувається важливий процес самоідентифікації українців. Громадяни України доходять усвідомлення сучасного змісту поняття «національна держава», «націо-

нальна мова». Під мовною особистістю розуміють носія мови, який володіє не лише сумою лінгвістичних знань чи репродукує мовну діяльність, а й навичками активної праці зі словом, розуміє, що «мова – душа нашої національності» [1], етична цінність, засіб досягнення гармонії раціонального і духовного.

Українська мова як державна відіграє надзвичайно важливу роль у вихованні молоді, зокрема студентів закладів вищої юридичної освіти. Адже мова є не тільки засобом спілкування, а й носієм інформації, засобом набуття знань про свій народ, історію, рідний край. Мова нерозривно пов'язана з культурою народу. Духовні цінності кожного народу знаходять відображення в національній мові, є показниками мовної культури.

К. Д. Ушинський дійшов висновку, що людина, позбавлена з дитинства рідної мови, назавжди залишається непотрібним членом суспільства, ніколи не зрозуміє народ, залишиться людиною без Вітчизни, яку б маску патріотизму не надягнула пізніше [3]. Кожний народ і його мова глибоко індивідуальні і своєрідні. За характером мови можна говорити про психологію народу. Саме мова відіграє головну роль у формуванні світогляду нації та окремої людини [2].

Мова формує людську духовність, відчуття слова і образу. Мова є складовою понять «естетичне» і «етичне». У сім'ї, у дошкільному закладі дитина засвоює етичні норми спілкування. Це вміння привітатися, попроситися, звернутися по допомогу, попросити вибачення та ін. Мораль, розвиваючись історично і визначаючись усією сукупністю об'єктивних умов життя суспільства, закріплюється, щоб бути переданою наступним поколінням, передусім засобами мови. Оскільки основними категоріями етики є добро і зло, справедливість, обов'язок, гідність і честь, і втілюють їх у конкретні образи насамперед мова, художня література, релігія й політика, наука (історія, філософія та ін.).

Мова невідривна від історії її народу. «У світлих, прозорих глибинах народної мови, писав К. Д. Ушинський, – відображається уся історія духовного життя народу. Покоління народу минають одне за одним, а результати життя кожного покоління залишаються в мові – у спадщину спадкоємцям. У скарбницю рідної мови складує одне покоління за іншим наслідки історичних подій... Мова є найбільш живий, найбільш розкішний і міцний зв'язок, що поєднує минулі, сучасні та майбутні покоління в єдине велике історичне живе ціле!» [3].

Система національного виховання, яка складається на ґрунті народної педагогіки, своїм корінням глибоко сягає в народну філософію, етику, мораль, в основі яких була ідея добра, справедливості. Носієм цієї інформації є мова, а оформлені, сформульовані ці відомості у фольклорі. Саме тому ми можемо стверджувати, що в українців є розроблена власна система мовного виховання, яка реалізується засобами народної педагогіки.

Загальнодидактичні принципи реалізуються залежно від специфіки навчального предмета. Так, навчаючи студентів української мови, викладач закладу вищої освіти одночасно здійснює й виховні завдання. У студентів виховується стійкий інтерес та позитивне ставлення до національної мови українського народу, бажання оволодіти нею, повага до національних традицій, української літератури, гордість за національні багатства держави. Особлива увага приділяється культурі мовлення, оскільки на території нашої держави в мовленні як дорослого, так і дитячого населення спостерігається таке мовне явище, як білінгвізм, який супроводжується перенесенням елементів однієї мовної системи в іншу.

Лінгвістична класифікація білінгвізму характеризується правильністю чи неправильністю мовлення білінгва. Розрізняють координативну (сурядну) та субординативну (підрядну) двомовність. Координативну двомовність відрізняє абсолютна правильність мовлення обома мовами, тобто мовлення білінгвів не відрізняється нічим від мовлення монолінгвів. Якщо ж мовці змішують дві мови, вживають слова кальки, припускаються помилок, таку двомовність називають субординативною.

Змішана або суміщена двомовність спостерігається тоді, коли для мовлення білінгвів характерні помилки взаємопроникнення елементів однієї мовної системи в іншу. Такий тип двомовності найчастіше спостерігається в умовах функціонування близькоспоріднених мов, до яких і належать українська та російська мови.

Двомовність неминуче супроводжується мовленнєвими огріхами, помилками, для неї характерне явище інтерференції (взаємопроникнення, змішування). Під мовленнєвою інтерференцією науковці розуміють неусвідомлене, безконтрольне використання у мовленні однією мовою елементів іншої мови.

Для лексичної інтерференції характерне невмотивоване запозичення слів із російської мови та вживання їх в українському мовленні (*визвав негативну реакцію, повістка денна, здали іспити, приміняти зброю*).

Найчастіше трапляються у мовленні такі російські слова, як *справка* (замість *довідка*), *понятно* (замість *зрозуміло*), *носки*, *туфлі*, *спички*, частка *да* (замість *шкарпетки*, *черевики*, *сірники*, *так* та ін.). Це, по суті, фонетично українізовані російські слова, які засмічують українське мовлення.

Лексична інтерференція проявляється в мовних кальках, дослівному перекладі окремих російських словосполучень: *міроприємства* замість *заходи*, *прийняти міри* замість *вжити заходів*; *приймати участь* замість *брати участь* та ін.

Для фонетичної інтерференції характерні орфоепічні та акцентологічні помилки. Граматична інтерференція характеризується ненормативним уживанням граматичних форм та частин мови, порушенням структури словосполучень і речень української мови (*комісія по питанням* замість *комісія з питань*, *завідувач відділом* замість *завідувач відділу*, *два злочина* замість *два злочини*).

Тому необхідно особливу увагу приділити формуванню культури мовлення студентів вищих юридичних закладів, оскільки саме вона є основою ефективного спілкування, охоплюючи всі сфери мовленнєвої діяльності — від приватного спілкування до спілкування на державному та міждержавному рівнях.

Неправильне, засмічене мовлення є причиною непрофесійного, непродуктивного спілкування. Тому студентам необхідно ставитися до поліпшення культури мовлення як до професійного обов'язку.

Для підвищення рівня мовленнєвої культури майбутньому юристу необхідно дотримуватися цілої низки вимог:

- шанувати національну мову українського народу, бути уважним до кожного проголошеного слова;
- спілкуючись державною мовою, добре володіти літературними нормами, осмислювати їх специфіку, не припускати змішування мовних явищ, своєчасно виправляти вияви інтерференції;
- читати художні твори українською мовою, збагачувати свій словниковий запас;
- тренувати пам'ять, запам'ятовуючи образні вирази, прислів'я, приказки, скоромовки, влучно використовуючи їх у процесі спілкування;
- навчитися майстерно володіти словом, прислухатися до мовлення дикторів радіо, телебачення, акторів та різних соціальних груп населення, вчитись у них різноманітності мовлення;

– виробити звичку постійно користуватися словниками (орфографічними, термінологічними, тлумачними, фразеологічними, орфоепічними та ін.), довідниками з української мови;

– не вживати просторічних, жаргонних слів, місцевих діалектизмів, своєчасно виправляти їх у мовленні.

Таким чином, тільки наполегливо працюючи над своєю мовою, можна досягти високого рівня культури мовлення і ефективно використовувати її в професійній діяльності. Вивчення української мови в закладах вищої освіти, зокрема юридичних, є необхідною умовою формування національно свідомої мовної особистості, виховання майбутніх юристів як гідних представників української держави.

Список використаних джерел:

1. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – К: Довіра, 1992.
2. Олександр Потебня: сучасний погляд: Матеріали міжнародних читань, присвячених 170-річчю від дня народження фундатора Харківської філологічної школи. – Х.: Майдан, 2006.
3. Українська афористика Х-XX ст. Під загальною редакцією Івана Драча та Володимира Черняка. – К., Видавничий центр «Просвіта», 2001.

О. А. Беленок,

науковий співробітник відділу

соціальних структур

Інституту соціології НАН України;

І. В. Мацко-Демиденко,

старший викладач кафедри соціології

НТУУ «Київський політехнічний інститут

ім. І. Сікорського»

СОЦІАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЖИТТЄВОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ КИЇВСЬКИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Вивчення життєвих планів молоді є поширеною тематикою соціологічних та психолого-педагогічних досліджень. Зокрема, дослідження соціально-професійних орієнтацій молоді у вітчизняній соціології має

беззаперечну традицію (школа В. П. Чорноволенка). На цьому фоні явно бракує даних щодо моральних і правових орієнтацій старшокласників, стереотипів їх символічної свідомості та індивідуальних стратегій досягнення успіху у глобалізованому світі, який стає життєвим ареалом для юнаків та дівчат.

У нашому огляді наводяться деякі результати проекту *«Молодь і перспективи»* – пілотажного опитування учнів випускних класів гімназії №59 імені О. Бойченка (м.Київ), яке було проведене у II кварталі 2018 р. (n=200).

Відповідаючи на запитання *«Образ Києва складається з багатьох компонентів. Які з них для Вас є визначальними?»* (можна було вибрати не більше 3 варіантів відповіді), переважна більшість учнів асоціювала Київ зі столицею України (88,4%). Іншими досить поширеними образами Києва в свідомості учнів виявилися: «місто історичної спадщини, музей під відкритим небом» (34,9%), «культурний центр України» (29,7%), «центр освіти та науки» (29,1%), «місто, де кожен мешканець може досягти життєвого успіху завдяки своїм особистим зусиллям» (27,9%, причому дівчата на цю особливість вказували частіше, ніж хлопці: 33% і 20,8% відповідно), «місто, де жити – престижно» (27,3%). Опитування зафіксувало, що учні гімназії *найбільше пишаються* своїми батьками (70,3%), своїми особистими досягненнями (39,5%), часом, в якому живуть (31,9%). Рідше об'єктами гордості школярів ставали історія України (25%), своя національність (25%), традиції українського народу (20,3%) (можна було вибрати не більше 3 позицій).

Учням також було запропоновано відповісти на запитання *«Якщо дати характеристику нашому народу, які риси Ви би відзначили у першу чергу?»* (можна було вибрати не більше 5 варіантів відповіді). Зазначимо, що ми не акцентували на етнічній складовій української ідентичності. З'ясувалося, що лідерами серед рис національного характеру в оцінках старшокласників стали наступні: «пасивність, надія, що хтось інший вирішить наші проблеми» (49,4%), «заздрощі до багатих та успішних» (39,5%), «хитрість, намагання обійти інших» (38,4%), «гордість, почуття власної гідності, вміння постояти за себе» (36%). Деяко менше прихильників набрали такі риси українського народу: «бажання особистого збагачення за рахунок інших» (34,9%), «вміння веселитися та святкувати «на повну»» (32,5%), «індивідуалізм, невміння зорганізуватися для спільного подолання труднощів» (30,8%). Спостерігаючи за світом до-

рослих, учні змогли визначитися з переліком *якостей, яких, на їх думку, в першу чергу не вистачає людям сьогодні*. Це – «культура, вихованість» (59,9%) та «щирість, довіра між людьми» (52,9%), а також «розуміння між людьми» (30,8%) і «впевненість в собі» (29,1%) (обирали не більше 3 позицій).

Останні 5 років були найбільш драматичними в новітній історії України. Тому не дивують масові настрої школярів на еміграцію за кордон, виявлені за допомогою опитування. 62,8% респондентів вказали, що більшість їхніх знайомих ровесників планують жити за кордоном. На запитання: *«Чи хотіли б Ви поїхати за кордон?»* відповіді розподілилися наступним чином: 1) так, але тільки на час, поки зароблю гроші – 16,9%; 2) так, на навчання – 25,6%; 3) хотів би виїхати за кордон на ПМЖ – 49,4%; 4) немає бажання жити за кордоном – 8,1% (треба було дати 1 відповідь). Таким чином, міграція за кордон (потенційна чи реальна, тимчасова чи остаточна) виступає досить популярною формою розширення соціального ареалу життя молоді людини в сучасній Україні.

Переважає більшість опитаних (81,8%) погодилася з твердженням, що *«більш справедливе те суспільство, в якому доходи людини знаходяться в залежності від її кваліфікації та підприємливості, а відтак – можуть суттєво різнитися (як в США)»*. Отже, київські старшокласники віддають переконливу перевагу суспільству індивідуальної свободи над суспільством соціальної рівності.

«Якщо виходити з Ваших власних бажань, уявлень про життя, то у який спосіб Ви хотіли б жити?» – на це запитання найпоширенішою відповіддю столичних випускників гімназії була така: «жити на власний розсуд, мати власний стиль життя» (42,1%); далі фігурували такі варіанти: «жити так, як здебільшого живуть люди в сучасних цивілізованих країнах» (26,3%); «жити краще за більшість наших людей» (21,1%); «жити не гірше за більшість наших людей» (3,5%) (треба було дати 1 відповідь). Вважають, що «життя людини визначається не її уподобаннями, а долею» – 7% респондентів.

Більшість учнів (64%) зізналися, що їхні батьки не хотіли б, щоб вони опанували ту саму професію, що й вони; хотіли – лише 20,3% (решті, за відповідями респондентів, було байдуже). 84,8% старшокласників вважають за потрібне тією чи іншою мірою планування власного життя.

Впевнені, що порівняно зі своїми батьками досягнуть більшого життєвого успіху (тобто високого соціального та матеріального становища) 60,4% учнівської молоді, досягнуть приблизно такого самого – 37,2%, меншого – лише 2,4%.

Атмосфера ціннісної аномії в умовах «дикого» ринку, загальні настрої невпевненості в завтрашньому дні, втрати стрижневого відчуття справедливості в сучасному українському суспільстві не могли не позначитися на моральному обличчі підростаючого покоління. Про це свідчать, зокрема, відповіді київських школярів щодо *засобів досягнення життєвого успіху*. З пари альтернативних суджень обрали в якості життєвого принципу тезу: «Сучасний світ жорстокий. Щоб вижити та досягти успіху, треба битися за своє місце в ньому, ба більше – навіть переступати через якісь норми моралі» 59,9% опитаних, а тезу «Я краще не досягну матеріального добробуту, але ніколи не переступлю через свою совість і норми моралі» – 40,1% респондентів. Зазначимо, що дівчата частіше, ніж юнаки обирають моральну позицію (44% і 34,7% відповідно).

Стосовно *ставлення до закону* учнівська молодь поділилася на три різновеликі групи. Основну групу («умовно законослухняних») склали ті респонденти, що обрали позицію «законів, звісно, треба дотримуватися, але якщо це роблять і самі представники влади» (58,2%). Друга за чисельністю група (30,2%) – це «законослухняні» школярі, які вважають, що «завжди і в усьому треба дотримуватися букви закону, навіть якщо закон вже застарів або не зовсім відповідає теперішнім реаліям». Третя група учнів – «потенційно незаконослухняні», які дотримуються думки, що «не так вже і важливо, чи відповідає якась дія закону чи ні – головне, щоб це було справедливо». Таких виявилось 11,6% опитаних.

Абсолютна більшість сучасних старшокласників віддає перевагу Інтернету як основному джерелу інформації, засобу комунікації та розваг. Відповідаючи на запитання: «Скільки годин на добу Ви користуєтесь Інтернетом?», 22,1% респондентів сказали, що ця культурна практика займає у них 12 год. і більше на добу; 5,8% – 9–11 год.; 26,7% – 6–8 год.; 37,8% – 3–5 год.; 7,6% – 1–2 год. на добу. Впадає у вічі, що час перебування у Всесвітній мережі для 64,5%, тобто для майже 2/3 респондентів міститься в інтервалі від 3 до 8 годин, у середньому близько 5 годин на добу. На противагу поширеному в молодіжному середовищі кліпово-

му сприйняттю інформації, яке продукують Інтернет і соцмережі, зараз серед випускників шкіл у дефіциті – вміння читати складні тексти та навички критичного мислення. Остання обставина – прямий наслідок недостатньої читацької активності сучасних школярів. Відповідаючи на запитання «Скільки книг крім підручників Ви читаєте?», вказали, що читають по 2 книги і більше за місяць – 15,1%; по 1 книзі за 1–2 місяці – 34,3%; по 1–2 книги за півроку – 27,9%; по 1–2 книги за рік – 15,7% респондентів. Зізналися, що зовсім не читають книжок – 7% старшокласників.

У ході опитування учні також відповідали на запитання: «Чи вважаєте Ви, що Ваші моральні принципи та засади норм поведінки співпадають з думкою Ваших батьків (чи одного з них)?» (треба було дати 1 відповідь). Альтернативу «з усіх принципових питань ми повністю солідарні – наша думка завжди співпадає» обрали 7,6% респондентів; «цінності батьків більше співпадають з моїми, ніж не співпадають» – 41,3%. Вказали, що «цінності батьків співпадають з моїми на 50%, а на 50% не співпадають» – 37,1% опитаних. «Цінності батьків більше не співпадають з моїми, ніж співпадають» – про це йшлося у 9,3% анкет; «у нас абсолютно різні цінності – наші думки з принципових питань ніколи не співпадають» – так вважає лише 4,7% київських старшокласників. Той факт, що виразно солідаристський тип стосунків учнів з батьками (позиції 1 і 2 сумарно) спостерігається приблизно у 3,5 рази частіше, ніж виразно конфліктний (позиції 4 і 5 сумарно), несе надію, що незважаючи на складний період, який сьогодні переживає Україна, міжпоколінський транзит морально-ціннісних засад суспільного буття не перерветься.

Ми запропонували учням спробувати *уявити їхнє майбутнє життя* (не більше 3 візій). Більшість старшокласників відповіла, що, ймовірно, воно буде насиченим (61%). У трійці лідерів відповідей також такі образи майбутнього, як «цікаве» (57,5%) та «щасливе» (46,5%). Далі, за мірою спадання рейтингу, йдуть наступні відповіді: «забезпечене матеріально» (29,7%), «вільне» (27,3%), «складне» (22,1%), «сповнене труднощів» (13,4%), «ризиковане» і «сповнене обов'язків перед іншими» (по 11%), «ритмічне» (10,5%), «спокійне» (6,4%), «безтурботне» і «звичайне» (по 3,5%), «незабезпечене матеріально» (1,2%).

Отже, незважаючи на значну політико-економічну турбулентність в країні та досить поширені дорікання дорослих на адресу буцімто втра-

ченої молоді, київські учні-випускники демонструють, за даними нашого опитування, здорову амбіційність, позитивний настрій, різноманітні досягальні настанови. Від того, чи адекватно усвідомить та сформулює молодь свої цілі та життєві плани, залежатиме питання збереження та примноження соціального потенціалу держави Україна. І задля цієї великої справи вкрай важливо консолідувати покоління «батьків» та «дітей» на основі творчого синтезу кращих традиційних та модерних цінностей.

*Т. М. Чумак,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри
журналістики та мовної комунікації
Національного університету
біоресурсів і природокористування України*

МОРАЛЬНО-ДУХОВНЕ ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Об'єктивними причинами, що актуалізують важливість проблем духовного життя суспільства, розробку нових підходів до шляхів їхнього вирішення є: всебічне відродження національного в культурі, духовності, його зближення з загальнолюдським на основі зростаючої інтеграції життя народів; гостра необхідність становлення нової якості духовності людей, їхнього менталітету, культури, мислення, свідомості; утвердження ефективних шляхів формування, виховання духовності, культури, свідомості людей, які б найповніше реалізовували духовний потенціал особистості; переосмислення класичних парадигм розвитку духовного життя суспільства.

Неабияка роль у цьому належить художній літературі. Література охоплює всі сфери людського життя й навколишньої дійсності. Вона комплексно впливає на людину: на її свідомість, на інтелект, на її емоційно-естетичні відчуття, на мораль, на її ставлення до навколишньої дійсності і до самої себе.

Погляд на літературу як на головний чинник формування особистості школяра не новий. Важливу роль літератури в духовному розвитку учня відзначали видатні мислителі І. Огієнко, Г. Ващенко, К. Ушинський, С. Русова.

Значну увагу формуванню духовності старшокласника на уроках приділяють учені Б. Степанишин, Г. Токмань. Особливості морально-етичного та естетичного виховання молоді на уроках літератури розкриваються в працях методистів О. Р. Мазуркевича, Н. Й. Волошиної, Є. А. Пасічника, В. Я. Неділька. Зокрема Н. Й. Волошина наголошує на системному характері внутрішнього світу особистості, де єдино й нерозривно діють підсвідоме, свідоме й несвідоме. Відтак шлях духовного вдосконалення обов'язково пролягає через самоаналіз, самооцінку, самотійну працю школяра і над літературним твором, і над собою [4]. Проблемі формування духовного світу особистості на уроках літератури присвятив своє дослідження А. Фасоля [6]. За визначенням дослідника, духовний світ особистості – цілісна система, компоненти якої – раціональна, почуттєва, вольова сфери. Виходячи з цього, формування духовного світу старшокласника – це розвиток розумових здібностей, збагачення знаннями і одночасно виховання волі й почуттів, формування характеру.

Література в школі має формувати не просто освічену людину, а особистість, здатну жити в оновленому суспільстві за законами добра, справедливості, гуманізму, тому проблема нової моделі гуманітарної освіти, зокрема літературної, є особливо актуальною. Ми виходимо з того, що літературний твір тільки тоді може мати виховний вплив, коли він буде осмислений читачем, коли почуття й переживання героя стануть переживаннями учнів.

Питанню становлення моральних якостей особистості присвятив свої праці І. Бех; зокрема в статті «Біла витоків сутності особистості» вчений зазначає, на які позитивні цінності повинен спрямовувати педагог формування особистості учня: «Протягом усієї історії розвиток людини як особистості пов'язувався з її устремлінням до добра, що б під ним не розумілося. Так, Мойсей ототожнював його зі справедливістю. Платон бачив у ньому головним чином мудрість, для Ісуса воно означало перш за все любов. Це конституююче духовність людини почуття у психолого-педагогічному вимірі слід співвіднести з особистісною цінністю. Адже щоб любити, слід мати мужність надати певним соціально-моральним

нормам виняткове значення, що перевищує все останнє, – і ставити на такі цінності утворення все, бачачи в них сенс життя» [2]. В українській літературі письменники завжди спрямовували свій творчий потенціал на утвердження національних святинь, які були невіддільними від загальнолюдських.

Українська національна духовність – це історично сформована система духовних багатств народу, яка відобразила найвищі цінності його національної душі, характеру, світогляду, моралі, ідеології. Наші пращури свято берегли віру батьків і дідів, духовні здобутки предків. Народна педагогіка передбачала в дітях синівську любов до рідної землі, материнської мови, рідної культури, історії. Характерним для української ментальності було шляхетне ставлення до людини, батьківська турбота про дітей, глибока повага до літніх і старших людей, працелюбність, людяність, милосердя, жертвовність в ім'я перемоги добра над злом. На жаль, духовне поневолення впродовж багатьох століть витравлювало ці риси з душ українців, прищеплюючи натомість відчуття меншовартісності, пригніченості, рабської покірливості.

Наше суспільство в пошуках моральних орієнтирів усе більше звертається до загальнолюдського досвіду. До загальнолюдських моральних цінностей, які особливо цікавлять учнів у плані визначення сенсу людського життя і самовизначення в ньому себе, можна віднести такі: смисл і цінність людського життя, совість, щастя, милосердя, подвиг, подвижництво, самозреченість, зрада, добро, зло, честь, чесність, справедливість, обов'язок, егоїзм і альтруїзм, спадковість [1]. Осягнення духовних надбань літератури, проникнення у внутрішній світ автора та його героїв відбувається на уроці – основній формі навчального процесу. Учені однак погоджуються, що урок літератури особливий за своєю специфікою, адже він поєднує науку й мистецтво. Однак, на жаль, у шкільній практиці і за типологією, і за структурою такий урок нічим не відрізняється від занять з інших шкільних предметів. Хоча методисти, зокрема В. Андрусенко [1], вказують, що структурно-композиційна своєрідність уроку літератури повинна визначатися насамперед емоційно-художньою формою викладу. Це зумовлюється психологічними особливостями сприйняття матеріалу. Щоб моральні якості стали особистими переконаннями учня, вони повинні мати сильний енергетичний компонент. На емоційній природі сприйняття особистісних цінностей наголошує й І. Бех: «Сила кожного особистісного утворення – якості,

почуття, цінності – залежать якраз від сили емоційного переживання, від його емоційної напруги. Особистісне вдосконалення можливе за умови максимальної напруженої активності, доступної людині в глибинах внутрішнього світу її прагнень, бажань, переживань» [3]. Тому В. Андрусенко пропонує будувати урок літератури за законами художнього твору. Глибше розробляє проблему структурування уроку Г. Токмань, ставить її на наукову основу: проаналізувавши рівні методичного спілкування, визначені А. Добровичем, вона зазначає: «Кожний урок повинен мати свій, оптимальний малюнок – діаграму рівнів спілкування. ... Принцип діалогізму – один з основних у викладанні української літератури. ... Реальний діалог, який відбувається на уроці, є поліфонічним, проте домінантний тип та переходи з одного рівня на інший мають продумуватися педагогом» [Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. / Г. Л. Токмань. – Київ: Міленіум, 2002. – 320 с., С. 42].

Отже, формувати внутрішній світ учня на основі розуміння ним духовних орієнтирів творчості письменника можливо тільки за екзистенціально-діалогічного підходу до вивчення літератури (за Г. Токмань). Адже філософи-екзистенціалісти твердять, що в процесі читання відбувається самотворення особистості. Коли учень вступає в діалог з художнім текстом, читаючи і розуміючи його, «стикаються історичні горизонти твору і доби, і яку живе учень. Зустрічаються два світи: художній світ твору мистецтва і внутрішній світ дитини» [5]. Шляхом послідовно підібраних проблемних запитань підводимо учнів до висновку, до головної думки твору. Істина народжується в процесі осмислення знань, на рівні творчого сприймання.

Такий урок, переваги якого ми оцінили давно, у групових формах роботи стає більш ефективним, більш дійовим і змістовним.

Вважаємо доцільним будувати урок літератури за законами художнього твору, щоб були в ньому і кульмінаційні піки емоційних потрясінь, і спади спокійніших переживань та раціонального осмислення. Система цінностей виробляється у школяра повсякчас, проте на уроці красного письменства вона може набути стрункості та екзистенційної визначеності. Саме завдяки переживанню за долю літературного героя як за власну учень не тільки оцінює поведінку уявленої особи, а й активно формує себе – свій світ ієрархії добра і зла, краси і потворності, трагічного і комічного, героїзму і сірого повсякдення.

Нинішня молодь хоче жити в демократичному суспільстві з великими свободами, проте ще не завжди усвідомлює міру особистої відповідальності за суспільство. Втрачено найголовніше: наступність та зв'язок між поколіннями. Проте ще майже століття тому Г. Ващенко у «Виховному ідеалі» наголошував: «Наслідуючи українські традиції в галузі моралі, треба велику увагу звернути на такі риси вдачі, що стають за основу здорового родинного життя, бо родина завше була найважливішою підвалиною життя суспільного, а значить, і державного» [3].

Тому важливим етапом у підготовці будь-якого уроку, а особливо уроку-пошуку, вважаємо правильний підбір проблемних запитань, які б допомогли учневі адекватно поставитись до літературного героя, оцінити його дії, характер та співвіднести з власними. Важливо підібрати такі запитання, які були б спрямовані на заглиблення школярів у духовний світ автора, на розкриття його духовних орієнтирів. Ці питання скеровують учнів на самостійні роздуми над твором, на пошуки невідомого у відомому, допомагають їм на основі аналізу літературного твору робити власні висновки щодо духовного багатства його героїв та моральних переконань автора. Сучасне викладання літератури полягає в поліфонічності оцінок, у толерантному ставленні вчителя до розбіжності в думках учнів, навіть якщо їхні висновки не співпадають з поданими в підручнику. Проте має існувати певна межа, адже є речі, святі і для нації, і в цілому для людства, на які не можна посягати. За основу розуміння необхідності формування духовності підростаючого покоління візьмемо тезу Г. Ващенко: «Найстрашніше, що трапляється в середовищі підлітків, юнаків і дівчат – це порожнеча душі, відсутність тієї духовної сутності, без якої немає людської особистості, немає почуття честі і гідності. Не будемо боятися цих слів – святе і непорушне» [3, С. 56].

Таким чином, на уроках літератури внаслідок особистісної зустрічі учня з високохудожніми творами, розуміння духовних орієнтирів письменника як культурного діяча та творчої індивідуальності, осмислення творів відповідно до власного існування школяра відбувається вибір громадянської позиції та моральних цінностей, формується власний духовний світ учня.

Список використаних джерел:

1. Андрусенко В. До проблеми викладання літератури в сучасній школі / В. Андрусенко // Дивослово. – 2009. – № 12. – С.24 – 28.

2. Бех І.Д. Біля витоків сутності особистості / І.Д. Бех // Шлях освіти. – 2009. – № 2. – С. 10 – 14.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994.
4. Волошина Н.Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури: Посібник для вчителів / Н.Й. Волошина. – К., 1985. – 104 с.
5. Токмань Г.Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. / Г.Л.Токмань. – Київ: Міленіум, 2002. – 320 с.
6. Фасоля А.М. Формування духовного світу особистості у процесі вивчення української літератури (9–11 кл.): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України / А.М. Фасоля – К., 2000. – 217 арк.

О. В. Серeda,
*кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри історії держави
і права України і зарубіжних країн
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ГАРМОНІЯ ПРАВА І МОРАЛІ В БОГОСЛОВ'І ТА ПРАВОВІЙ ДУМЦІ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Андрей Шептицький є прикладом зрілої особистості, яка гармонійно сформувалася в умовах української традиції та польського домашнього виховання; латинської побожності і прагнення до єдності; західної юридичної і богословської освіти та східного самовиховання. Саме у такій стихії, підкреслив Любомир Гузар, митрополит віднайшов своє справжнє «я» – «я» українця, члена Вселенської Церкви східного обряду. Воля цього «я» була цілком поєднана з цілісним християнством. Йому була відкрита Мудрість в християнській науці про природу людини, етичного порядку та досконалого державного ладу.

Цими дарами Андрей Шептицький щедро обдаровував український народ, навчаючи шляхам досягнення гармонії права і моралі.

Митрополит доводив, коли не має права морального, правом людства буде безправ'я і всяка кривда. Всякий злочин буде природним. Здоров'ям

людства буде неморальність, а життя людей – боротьбою всіх з усіма; любов'ю – їх самолюбство, а ідеалами – їх звірячі інстинкти. Такий стан, на думку Андрея Шептицького, скеровує людей до пошуків і виконання такого етичного ладу, мотивує їх до влади організувати людей у відповідний державний устрій. У цьому пошуку люди знаходять, на думку митрополита, безмірну трудність в розмежуванні прав і обов'язків кожного. Змотання людських відносин не раз віками спиняють розвиток суспільності і обливаються кров'ю міжнародних воєн. Причиною цьому є недокінченість і перерваність образу цього етичного права між людьми. Він – це початок пісні, це перший звук лова «справедливість», після якого мусять наступити дальші.

Від так умовою гармонії між приватним і публічним, між мораллю суспільства та приписами його політичних інституцій є їх спільне перетворення на вищих моральних засадах етичного права як втіленням християнської моралі та досконалої етики природного права: «права морального, вродженого кожному чоловіку».

Модель етичного державного і суспільного ладу Андрей Шептицький виводив з Християнської науки як джерелі істинного природного права. Митрополит наголошував, що «Христос, як Спаситель людства, подав дочасній суспільності людей такі порядки, що можуть запевнити, – і одиницям і цілим народам, – найбільшу міру сили, щастя і дочасного миру. Христова наука займається не лише душею кожної людини зокрема, але й упорядкуванням, – організацією цілого людства... Вона є наукою загального суспільного ладу, – ладу на основі якого можуть і повинні розвивати всі народи, – ціле людство, всі свої природні сили, що їх в дарі отримали від Бога». На його думку, вона не обмежується Церквою та сповідальницею, а сягає родини, громади, сеймів і парламентів, міністрів та монархів. Останніх навчас, як правити та дбати про загальне добро. Крім того, християнська наука «йде навіть і туди, де народи, чи держави воюють між собою і там накладає на всіх обов'язок справедливості та любові. Під її впливом, підкреслив митрополит, влада монархів сала святішою та справедливішою, – послух для влади у людей легшим, а зв'язок між горожанами сильніший». Християнські принципи, на яких має будуватися будь який лад, є загальнолюдськими, тому створюють підставу солідарності між християнами. Це і відрізняє їх від інших доктрин, що виражають інтереси окремих суспільностей. Вони, на думку митрополита, вищі над усі добра людей, над усяку партійність, а їх за-

вданням є зібрати усіх людей в одну родину і впровадити в людський рід цілковито загальну гармонію і згоду.

Зміст такого права, а також механізм його впровадження на громадському і державному рівні передав Андрей Шептицький українському народу у своїх посланнях.

Перш за все, писав митрополит, потрібно подбати про основу щастя й сили кожного, інституцію, яка складає весь суспільний організм – родину. І лише потім – «про всі соймові чи парламентарні справи». Родину Андрей Шептицький порівнює з підвалиною для хати, бо від неї залежить: чи хата буде сильна, чи зараз розвалиться. На цій підставі той, що дбає про суспільний лад, мусить насамперед подбати про родину. Митрополит дав чіткий висновок: «... слаба тай нещасна така суспільність, що зложена з нещасливих родин!». Він закликав до праці над родиною. Андрей Шептицький стверджував, що майбутність належить до тих народів, яких подружжя є річчю святою., родинне життя – чисте. Митрополит дав тлумачення до впорядкування родинних справ, відповідно до християнської моралі: щодо природи подружжя; відносин батьків і дітей; виховання; розлучень і цивільних шлюбів «на віру».

Окрім впорядкованих родинних відносин, митрополит умовою сильного суспільного ладу назвав фізичне здоров'я. Визначав, що саме неморальність передусім нищить здоров'я, зокрема нечистота і п'янство. Їх митрополит представляв як фізичне самогубство, рак, що з покоління в покоління переходить. Він закликав: «Браття мої милі! Коли любите свої діти і нарід, коли дбаєте о щастє і здоровле, жийте морально, не убивайте самі себе, не убивайте своїх дітей, не марнуйте неморальністю основних, фізичних сил народних!...».

Зміцнення суспільства, згідно Христової науки і моралі, можливе через працю, ошадність, піклування про майно та економічну співпрацю: «неможливий є бит економічний без моральности, бо є не можливим без суспільного ладу; а ладу суспільного нема, де нема рівноваги прав і обов'язків. А сієї рівноваги нема, де нема етики». У дусі християнської моралі, переконаний Шептицький, досягається не кількість маєтків, але пересічна заможність всіх. Суспільство в економічній справі повинне слідувати спільній моралі, а не вдаватися власному егоїзму чи власні етиці. В егоїзмі люди, на його думку, стануть матеріалістами, «не зможуть піднятися понад себе самих і під впливом пристрастей, незв'язаних нічим, окрім безсильного права світського...». Андрей Шептицький визначає сутність такої моральності: «Вона мусить бути така, щоб не була

залежна від людей і їх сваволі, щоби всіх однаково зобов'язувала, щоб мала санкцію вищу над трибуналами світу... – бути законом Божим. За цим законом багатші мають обов'язки перед убогими. Митрополит закликав допомагати, навчати убогого, щоб він «міг з біди двигнутися та стати на своїх власних ногах». В свою чергу убогим співчував та повчав не піддаватися заздрості і пожданню чужого добра; не сподіватися того, що неможливе.

Іншим важливим елементом сильного суспільного ладу і багатства народу є потреба просвіти і науки. За висновком Андрея Шептицького «нарид темний легко марнує все, що має; дає себе ошукати на кожному місці; навіть своєї святої віри не знає і найгрубішими, поганськими забобонами її псує». Християнська наука, доводив митрополит, історично вивела людей з-під тьми і стала підставою нашої нової культури. Андрей Шептицький підкреслив, що і в «нашому народі руським доперва зі світлом Християнства зачалася правдива культура, а в цілій нашій історії не знайдемо епохи більшого, як наглого (стрімкого) поступу в культурі і просвіті, як за часу св. Володимира, коли то Русь прийняла Християнство». На цій підставі, звернув увагу, що правдива наука не може противитися християнству, як правда правді противитися не може. Слідуючи приписам християнської моралі, повчав давати молоді таку просвіту, котра їх навчила не лиш теорії, але також і практики життя. Адже не та суспільність щаслива і багата, яка має теоретиків, але та, яка в кожному напрямі самодостатня. Закликав виховувати такі якості як самостійність, індивідуальність, розраховувати на себе, ніж на інших і не оглядатися на поміч влади і краю, але власною ініціативою добувати самостійний бит.

Однією з головних тез проводу Андрея Шептицького став заклик до Єдності та патріотизму в Любові: «Самі не дамо собі ради; треба лучитися разом». Він застановляв, що християнин може і повинен бути патріотом, але його патріотизм не може бути ненавистю. Закликав любити своє, свого триматися і про своє дбати, застерігав від ненависти і роздору, «злишньої» партійності. Навпаки, митрополит, наголошував: «Скупляймо свої сили, бо сили розділені завсіди суть слабими... Коже царство, що розділилося на два собі ворожі табори, змарніє, всяке місто а навіть дім, де є роздвоєне, не остойтсья». Митрополит закликав навчав бути у братерстві незалежно від походження чи матеріального статку: «два стани: убожий і багатший не суть собі з природи ворожими... Капітал і праця не стоять в суцній і природній суперечності».

Шептицький повчав українців як будувати свою Рідну хату – Батьківщину як національний моноліт. Застановляв у потребі правильних відносин між владою та суспільством. Природа істинної **влади**, повчав митрополит Андрей, в Любові. Лише тоді вона сильна і тривка, а її внутрішня сутність буде опікою над підчиненими, службою, а не пануванням. З іншої сторони закликав суспільство повинуватися владі, слухати наставників і коритися. Андрей Шептицький вбачав у владі і підпорядкуванні природний порядок. Він навчав, якщо має бути лад і порядок, чи то в родині чи в громаді, чи в державі, то всюди мусять бути люди, що мають право наказувати другим і домагатися від них послуху. Звертав увагу, що на закон як мірило усякого ладу, неможливий у народі, який не признавав би ніякої влади. Виняток для митрополита становила безбожна влада. «Там де ця влада порушує християнський декалог, християнські засади вона не може вимагати від нас покори і вимагати від нас виконання». Андрей Шептицький говорить це своїм вірним, що суперечить християнським принципам не є обов'язковим до виконання.

Список використаних джерел:

1. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944. / за ред. А. Кравчука – Т. II. Церква і суспільне питання. Кн.1. – Л., 1998 р. – 569 с.
2. Любомир Гузар Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму / Гузар Любомир / Вид. друге. – Жовква : Місіонер, 2015. – 496 с.

М. П. Черемський,
*асистент кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами імені акад. І. А. Язюна
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

МИСТЕЦТВО ЯК ШЛЯХ ДО ПОДОЛАННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ В СУСПІЛЬСТВІ

Сучасний стан в українському суспільстві характеризується високим рівнем конфліктності та недоброзичливості між людьми, що мають

власні погляди та уподобання. Такий стан речей зумовлений низьким рівнем естетичної та морально-етичної культури особистості. Людина все менше і менше звертає увагу на прекрасне, віддаючи перевагу банальному та низькопробному. Цьому великою мірою сприяють масмедіа, інтернет, соцмережі і, на жаль, телебачення, котре свого часу відіграло просвітницьку та культурну місію, а тепер звелось до бульварного рівня жовтої преси та всіляких розважальних і політичних шоу. Водночас театри і філармонії порожніють, і не лише через високі ціни на квитки, але й через обмежений репертуар, що не враховує всього багатства світової мистецької спадщини. Адже, як зауважував відомий білоруський письменник А. Адамович, – «тільки світова культура, зібрана до купи, здатна прояснити розуми та душі в століття панування всесильної техніки та планетарних політичних пристрастей» [1, цит. за с. 3].

Мистецтво в усі часи відіграло миротворчу місію. Достатньо згадати давньогрецьку драму, завдання якої, за словами Арістотеля, полягало в очищенні душі людини. Зміст драми, як правило, має трагічну розв'язку, в яку драматург вкладає, щось більше ніж просто повчальну мораль. Він намагається пробудити в людині співчуття та жаль до героїв драми. Водночас, драматург неначе говорить нам: «ви боязкі, нерішучі, слухняні суспільству та державі, подивіться ж, як діють сильні люди, подивіться, що буде, коли ви піддастесь своєму честолюбству, або сластолюбству, або гордості і т.д. і т.д., спробуйте піти у своїй уяві слідом за моїм героєм, невже це не спокусливо дати волю своїй пристрасті!» [2, цит. за с. 293].

Особливо подобається мистецтво дітям, котрі з захопленням читають пригодницькі романи, дивляться вестерни, наслідуючи своїх улюблених героїв та їхні подвиги. Під впливом мистецтва навіть боягуз стає сміливцем, переборюючи свої страхи та фобії. Отже, мистецтво пробуджує в нас сили, що досі лишалися без дії. Завдяки цьому, ми виявляємо весь свій внутрішній потенціал і стаємо чимось більшим ніж ми були досі. Наші почуття, думки та фантазії набувають нових, особливих якостей. Чудо мистецтва, за висловом визначного вченого та дослідника психології мистецтва Л. Виготського, нагадує євангельське чудо «перетворення води на вино» [2, с. 306].

Природа мистецтва є дуже цікавою, адже воно обирає матеріал, який здавалося б найменше підходить для творчості. Зокрема, скульптор

створює свій шедевр не з воску чи пластику, а з мармуру або граніту. І це виглядає дещо дивним, адже ліпити скульптуру з воску чи пластиліну значно легше ніж тесати камінь. Проте в основі мистецтва лежить акт переборення, без якого творчість неможлива. Долаючи опір матеріалу, скульптор переживає водночас стан духовного піднесення та очищення. Те ж саме стосується архітектури, зокрема, готичних соборів, де камінь неначе оживає з під різця майстра, підносячись до неба. Л. Виготський порівнював твір мистецтва з аеропланом, котрий, на відміну від повітряної кулі, переборює спротив повітря, відштовхується від нього і підіймається завдяки тому, що падає [2].

Цей принцип мистецтва був використаний, зокрема Антоном Семеновичем Макаренком при організації Колонії імені Горького та Комуни імені Дзержинського. Як відомо, ці виховні заклади склалися з неповнолітніх злодіїв та безпритульних. Тобто, образно кажучи, педагог мав справу з матеріалом, що чинить опір. І як це не дивно, але саме з цього матеріалу народжувалося щось нове, справжнє та героїчне. Подібний феномен мистецтва ми спостерігаємо у творчості Василя Олександровича Сухомлинського, котрий довів, що немає важких дітей, а є нетворчі вчителі.

Виховання за допомогою мистецтва є найгуманнішим та найдемократичнішим із всіх типів виховань. Адже воно не чинить насильства над особистістю. На думку англійського драматурга та публіциста Б. Шоу, – «витончені мистецтва – єдиний учитель, котрий виключає тортури» [3, цит. за с. 132].

Тож людина, що перебуває під впливом мистецтва, є більш гуманною та творчою за людину, позбавлену такого впливу. Так, зокрема, музична мелодія, за словами В. Сухомлинського, виховує душу, олюднює почуття. «В музиці, як і в слові виражається істинно людське. Розвиваючи чуйність дитини до музики, ми облагороджуємо її думки, прагнення» [4, с. 69].

Мистецтво називають людинознавством. На думку видатного композитора та педагога Д. Б. Кабалевського, – «жоден підручник за силою впливу не може стати в ряд з художньою літературою, музикою, живописом, театром, кіно... Немає таких предметів і немає таких підручників, котрі могли б виконати ту особливу виховну роль, яку здатне виконати мистецтво» [5, с. 163].

Дивлячись виставу чи слухаючи музику, людина переживає стан внутрішнього потрясіння, що очищує та прояснює її почуття. За словами Л. Виготського, художній твір викликає в людині протипочування, тобто вона переживає протилежні афекти, котрі, розвиваючись в різних напрямках, зрештою досягають однієї точки, в якій вони знаходять своє вирішення. Вчений порівнює стан катарсису з різними зарядами, що зіткнувшись утворюють коротке замикання. Іншими словами, в кульмінації драми відбувається акт зіткнення та примирення двох протидіючих сторін.

На жаль, драма сьогодні у забутті. На сценах театрів вже не побачиш творів Есхіла, Софокла, Евріпіда. Не в моді сьогодні і драми В. Шекспіра та Р. Вагнера. Все більше люди віддають перевагу новомодним, але низькопробним творам, головне завдання яких полягає у розважанні та задоволенні невибагливих смаків ситої публіки. Про яке ж тут чудо “перетворення води на вино” можна говорити?

Проте на Заході підхід до мистецтва зовсім інший. Там мистецтво лежить в основі виховання, а педагоги є справжніми артистами. Замість методу натаскування застосовуються творчі методи навчання, яке дарує дітям радість та вітиху пізнання. Учні вивчають навколишній світ, малюючи, співаючи та граючи. За допомогою мистецтва вчитель виховує в дітях доброту та відчуття краси. Під добродійним впливом мистецтва діти розкривають свої творчі можливості та здібності. «Музика – уява – фантазія – казка – творчість – такою є стежка, йдучи якою, дитина розвиває свої духовні сили», – зауважував В. Сухомлинський [4, с. 63].

Що ж стосується вищої освіти, то тут мистецтво має бути так само невід’ємною частиною професійної підготовки фахівців. На Заході, зокрема при прийомі на роботу, обов’язково перевіряється рівень естетичної культури спеціаліста. На жаль, в нашій країні не приділяється належної уваги естетичному розвитку особистості. Зокрема, дивлячись на програму загальноосвітньої школи, вражає та критично мала кількість годин, що відведена на естетичний розвиток учня. Якщо література більш менш вивчається, то на музику та малювання відводиться вкрай мало часу. Як наслідок, діти, закінчуючи школу, не знають нотної грамоти, музичної спадщини композиторів, не вміють малювати та співати, вже не говорячи про володіння мистецтвом гри на якомусь музичному інструменті. Вступивши до університету, такий учень навряд чи піде

до Палацу студентів та запишеться до творчої студії. Адже в нього немає такої потреби. Натомість в Західних університетах студентська молодь навпаки прагне виявити свої творчі здібності, зокрема граючи в самодіяльних театрах. Окрім того самі викладачі не соромляться виступати перед студентами, демонструючи зі сцени свої творчі вміння та здібності.

В нашому Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» на кафедрі педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна під керівництвом завідувача кафедри, доктора педагогічних наук, члена-кореспондента Академії педагогічних наук України О. Г. Романовського, який також є поетом, працюють дуже талановиті люди, які не обмежуються вузькими рамками навчального процесу, а намагаються привнести щось своє, неповторне та унікальне. Кафедра проводить різні творчі заходи, присвячені святковим та пам'ятним датам, серед яких особливе місце посідають Пасхальні вечори, в яких беруть участь відомі поети та музиканти.

Як відомо Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого також активно займається естетичним розвитком своїх вихованців. Зокрема, в стінах Палацу студентів університету працює власний театр, котрий славиться своїми екстраординарними постановками вистав на різні злободенні теми.

Свого часу видатний український та російський педагог К. Д. Ушинський назвав педагогіку мистецтвом, що покликане творити те, чого ще немає [6, с. 162]. Отже, педагог є також артистом, який так само, як і артист театру і кіно, має володіти здатністю до перетворення та перетвілення. Велику допомогу у цьому йому може надати відома «система Станіславського», що покликана пробуджувати в акторі творче натхнення, необхідне для передачі життя людського духу на сцені.

Виходячи з вищесказаного, слід зазначити, що багатьох конфліктів можна було б уникнути, коли б мистецтво посідало належне йому місце в суспільстві. Адже мистецтво своєю переборювальною та перетворювальною дією облагороджує наші думки, почуття та фантазії, роблячи нас кращими та шляхетнішими.

Список використаних джерел:

1. Гуманитаризация образования в технических вузах / под ред. Г. С. Арефьевой. – М.: Академия наук СССР, 1989. – 183 с.

2. Выготский Л. С. Психология искусства. – М.: Искусство, 1986. – 573 с.
3. Искусство и дети. Эстетическое образование за рубежом. – М.: Искусство, 1969. – 304 с.
4. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. – К.: Рад. школа, 1988. – 272 с.
5. Мудрость воспитания: Книга для родителей / Сост. Б. М. Бим-Бад, Э. Д. Днепров, Г. Б. Корнетов. – М.: Педагогика, 1987. – 288 с.
6. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения в двух томах. – Т. 1. – М.: ГУПИ МП РСФСР, 1953. – 640 с.

*Т. О. Слюсаренко,
кандидат мистецтвознавства, асистент
кафедри культурології Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА КОНЦЕРТНОГО РЕПЕРТУАРУ КОБЗАРІВ-БАНДУРИСТІВ

В історії нашого народу бандура як самобутній український інструмент та виконавство на ньому завжди були уособленням найвищих духовних цінностей. Бандуристи в усі часи були натхненниками, носіями високих моральних ідей. Оспівування героїчного історичного минулого, подвигів яскравих представників доби козаччини, почуття любові до рідної землі та туги за нею, релігійно-моральні засади – домінуючі теми в репертуарі бандуристів протягом XVIII–XX ст., особливо в доробку музикантів традиційних форм виконання.

Бандуристи та кобзарі є уособленням національного характеру, їх внутрішній світ характеризується широтою інтересів, глибиною емоцій, здатністю співпереживати іншим людям, винятковою волею. Водночас, народним співцям були властиві почуття власної честі та гідності, непримиреність до зла і неправди. Саме ці риси властиві відомим іменам кобзарів, які закарбувалися в нашій історії: Андрій Шут, Остап Вересай, Федір Гриценко-Холодний, Михайло Кравченко, Гнат Гончаренко, Антон Скиба та ін. [1].

Кобзарі-бандуристи, впродовж століть зберігали духовний генофонд народу, будили в ньому національну свідомість, передавали тисячоліт-

ню мудрість, розкривали правду життя, закликали до активності, згуртованості, боротьби зі злом. В своїх епічних творах виконавці оспівували героїв повстань і національно-визвольної війни, переказували під рокотання струн простим неписьменним людям драматичну історію свого народу. Їх просвітницька діяльність заборонялася, їх сотнями нищили, прирікали на вимирання. Разом зі знищенням кобзарів, нищився і неоціненний духовний спадок України – думи, історичні пісні, звичаї, мова, знання минулого та історії. Не можливо уявити творчі здобутки Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Миколи Лисенка без Кобзарської тематики [1].

Відношення до кобзарів в народі було особливим. В українському фольклорі назавжди закарбувався образ козака Мамає – умілого воїна, бандуриста, втілення непоборності українського народу.

Кобзарі та їх репертуар відіграли важливу роль у виникненні та поширенні гайдамацького руху. Думи у виконанні кобзарів «піднімали почуття самосвідомості як особистості, так і всього народу, були нахненниками мужності та відваги» [2] Дійсно, якби не популярність дум, після повернення Правобережної України до складу Речі Посполитої, закріпачення козацтва, переселення у наддніпрянські землі селян із заходу, народне прагнення до волі, збройного спротиву поневолювачам могло б швидко зійти нанівець. Думи постійно будили спогади про славні перемоги, надихали братися до зброї. Отже, кобзарство на певних історичних етапах відіграло важливу морально-виховну роль, формуючи почуття національної самосвідомості та гідності.

З ліквідацією Запорізької Січі як духовного і суспільно-політичного центру України, відбулися зміни і в репертуарі бандуристів. А саме, у доробку виконавців почали переважати жартівливі й танцювальні пісні, які з часом набули більшого поширення, аніж народні дум [2]. Отже, це мистецтво еволюціонувало разом зі змінами історичних реалій.

Серед яскравих особистостей кобзарів XIX століття: О. Вересай, М. Кравченко, І. Крюковський, Ф. Холодний, А. Шут, А. Никоненко та ін.

Переймаючись романтикою запорізького козацтва, бандурне виконавство також історично було, не тільки мистецтвом співогри, але й накладало на виконавця певні духовні, моральні та світоглядні зобов'язання, універсалізувало у слухацьких колах стереотипи сприйняття бандурного мистецтва [3]. Бандурництво, за визначенням К. Че-

ремського, історично характеризувалося: 1) виразним громадянським спрямуванням, патріотичною орієнтацією; належністю до складового елементу субкультури («козацької» XVI–XVIII століть, «шляхетської» – початку XIX століття, «народницької» – другої половини XIX століття, «романтичної» – початку – середини XX століття); 2) імітацією традиційного співочтва (зокрема, у XIX столітті – наслідування професійних двірських співців; з початку XX століття – ототожнення з кобзарями тощо); 3) здатністю переростати в окремі, відмінні від традиційно-співочьких, напрямки професійного виконавства [3].

До відомих дум та історичних пісень, в яких кобзарями оспівуються героїчні подвиги хоробрих ватажків, належать: «Про козака Голоту», «Про смерть Хмельницького», «Козацьке життя», «Про Морозенка», «Про Саву Чалого» та ін.

В XX ст. репертуар бандуристів вирізняє різноманітна жанрова палітра (від історичних, побутових народних пісень та дум до сучасних авторських композицій в академічному, джазовому та естрадному напрямках), завдяки активній співпраці з вітчизняними композиторами.

На межі XX–XXI століть в репертуарі бандуристів відбуваються жанрово-сюжетні зміни, які пов'язані з ідеологічними, політичними та економічними змінами в країні. Історико-героїчна тематика в академічному бандурному колі втрачає свою значимість, актуалізується ліричне начало, релігійно-обрядова, громадська та жартівлива тематика. Водночас, твори патріотичного характеру є улюбленими та обов'язковими в репертуарі музикантів.

Так, в репертуарі тріо бандуристок «Купава» (Народних артисток України: Ю. Меліхової, О. Гізімчук та Т. Слюсаренко) серед найулюбленіших пісень твори саме, патріотичного змісту: «Моя Україно» (муз. І. Поклада, сл. М. Ткача), «Степом, степом» (муз. А. Пашкевича, сл. М. Негоди), «Зашуми, Дніпро» (муз. П. Майбороди, сл. Т. Масенка), «Сік землі» (муз. В. Толмачова, сл. В. Вихруца) та ін.

Вагоме місце займають твори, спрямовані на переосмислення самого Життя як духовної цінності. Найяскравіше любов до Життя розкривається у відомій українській пісні «Осіньне золото» (муз. І. Шамо, сл.. Д. Луценка), яка увійшла до концертного репертуару багатьох бандурних колективів (тріо бандуристок «Вербена», тріо бандуристок «Купава» та ін.).

Вагоме місце в концертному репертуарі бандуристів посідають твори родинного змісту, які на емоційно-чуттєвому рівні позитивно впли-

вають на формування морального ставлення до родинних цінностей. Так, серед найпопулярніших пісень, основним змістом яких є прояв глибоких почуттів любові до Матері є «Пісня про рушник» (муз. П. Майбороди, сл. А. Малишко) та «Чорнобривці» (муз. В. Верменича, сл. М. Сингаївського). Тема любові Матері до синів та доньок яскраво звучить в творі «Сину, качки летять» (муз. О. Білаша, сл. М. Ткача). Тема любові та поваги до Батька найповніше виражена в українській пісні у виконанні вищезазначеного тріо «Купава» «Батьку мій, лебедю білий» (муз. О. Стадника, сл. В. Гребенка).

Відчуття причетності до традицій знайшли віддзеркалення в популярній українській пісні «Три поради» (муз. І. Шамо, сл. Ю. Рибчинського).

Домінуючим жанром в концертному репертуарі бандуристів залишається ліричне начало. Серед образно-сюжетних ліній провідною залишається тема Кохання, а саме, відданість Коханню. Такі відомі вокальні твори як «Дикі гуси», «Чарівна скрипка» (муз. І. Поклада, сл. Ю. Рибчинського), «Як я люблю тебе» (муз. І. Поклада, сл. Д. Луценка), «Очі волошкові» (муз. С. Сабадаша, сл. А. Драгомирецького) пронизані найсвітлішими ніжними високими почуттями любові до коханого, попри неможливість на взаємність та щасливе майбутнє.

Нова хвиля героїко-патріотичного спрямування, через зовнішні міжнародно-політичні події, охопила настрої і сучасних бандуристів. Тема загиблих Синів-захисників України знайшла своє відтворення в творчості музикантів. Так, в концертному репертуарі бандуристів як Заходу, так і Сходу з'явилась пісня польських братів Петра і Павла Солодухів «Біля тополі», яка знайшла відгук у багатьох прихильників української музики.

Останні роки є свідченням активного захоплення музикантами світовою музичною спадщиною. Естрада, металіка, рок стають домінуючими жанрами в концертному репертуарі молодих бандуристів. Серед творів: кавер версії групи «Скорпіонс», «Нірвана», «Queen», «Adele» та ін. На жаль, такі твори позбавлені ідейного, морального та духовного змісту на основі вітчизняних цінностей. Сподіваємось, що тенденція захоплення сучасними виконавцями зарубіжною музикою є шляхом пізнання та пошуку власної «моделі буття» і час продемонструє цінність та значущість власної вітчизняної спадщини.

Отже, духовно-моральні цінності, які виражені на особистісному, родинному та державному рівнях залишаються провідними в концертному репертуарі бандуристів і складають основу «творчого обличчя» багатьох провідних бандурних колективів України.

Список використаних джерел:

1. «Духовні наставники народу: Кобзарство в Україні» (бібліографічний нарис) / ЦБС Шевченківського району м. Києва, ЦРБ ім. Є Плужника; уклад. М. О. Божко, М. В. Пасько. – К.:2015. – С. 28, 29.
2. Ухач-Охорович К. Ф. Коденская книга и три бандуриста / К. Ф. Ухач-Охорович // Киевская старина. – 1882. – №4. – С. 161–166.
3. Черемський К. П. Шлях звичаю / К. П. Черемський. – Харків : Глас, 2002. – 445 с.

ЗМІСТ

<i>Гетьман А. П.</i> ПЕРЕДМОВА	3
--------------------------------------	---

Тематичний напрям 1.

ТРАНСФОРМАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ І ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Максимов С. І.

ВЗАЄМОДІЯ МОРАЛІ І ПРАВА	4
--------------------------------	---

Лозовой В. О.

МОРАЛЬ І ПРАВО ЯК РЕГУЛЯТОРИ ДІЯЛЬНОСТІ Й ПОВЕДІНКИ СОЦІАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ	7
---	---

Погрібна В. Л.

ЧИ ВЛАСТИВА ПРАВУ АМОРАЛЬНІСТЬ?.....	10
--------------------------------------	----

Дзьобань О. П.

ДО ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ СФЕРИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	14
---	----

Прудникова О. В.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ВПЛИВУ ГЛОБАЛЬНИХ СОЦОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ НА ВІТЧИЗНЯНУ ІНФОРМАЦІЙНУ КУЛЬТУРУ	17
--	----

Панков Г. Д.

ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА СУД В НОВОЗАВЕТНОЙ ЭТИКЕ	21
--	----

Криворучко С. К.

МОРАЛЬ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ	25
---	----

Сідак Л. М.

ПРО НЕБЕЗПЕКИ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЇ АНОМІЇ ДЛЯ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	30
--	----

Колесников М. П.

К ПРОБЛЕМЕ СООТНОШЕНИЯ МОРАЛИ И ПРАВА В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ.....	34
--	----

Меліхова Ю. А.

МОРАЛЬ І ПРАВО: ЗОНА СПІЛЬНОГО ПЕРЕБУВАННЯ.....	39
---	----

О. А. Stasevska, О. V. Umanets

INTERDEPENDENCE OF MORALITY AND LAW: THE PHILOSOPHICAL ASPECT.....	43
---	----

Радутний О. Е.

МОРАЛЬ І ПРАВО ЕРИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ЦИФРОВОЇ ЛЮДИНИ	46
---	----

Пономарьов О. С., Чеботарьов М. К., Терещенко К. І.	
МОРАЛЬ І ПРАВО В СИСТЕМІ КУЛЬТУРИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛІДЕРА	51
Мищенко В. І.	
ДУХОВНОСТЬ В СИСТЕМЕ ПРАВА.....	56
Сідак Л. М., Ципищук К. В.	
МОРАЛЬНО-ПРАВОВА КУЛЬТУРА – ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИСТА.....	60

**Тематичний напрям 2.
СУПЕРЕЧНОСТІ МОРАЛЬНОЇ І ПРАВОВОЇ ПРАКТИКИ
В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ**

Чурсин Н. Н.	
К ВОПРОСУ О ПРОТИВОРЕЧИВОСТИ МОРАЛЬНОЙ И ПРАВОВОЙ ПРАКТИКИ	65
Савінова Н. А.	
КРИЗА ЦІННОСТЕЙ В ПАРАДИГМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА	70
Меліхова Ю. А., Матвієнко В. В.	
ВПЛИВ МОРАЛІ НА ЗАКОНОТВОРЧІСТЬ	74
Сиротенко С. Є.	
МОРАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ ЯК ОСНОВА ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВСУДНОГО СУДОЧИНСТВА	77
Трофименко В. А.	
КОНТРОЛЬНА ВЛАДА ТА ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ: ТОЧКИ ЗІТКНЕННЯ.....	80
Ткачова О. В., Бойко В. О.	
МОРАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРОЦЕСУ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНОГО	84
Соляник К. Є., Перцель К. С.	
СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА І МОРАЛІ В ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА	89
Маслак Н. В., Нестеренко І. В.	
ПИТАННЯ ЗАКОННОСТІ ТА МОРАЛЬНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОНФІСКАЦІЇ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ	92
Мохончук Б. С., Шарاپова В. В.	
ПРАВОВИЙ ТА МОРАЛЬНИЙ АСПЕКТИ ВІЛЬНОГО ОБІГУ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ.....	96

Маслак Н. В., Скрипник Р. В.

ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЯ ОБІГУ КАНАБІСУ В УКРАЇНІ:

МОРАЛЬНИЙ АСПЕКТ 101

Фоменко Л. К.

СПІВВІДНОШЕННЯ МОРАЛЬНОГО І ПРАВОВОГО АСПЕКТУ

МЕДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ 105

Тематичний напрям 3.

ПЕРСПЕКТИВИ ВЗАЄМОДІЇ МОРАЛІ І ПРАВА В УКРАЇНІ

Кисельов М. М.

МОРАЛЬ І ПРАВО В ЕКОЛОГІЧНІЙ ЕТИЦІ 109

Маслак Н. В.

МОРАЛЬНІ ТА ЗАКОННІ ПІДСТАВИ ПРАВА

НА ВІДМОВУ В ЮРИДИЧНІЙ ПРОФЕСІЇ 115

Корнієнко Г. С.

МОРАЛЬ І ПРАВО В АГРОБІЗНЕСІ 120

Байрачна Л. К.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

ЯК ІМПЕРАТИВ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ 123

Гізімчук О. О.

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ

ЗАКОНОДАВЧОЇ ОХОРОНИ АВТОРСЬКИХ ПРАВ 127

Середа О. В., Пацюра І. В.

МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ЯК ГАРАНТІЯ ІСНУВАННЯ

ПРАВА В СУСПІЛЬСТВІ 129

Сідак Л. М., Алієва А. В.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ

У РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ ПРАВА 132

Меліхова Ю. А., Черний В. С.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОГО

СУСПІЛЬСТВА ТА ЇХ МІСЦЕ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ 134

Тематичний напрям 4.

МОРАЛЬНЕ І ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ЯК СКЛАДОВІ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Ценко М. Б.

ПРО ЕТИЧНИЙ СВІТОГЛЯД МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ 139

Сідак Л. М., Метеджи Д. Ю.

МОРАЛЬ І ПРАВО ЯК ГОЛОВНІ РЕГУЛЯТОРИ СУСПІЛЬНИХ

ВІДНОСИН В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ 143

Ценко М. Б., Морозов Я. І.	
ВПЛИВ ОСВІТИ НА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ	146
Бурдука О. В.	
ЦІННІСНА ОРІЄНТОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ САМООСВІТИ.....	149
Шумейко О. А.	
ЗНАЧЕННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДЛЯ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ТА МОРАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ПРАВНИКА	151
Тітомир О. С.	
ПРИРОДНО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ПРАВА ЯК ІДЕЙНА ОСНОВА ПРАВОВОГО І МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ.....	155
Тузиков С. А.	
ДЕЯКІ МЕТОДИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА СПІВРОБІТНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	159
Пивоваров В. М.	
КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ У МОРАЛЬНО- ПРАВОВОМУ ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ ЮРИСТА.....	164
Лисенко О. А.	
РОЛЬ МОВИ В МОРАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ВИХОВАННІ СТУДЕНТІ....	168
Бєленок О. А., Мацко-Демиденко І. В.	
СОЦІАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЖИТТЄВОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ КИЇВСЬКИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ	172
Чумак Т. М.	
МОРАЛЬНО-ДУХОВНЕ ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	177
Середько О. В.	
ГАРМОНІЯ ПРАВА І МОРАЛІ В БОГОСЛОВ'Ї ТА ПРАВОВІЙ ДУМЦІ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО	182
Черемський М. П.	
МИСТЕЦТВО ЯК ШЛЯХ ДО ПОДОЛАННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ В СУСПІЛЬСТВІ.....	186
Слюсаренко Т. О.	
ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА КОНЦЕРТНОГО РЕПЕРТУАРУ КОБЗАРІВ-БАНДУРИСТІВ	191

Наукове видання

СУПЕРЕЧНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ МОРАЛІ І ПРАВА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

**Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції
30 травня 2019 року**

Видається в авторській редакції

Комп'ютерна верстка *О. А. Федосєєвої*

Підписано до друку з оригінал-макета 28.05.2019.
Формат 60×84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 10,6. Ум. друк. арк. 11,6. Вид. № 2226.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, Україна, 61002
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов Д. С.
Тел. (057) 717-28-80